Ayfer Gürdal Ünal

Türk Çocuk Edebiyatında Engellilik

1969-2009

2011 Oğuz Tansel Çocuk Yazını Ödülü

İnceleme

EVRENSEL BASIM YAYIN

EVRENSEL
BASIM YAYIN

Ayfer Gürdal Ünal

Türk Çocuk Edebiyatında Engellilik (1969-2009)

İnceleme

DOĞA BASIN YAYIN
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul
T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87
www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın **450**

Ayfer Gürdal Ünal: Türk Çocuk Edebiyatında Engellilik (1969-2009)

Genel Kapak Tasarım: **Savaş Çekiç**

Kapak Uygulama: **Devrim Koçlan**

ISBN **978-605-4156-92-4**

© Evrensel Basım Yayın **2011** - Sertifika No **11015**

Birinci Basım Ekim 2011

Çap: Ezgi Matbaası Sertifika No: 12142
Sanayi Caddesi Altay Sokak No: 10 Çobançeşme - Yenibosna / İstanbul
T: 02124522302 - 6549418 - ezgimatbaa@mynet.com - www.ezgimatbaa.net

Türk Çocuk Edebiyatında Engellilik (1969-2009)

Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili (1969-2009) başlıklı çalışma Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans tezi olarak Doç. Dr. Nur Gürani Arslan danışmanlığında hazırlanmış ve yine aynı üniversiteden Doç. Dr. Nur Gürani Arslan, Yrd. Doç. Dr. Halim Kara ve Yrd. Doç. Dr. Özlem Öğütçü'den oluşan bir jüri tarafından Eylül 2010'da kabul edilmiştir.

Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili (1969-2009)
başlıklı çalışma 2011 yılında düzenlenen
Oğuz Tansel Çocuk Yazını Ödülü'ne layık görülmüştür.
Seçici kurul:
Alper Akçam, Prof. Dr. Cevat Geray, Hidayet Karakuş, Prof. Dr. Sedat Sever ve Metin Turan'dan oluşmuştur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 13

Birinci Bölüm

GİRİŞ 19

Türkiye'de ve Dünyada Engellilik Tanımı 21

Engellilik Modelleri 24

Tıbbi Model 24

Sosyal Model 25

Sosyokültürel Kuramlar 28

Michel Foucault'nun "Biyo-İktidar 33

ve İtaatkâr Bedenler" Kavramı 33

Türkiye'de Özürlü Birey Olma 37

Çocuk Edebiyatının Tanımı ve Engelli Çocuk 42

İkinci Bölüm

TÜRK ÇOCUK EDEBİYATINDA

ENGELLİLERİN TEMSİLİ 55

Engelliler ve Aile Çevresi 57

Engelliler ve Okul Çevresi 73

Engelliler ve Arkadaş Çevresi 83

Engelliler ve Dış Çevre İlişkisi 92

Engelli ve İç Dünyası 110

Dil, İdeoloji ve Engelliler 131

Üçüncü Bölüm

SONUÇ 147

KAYNAKÇA 155

Thesis Abstract

Ayfer Ünal

"The Representation of the Disabled in Turkish Children's Literature, 1969-2009"

This pioneer study aims to investigate the representation of the disabled characters in forty fictional narratives written for children during the period 1969-2009. The earliest date that a narrative with a disabled character was reached was the year 1969, therefore this research starts in 1969.

This thesis strives to investigate the changes in the representation of the disabled during the past forty years by analysing forty narratives for children. The image of an isolated "poor cripple" watching other children play behind a window is slowly giving its place to an active child, playing, skating, studying, in short an active member of the society. It is also found that the disableds are being perceived as "different" whereas the early narratives portrayed the disabled as "lacking" or as "less" or "faulty". The social model approach which places the responsibility on the society to make the necessary changes to include the disabled in the society is only seen in the dreams of the disabled children. However, in two recent narratives it was possible to show buds of a change in this direction. Peer ridicule is discovered as the major problem that agonizes the disabled children. The majority of the narratives show the disabled as receiving help and support although in recent years

it was possible to detect characters that are portrayed as equals and that influence the course of the events but they are rare. The narratives were analysed in terms of family, school, peer relations and relations with the outer world. After the analysis of these relations, the final analysis focused on the inner world of the disabled. It was found that it was quite hard to reach the inner world of the disabled because of the secondary positions of the characters within the text. The feelings belong mainly to other characters and how they felt when they encountered a disabled. In cases where the inner world of the disabled was reached the common feeling was a longing for being "normal" and a desire to be accepted as one is. The role of language both as an attitude former and enhancer was also investigated and it was possible to show the effects of the "ableist" subjects language. The use of the language by the "normal" has the potential to create prejudices and biases towards the disabled. The change in the way to adress the individual with a disability from "the crippled-sakat" to "disabled-özürlü" to "handicapped-engelli" was shown in the narratives and the effects of these words on the individuals with disabilities were discussed with examples from the narratives.

In conclusion, the discussion suggests that children's literature should be evaluated carefully in terms of the representation of the disabled, of the language used and of the biases and prejudices created by stereotypic representations.

Tez Özeti

Ayfer Ünal

"Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili, 1969-2009"

Bir ilk çalışma olan bu tezin amacı 1969-2009 yılları arasında çocuklar için yazılmış ve erişilebilen kırk anlatıda engelli imgesini incelemektir. Başlangıç yılı olarak belirlenen 1969 yılı aynı zamanda bu konuda bulabildiğim ve ulaşabildiğim ilk eserin tarihidir.

Bu tez 1969-2009 yılları arasında kırk çocuk edebiyatı anlatısında engellilerin nasıl temsil edildiğini incelemiş ve engelliliğe bakıştaki değişimleri saptamıştır. Bulgular henüz arzulanan seviyede olmasa da engelli imgesinde edilgenden etkine doğru bir değişime işaret etmektedir. Pencere arkasında kalmış, sokakta oynayan arkadaşlarını izleyen soyutlanmış "zavallı sakat" yaklaşımından, toplum içine girmiş, aktif bir engelli imgesine doğru bir değişim saptanmıştır. Engelli ilk anlatılarda "eksik", "kusurlu" birey olarak algılanırken son zamanlarda "farklı" birey olarak algılanmaktadır. Engellinin topluma dâhil olmasını kolaylaştıran sosyal model, yani çevrenin engellinin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi şimdilik anlatılarda engellinin düşlerine konu olmaktaysa da iki örnekte bu konuda değişim başladığına dair ipuçlarına rastlanmıştır. Kırk anlatının incelenmesinde engelliyi en çok yaralayanın arkadaş alayı olduğu belirlenmiştir. Eserlerin çoğunluğunda engelli, olaylara yön veren konumunda değil, yardım

alan konumundadır. Ancak, son yıllarda akranları arasında eşit konumda, hatta olayları belirleyen engelli karakterlere az da olsa rastlanmıştır. Eserlerde engelli, aile, okul, arkadaş ve dış çevre ilişkileri içinde incelendikten sonra ayrı bir bölümde engellinin iç dünyası mercek altına alınmıştır. Eserlerde engellinin iç dünyasına ulaşmak güçtür, çünkü engelliler daha çok yardımcı karakter olarak ikincil konumda ele alınmıştır. Eserlerde daha çok diğer karakterlerin engelliyle karşılaşınca ne hissettiğine rastlanmıştır. Engellilerin iç dünyasına ulaşılan durumlarda en sık karşılaşılan duygu "normal" duruma duyulan özlem ile olduğu gibi kabul arzusu olmuştur. Daha sonra dilin, tutumları belirleyici rolü, dil yoluyla aktarılan ideoloji incelenmiş ve "normal" ya da muktedir öznenin dilinin, nasıl engelliye yönelik olumsuz tutum yaratabileceği gösterilmiştir. Sakattan özürlüye, özürlüden engelliye olan süreçte dilin kullanımındaki değişim ve bu sözcüklerin engelli üzerindeki etkisi örneklendirilmiştir.

Sonuç olarak, tartışmalar, engelli ve engelsiz çocuklar arasında duygudaşlık köprüsü kurabilecek gizil gücü olan çocuk edebiyatı eserlerinin, gerek engellinin temsili bakımından, gerek kullanılan dil açısından, gerek engellinin kalıp tip olarak yansıtılıp yansıtılmadığı yönünden dikkatle değerlendirilmesi gereğini düşündürtmektedir.

ÖNSÖZ

Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili başlıklı incelemeyi –bir ilk çalışmanın tüm eksiklerini göze alarak– yapmaya niyet etmemin ana nedeni engellilik konusunun toplumun yaklaşık dörtte birini etkileyen bir sorun olmasının yanı sıra, engellilik konusundaki tutum ve davranışların çocuk edebiyatı eserleri yoluyla da etkilenebileceği, değiştirilebileceği ya da pekiştirilebileceğine dair çalışmaların varlığı ve çocuk edebiyatı eserlerinde engellilerin nasıl temsil edildiği sorusuna cevap arama isteğimdir.

Tezin kuramsal temeli, konusu gereği hem engellilik kuramlarından hem de çocuk edebiyatı çalışmalarından beslenmiştir. Tezde en önemli güçlük, eser saptanması aşamasında karşıma çıkmıştır. ABD, İngiltere, Almanya gibi ülkelerin aksine ülkemizde çocuk edebiyatında engelli karaktere sahip eserleri listeleyen ve kısaca açıklayan bir bibliyografya çalışması yoktur. Bu nedenle yayınevi kataloglarının taranması, Çocuk ve Gençlik Yayınları Derneği üyelerinden yardım istenmesi, çeşitli anahtar kelimelerle Millî Kütüphane kataloğundan tarama yapılmasının ardından 1969-2009 yılları arasında yazılan kırk anlatıya ulaşılmıştır. Çalışma bu kırk kurmaca anlatı üzerinden yapılmıştır.

Tezin ilk bölümü engellilik tanımı ile engellilik kuramlarına ayrılmış ve bu bölümde tıbbi model ile sosyal model açıklandıktan sonra ülkemizde geçerli bakış açısının henüz tıbbi model ya da

kişisel trajedi modeli olduğu belirtilmiş; ardından fiziksel olarak "normal" olmayan bedenin analiziyle ilgili öne çıkan üç sosyokültürel kuram olan Erving Goffman'ın "Damga Kuramı", Mary Douglas'ın "Kir Kuramı" ve Michel Foucault'nun "Biyo-İktidar ve İtaatkâr Bedenler" kavramının açıklanması tezin engelliliğe ilişkin kuramsal altyapısını özetlemiş ve buradan Türkiye'deki duruma geçilmiştir. *Türkiye'de Özürlü Birey Olma Araştırması*'nın bulguları ışığında, toplumun farklı olanı nasıl tanımlayıp nasıl algıladığının incelenmesinin zarureti ortaya konmuştur. Çocuk edebiyatı da bu inceleme alanlarından birini oluşturur. Kuramsal bölümün sonu çocuk edebiyatına ayrılmıştır. Bu bölümde kısaca dünyada ve Türkiye'de çocuk edebiyatı tanımı sunulduktan sonra, dünyada çocuk edebiyatında engellilik konulu ulaşılabilen araştırmalardan ve tezlerden örnekler verilmiştir.

Tezin ikinci kısmı eserlerin incelenmesinden oluşur. Bu aşamada kırk çocuk edebiyatı anlatısından elde edilen bulgular "aile", "okul", "arkadaş" ve "dış çevre" anahtar sözcükleri etrafında incelenmiştir. Engellinin sağlık kurumu, askerlik şubesi, sanat ve spor gibi faaliyetlerle ilişkisi, aile dışındaki bireylerin parkta ya da ulaşım araçlarında engelliye tutumu "Engelliler ve Dış Çevre" başlığı altında gözden geçirilmiştir. Daha sonra bir kez de engellinin iç dünyasına odaklanılarak seçilmiş örnekler ele alınmış ve engellinin umutları, sevinçleri, kızgınlıkları, incinmeleri ulaşılabilen durumlarda incelenmiştir. Engellinin iç dünyasına ulaşma zorluğu ve engellinin "dışarıdaki" konumu örneklerle tartışılmıştır.

"Dil, İdeoloji ve Engelliler" bölümünde ise genel olarak atasözleri ve deyimlerin engelliliğe ilişkin taşıdığı ve yansıttığı tutumlara değinilmiş, daha sonra eserlerde dil aracılığıyla engelliye nasıl eksik insan olarak yaklaşıldığı ortaya konmuştur. Engelliyi betimlerken kullanılan küçültücü sıfatlardan örnekler verilmiş, uygun yerlerde kuram kısmında açıklanan sosyokültürel kuramlarla ilişki gösterilmiş, dilin "normallik" ideolojisini nasıl taşıdığı ve güçlendirdiği örneklerle açıklanmıştır.

Sonuç bölümünde ise Türk çocuk edebiyatında kırk yılda sade-

ce kırk anlatıda rastlanan engellilerin temsilinin inceleme sonuçları irdelenmiştir.

Tez süresince danışmanım Doç. Dr. Nur Gürani Arslan'ın hep çok değerli yardımlarını gördüm. Yüksek lisans çalışmasına bir işletme fakültesi mezunu olarak 55 yaşında başlamış, 57 yaşında tez yazma aşamasına gelmiş bir öğrenci ne kadar iyi niyetli olsa da, çok farklı ilkeleri olan edebiyat alanında bilimsel yazı yazma süreci doğrultusunda danışmanının sabrını zorlayabilir. Sevgili hocam, öğrenciyi hiç kırmadan, coşkusunu ve araştırma arzusunu hep diri tutarak bu zorlu süreci tamamlattı. Minnettarım.

İkinci teşekkürümü eşim Bülent Ünal ile kızım Seher Zeynep Ünal'a sakladım. Onların anlayışı ve desteği olmasaydı, bu denli mutlu ve huzurlu bir öğrencilik yaşayamazdım. Dilerim, öğrenmenin yaşının olmayacağı genetik şifrelerimize kazınmıştır.

Son teşekkürüm başta yüksek lisans çalışması yapmak konusunda beni yüreklendiren Doç. Dr. Zeynep Sabuncu olmak üzere ayrı ayrı tüm bölüm hocalarıma. Onlar sayesinde, köklerime derin bir saygı duygusuyla bağlandığım, düşünsel olarak geliştiğim, edebî bakış olarak çok çeşitli merceklerle tanıştığım, güncellendiğim bir dönem yaşadım. Sağ olsunlar, var olsunlar, eğittikleri gençler yolu hep aydınlatsın.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Kültürel farklılık ve "öteki" hakkındaki tartışmalar insanlık tarihi kadar eski bir olgu olup, bebeğin vücudunu fark etmesiyle gelişen "ben" kavramının hemen ardından ötekinin algılanmasıyla gelişir. Ötekilik, farklılığın değişmeyen anımsatıcısıdır.[1]

Edward W. Said'e göre, kimliğin inşası karşıtların, ötekilerin belirlenmesini gerektirir. Bunların fiilî hâlleri "biz"den farklılıklarına ilişkin kesintisiz yorumlara ve yeniden yorumlamalara konu olur. Her çağ, her toplum kendi ötekilerini yeniden yaratır. Dolayısıyla, hep bir durumda, hiç değişmeden kalan kendinin ya da ötekinin kimliği, tekrar tekrar elden geçirilen tarihsel, toplumsal, düşünsel, siyasal bir süreçtir; tüm toplumlarda bu süreç, bireyler ile kurumların katıldıkları bir çekişme olarak ortaya çıkar.[2]

Ancak engellilik her dönemin "öteki"si durumundadır. Örneğin 1315-1318 yılları arasında yaşanan kıtlıktan sonra Üçüncü Laterano Konsilinin kararları doğrultusunda yoksullar, aylaklar, hastalar ve engelliler kentlerden uzaklara kovuldu.[3] XX. yüzyıla geldiğimizde Nazi Almanyası'nda 270.000 engellinin ırkın saflığını sağlamak için yok edildiğini anımsamamız yeterli olacaktır.[4] Bu iki örnek bireyler ile kurumlar arasındaki çekişmenin vardığı uç boyutları hatırlatır.

Güliz Uluç, "Ötekiliğin kabulü öznenin (ben'in/ego'nun) sü-

1 Güliz Uluç, Medya ve Oryantalizm/Yabancı, Farklı ve Garip Öteki, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2009, s. 33.

2 Edward W. Said, Şarkiyatçılık/Batının Şark Anlayışları, çev. Berna Ünler, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 346-347.

3 Dominique Schnapper, Öteki ile İlişki, çev. Ayşegül Sönmezay, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 47.

4 Colin Barnes ve Geoff Mercer, Disability, Blackwell Publishers, Oxford, 2008, s. 32.

rekli olarak ve her seferinde yeniden kendisini tanımasının, yapılandırmasının zorunlu koşuludur." der ve aslolanın çatışma yaratmayan, reddedici olmayan, üstünlük iddiası taşımayan, farklılığın dışlanmaksızın kabullenilişine dayanan öteki anlayışının var olabilmesi olduğunu vurgular.[5] Ancak bu iyi niyetli istek çağımızda, kimi etnik gruplar, kadınlar, "özürlüler" söz konusu olduğunda pek de mevcut durumu yansıtmaz. Esra Burcu'nun da belirttiği gibi özürlülüğün kıyısallaştırılması ve dışlanması aslında, "Özürlü olmayanların hâkim ideolojilerinin etkisiyledir; çünkü hâkim ideoloji hemen her bireyden ideal olanı yakalamaya yönelik çaba sarf etmesini beklemektedir. Özürlülük hâkim ideolojinin belirlediği istenen-ideal edinilenden sapmadır."[6] Burcu, önemli olanın "özürlülükle ilgili her iki yönlü (yani hem özürlü bireyin bakış açısından hem de onun etkileşimde bulunduğu sosyal gruplarda) etiketlemenin yarattığı baskılamanın doğasını anlamaya çalışmak" olduğunu söyler. Bu doğrultuda çocuk edebiyatı eserlerinin de bu çabaya kaynaklık edebildiği söylenebilir, çünkü Herkül Milas'ın da belirttiği üzere, "Edebiyattaki imajlar kişisel bir sorundan öte anlam taşırlar. Toplumsal değerler, inançlar gerçekliklerini bu toplumsal çerçeve içinde oluşturur. İmajlar toplum içinde önceden var olan duygu ve inançlara göre oluşurlar."[7]

Engellilik, gelir düzeyi, statüsü, cinsiyeti ne olursa olsun toplumun tüm kesimlerini etkileyen bir sorun alanıdır. Engellilik durumu, çocuk, yetişkin demeden, hatta ileri yaşa bağlı olarak engelsiz iken engelli olunabileceği gerçeği de düşünülerek yüzleşmemiz gereken bir insani durumdur. *Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili* başlıklı çalışma, adının da işaret ettiği gibi esas olarak engellilerin çocuk edebiyatında nasıl temsil edildiğini ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Bu nedenle çalışmanın hem engellilik kuramıyla hem de çocuk edebiyatıyla ilişkisi olması kaçınılmazdır.

5 Uluç, a.g.e., s. 33.

6 Esra Burcu, "Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 23, no. 22, 2006, s. 78.

7 Herkül Milas, Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 23.

Engellilik kuramındaki güncel gelişmeler ve bakış açıları da edebî incelemeye yardım edeceğinden; temsilde bir değişiklik olmuş ise, engellilik kuramındaki yeni gelişmeler ışığında bu değişimin yorumlanması kolaylaşacağından, engellilik alanındaki gelişmeler ile araştırmalara bir edebiyat tezi kapsamının elverdiği ve gerektirdiği kadar kısaca değinilecektir.

Türkiye'de ve Dünyada Engellilik Tanımı

İlk açıklanması gereken husus, "engelli", "özürlü" ya da "sakat" sözcüklerinin tezdeki kullanımına ilişkin olacaktır. Çünkü görüldüğü gibi şimdiden tezde kimi yerde engelli, kimi yerde özürlü sözcükleri kullanılmıştır ve bu durum tez boyunca devam edecektir. Zira gerek resmî evrakta gerekse akademisyenlerin yaklaşımında her üç terim de yer almaktadır. Daha sonra izah edeceğim gibi alıntılardaki yazarların sözcük seçimine müdahale edilmeyecek, ancak incelememde resmî terminolojiye göre "özürlü" olarak nitelenen karakterler için engelli terimi tercih edilecektir.

2002 yılında T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığınca, Türkiye İstatistik Kurumuna yaptırılan *Türkiye Özürlüler Araştırması* sonucuna göre ülkemizin özürlülük oranı yüzde 12,29 olarak tespit edilmiş olup, buna göre 8,5 milyon özürlü vatandaşımız bulunmaktadır. Etkilenen yakın aile çevresiyle birlikte düşünüldüğünde özürlülük konusunun ne kadar önemli olduğu açıktır.[8]

Resmî yazışmalarda "özürlü" olarak belirtilen duruma ilişkin tanımlama ve sınıflama girişimlerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'da başladığı bilinmektedir. Mayıs 2007'de yayımlanan *Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma* çalışmasında özürlülük tanımı, "En genel anlamda yeteneklerdeki ve güçteki sınırlanmışlık ya da eksiklik durumudur. Daha açık bir ifadeyle, özürlülük, bireyin belirli

8 T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri, Ankara, 2002, http://www.ozida.gov.tr/arastirma/oztemel gosterge.htm (erişim: 26 Şubat 2010).

aktiviteleri yerine getirmesini ve sosyal yaşamdaki rollerini oynayabilmesini sağlayan 'ideal-normal' kapasitenin dışında olmaktır." şeklinde ifade edilmiştir.[9]

T.C. Başbakanlık *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Araştırması*'nda yapılan tanım ise, "Özürlü: Doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duyusal, sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan kişilerdir." şeklindedir.[10] Daha sonra bu tanıma giren zihinsel, işitme, görme, ortopedik, dil ve konuşma özürlüler ayrıntılandırılmış; ruhsal ve duygusal hastalığı, süreğen hastalığı, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olanlara ne zaman özürlü deneceği belirlenmiştir.

Prof. Ömer Zühtü Altan ise *Sosyal Politika Dersleri* isimli kitabında değişik kanun maddelerine atıf yaptıktan sonra, özürlü ya da engelli sözcüğü kullanımına ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır:[11]

> "Ülkemizde yürürlükte olan sakatlarla ilgili bazı hukuki düzenlemelerde 'sakat' sözcüğü yerine 'engelli' ya da 'özürlü' sözcüklerinin kullanıldığı görülür. Bu nedenle getirilen yeni düzenlemeyle, mevzuat metinlerinde bir ifade birliğinin sağlanılmasının hedeflendiği düşünülebilinir. Ayrıca, 'sakat' sözcüğünün sözlüklerdeki anlamı ve bu sözcüğe yüklenilen olumsuzluklar nedeniyle 'engelli', 'özürlü' gibi sözcüklerin giderek daha çok yeğlendiği görülmektedir. Ancak, 'sakat' sözcüğünü kullanmaktan kaçınırken terminolojik bir yanlışlığa da düşülmemesi gerekir. Şöyle ki: 'engelli' (handicapped) sözcüğü yalnızca sakatları ifade etmez. Bazı özellikleri ya da toplumun yapısı ve koşulları nedeniyle engelleri bulunan kesimlerin tümünü kapsar. Bu yüzden 'engelli' sözcüğü, 'sakat' sözcüğüne göre çok daha geniş anlam taşır."

9 Esra Burcu, Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorun ları Üzerine Bir Araştırma, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 7.

10 T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Araştırması, Ankara, 2008, s. 28.

11 Ömer Zühtü Altan, Sosyal Politika Dersleri, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, no. 1592, Eskişehir, 2004, s. 249.

Öte yandan Burcu, ICIDH (International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps), WHO (Dünya Sağlık Örgütü) 2003 sınıflamasına göre her üç tanımın farklarını araştırmasının kavramsal ve kuramsal çerçevesinde açıklamıştır:[12]

> "*Engellilik* (handicapped), fonksiyon kaybı ve sınırlılığı ile hareketlerde kısıtlanma; *özürlülük* (disability), fonksiyon kaybı ve sınırlılık durumu; *bozukluk* da (impairment) –ki zaman zaman dilimize sakatlık olarak da çevrilmiştir– ilgili uzuvdaki normal dışı durum olarak belirtilmiştir."

TÜBİTAK Sosyal ve Beşerî Araştırma Kurumunun yayımladığı *Türkiye Özürlüler Araştırması İkincil Analiz Raporu*'nun giriş bölümünün ilk tümcesi ise şöyledir: *"Engellilik*, bedensel fonksiyonlardaki hasarlar nedeniyle meydana gelen kayıpların yarattığı *sosyal dezavantajlardır* (Heiden, 1996). Türkiye'de 2002'de gerçekleştirilen *Özürlüler Araştırması*'na ait verilerin ikincil analizleri, engellilerin çok büyük sosyal dezavantajlara maruz kaldıklarını ortaya koymuştur."[13]

Yukarıda değişik kurum ve yazarların konuya yaklaşımlarını ve engelli sözcüğü ile özürlü sözcüğünün tanımlarını sunduktan sonra bu tezde ele alınan çocuk kitaplarında yer alan görme, işitme, ortopedik ve konuşma güçlükleri ya da imkânsızlıkları yaşayan ve resmî terminolojiye göre "özürlü" olarak nitelenen karakterler için incelememde engelli terimini tercih edeceğimi belirtmek isterim. Çünkü edebiyat eserleri bu karakterlerin sosyal ortam içindeki duygu, düşünce ve davranışları ile maruz kaldıkları engelleri, ayrımcılıkları, dışlanmaları, diğer bir ifadeyle "sosyal dezavantajları" ve engellemeleri sergileyecektir. Ancak konu bir kaynaktan alıntı yapılarak tartışılıyor ise ve o yayında "özürlü" ya da "sakat" gibi terimler kullanılmışsa o takdirde o yayından yapılan alıntıda kullanmayı seçtiğim terminolojiye bakılmadan aslına saygılı olunacaktır.

12 Esra Burcu, a.g.e., s. 7.

13 İsmail Tufan ve Özgür Arun, Türkiye Özürlüler Araştırması 2002 İkincil Analizi, Ankara, 2006, s. 15, http://www.ozida.gov.tr/arastirma/ilerianaliz/ilerianaliz.doc (erişim: 16 Şubat 2010).

Engellilik Modelleri

Terim konusundaki yaklaşımları sunup, tercihimi belirledikten sonra engellilik çalışmalarında altı çizilen iki farklı bakış açısına, iki farklı modele değinmek gerekir. Bu bakış açılarını bilmek, eserleri incelerken hâkim olan bakış açısını fark etmek için yararlı olacaktır. "Disability in Turkey (Özürlülüğün Tarihi: Türkiye Örneği)" başlıklı tezde de detaylandırıldığı üzere dünyadaki özürlülük modellerini "tıbbi model" ve "sosyal model" olmak üzere başlıca iki başlık altında incelemek mümkündür.[14]

Tıbbi Model

"Tıbbi model" ya da kimi yazarlarca[15] "bireysel model" olarak da tanımlanan yaklaşımda özürlülük bir "sorun" olarak görülür. Bu sorun yalnızca özürlüye aittir ve özürlüye ait bu sorun nedeniyle işlevsel kısıtlılıklar gelişir ya da psikolojik kayıplar yaşanırsa bu durum tedavi edilerek giderilmelidir.

Michael Oliver, "kişisel trajedi teorisi" ismini verdiği özürlülüğe bakışta şu yaklaşımın belirgin olduğunu vurgular: "Özürlülük şanssızlık ve kader dolayısıyla şanssız bireylerin başına rasgele gelen bir durumdur. Bu kişiler trajik kaderleriyle yaşar."[16]

Tıbbi yaklaşımda özürlünün özründen kaynaklanan zorlukları tek başına kimseyi rahatsız etmeden taşıması için zaman ya da para olarak her türlü çabada bulunması gerektiğine inanılır. Örneğin tekerlekli sandalyeyle okula gelen bir öğrenci eğer okulun merdivenlerini çıkıp sınıfına giremiyorsa, bu yaklaşımda öğrenci, merdivenler nedeniyle değil, tekerlekli sandalyesi nedeniyle okula girememektedir.[17] Tıbbi modelde esas olarak tedavi yaklaşımıyla

14 Enver Ertürk, "Disability in Turkey", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2003, s. 36.

15 Michael Oliver, Understanding Disability, Palgrave, New York, 1996, s. 32.

16 Oliver, a.g.e., s. 32.

17 http://www2.le.ac.uk/offices/ssds/accessability/staff/accessabilitytutors/information-for-accessability-tutors/the-social-and-medical-model-of-disability

hareket edildiğinden özürlü, "hasta" olarak algılanır. Bu bakış açısı ise özürlüyü edilgen bir konuma koyar. Tıbbi bakışta amaç özürlüyü normal hâle getirmek olduğundan alt okumayla özürlülük durumunun "anormal" olarak düşünüldüğü söylenebilir. Hastaneler, özel eğitim kurumları, özel sosyal yardım kurumları, özel iş yerleri bu bakış açısının bir sonucu olarak gelişmiştir.

Enver Ertürk, "Disability in Turkey (Özürlülüğün Tarihi: Türkiye Örneği)" başlıklı tezinde Cumhuriyet dönemi özürlü politikalarını inceledikten sonra, "Tez, Türkiye'de özürlülük algılarının hâlâ, özürlülüğü tıbbi müdahale ve rehabilitasyonun konusu olarak sunan ve özürlülüğün sosyal boyutunu göz ardı eden tıbbi özürlülük modelinin hâkimiyetinde olduğunu göstermektedir." sonucuna varmıştır.[18]

Sosyal Model

Sosyal modelde özürlülük sorunu bir toplumsal sorun olarak ele alınır. Bu modelde normal olmayan bedenlerin toplumla kaynaşmasının sorumluluğu ya da Thomas Couser'in deyimiyle "yükü" topluma verilmiştir.[19] Sosyal model uyarınca, özürlülük bedensel ya da fiziksel sakatlığı değil, bir toplumun organize oluş biçimi dolayısıyla ortaya çıkan engellenmişliği ifade eder.

Toplum özürlüyü kapsayacak biçimde organize olmadığından ortaya engellilik durumu çıkar ve ayrımcılık oluşur. Özürlünün önüne çıkan engeller çevresel olabileceği gibi tutumsal ya da hukuksal da olabilir.[20] Çevresel engellerden, fiziksel olarak engellinin ulaşımını engelleyerek onu yaşamdan uzaklaştıran şartlar anlaşılmalıdır. Burada engelliye uygun asansör, rampa, tuvalet, işaretlendirme gibi kolaylaştırıcıların yokluğu kastedilmektedir. Alışveriş merkezleri, kamusal alanlar, ibadet yerleri, kamu ulaşım araçlarına

(erişim: 17 Şubat 2010).

18 Enver Ertürk, a.g.e., s. 152.

19 G. Thomas Couser, Signifying Bodies-Disability in Contemporary Life Writing, The University of Michigan Press, Michigan, 2009, s. 26.

20 www.making-prsp-inclusive.org/en/6-disability (erişim: 18 Şubat 2010).

kolayca ulaşamamak çevresel engellere örnektir. Tutumsal engellere örnek olarak ise engelliden korkmayı, bilgisizliği ve düşük beklentiyi sayabiliriz. Hukuksal engellere örnek olarak da engelli bir bireyin okula alınmaması ya da evliliğine izin verilmemesi belirtilebilir.

Burcu, Dowling ve Dolan'ı referans göstererek, sosyal modelin ortaya çıkmasında bizzat özürlülerin mücadelelerinin payının büyük olduğunu vurgulamıştır.[21] Michael Oliver ise 1990 yılındaki kendi çalışmasını ileri sürerek aynı konuya dikkati çekmiştir.[22]

Sosyal model ile tıbbi modelin karşılaştırmasını yapan Oliver'in hazırladığı tablonun maddelerine göz atmak, iki yaklaşım arasındaki farkın hızla anlaşılması açısından yararlı olabilir.[23]

Tıbbi Model	*Sosyal Model*
Kişisel trajedi teorisi	Sosyal baskı teorisi
Bireysel sorun	Sosyal sorun
Bireysel tedavi	Sosyal eylem
Medikalizasyon (tedavi süreçleri)	Kişisel yardım (kendine yardım)
Uzmanların hâkimiyeti	Kişisel ve kolektif sorumluluk
Uzmanlık	Deneyim
Uyum	Olumlama
Bireysel kimlik	Kolektif kimlik
Tutumlar	Davranış
Bakım	Haklar
Kontrol	Seçim
Bireysel uyum	Sosyal değişim

Güncel durumda bu model de yeterli görülmemekte ve engellilikle uğraşan akademisyenlerce eleştirilmektedir. *Disability/Postmodernity* (Özürlülük/Postmodernite) isimli eserin "Mapping the Terrain" başlıklı giriş makalesinde Marian Corker ve Tom Shakespeare bu eleştiriyi şöyle ortaya koymuştur:

21 Burcu, a.g.e., s. 10.

22 Oliver, a.g.e., s. 32.

23 Oliver, a.g.e., s. 34.

> "Hem radikal hem ana akım mevcut özürlülük teorilerinin artık yeterli olmadığına inanıyoruz. Hem tıbbi model hem de sosyal model, özürlülüğü evrensel olarak açıklamaya çalışır ve toptancı meta-anlatılar üretir. Bu anlatılar özürlü bireylerin yaşantılarının ve bilgilerinin önemli boyutlarını dışlar. Özürlü bireylerin küresel deneyimi bir üniter modelle ya da tek bir fikirler setiyle açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Özürlülük şemsiyesi altında düşünülen bozuklukların birbirlerinden çok farklı olduğu düşünülmeli ve bu değişik bozuklukların bir yaşam boyu bireyin ve grupların yaşamını farklı etkileyiş biçimleri göz önüne alınmalıdır. Özürlülüğün diğer eşitsizlik durumlarıyla kesişim ekseni de düşünüldüğünde ve özürlülük meselelerinin bedenlenme (embodiment) kavramları üzerine yeniden düşünmeyi gerektiren yönleri de ele alındığında; inanıyoruz ki özürlülük en son varılan postmodern kavramdır."[24]

Yukarıdaki eleştiriyi kısaca açmak gerekirse, tıbbi model özürlülüğü tıbben müdahale edilmesi gerekli bir beden eksikliği/kusuru olarak algılarken, sosyal model özürlülüğü çevrenin ve toplumun düzenlenişinde görüyor, ancak bedendeki farklılığı yeterince dikkate almıyordu. Ayrıca teorisyenler tüm özürlülük durumlarının aynı kefeye konamayacağı konusunda da birleşmeye başladılar. Bundan sonra özürlülük teorisyenlerini bekleyen hedef, özürlülüğü bir insani farklılık durumu olarak değerli gören karmaşık bir bedenlenme teorisi geliştirmek olacaktır.[25]

İster tıbbi bakış açısıyla algılansın, ister sosyal modelle algılansın özürlülüğe ilişkin tartışmalarda fiziksel ve sosyal özürlülük ayrımı dikkat çekicidir. Fiziksel özürlülük bedensel faaliyetlerdeki ve yeteneklerdeki sınırlılık ya da eksiklik iken sosyal özürlülük fiziksel özürlülüğün katkılarıyla şekillenen bireyin sosyal yaşamındaki rollerini yerine getirebilmekteki sınırlılık ve güçlüktür.

---

24 Marian Corker ve Tom Shakespeare, Disability/PostModernity, Continuum, New York, 2006, s. 15.

25 "Karmaşık Bedenlenme Teorisi" için bkz. Tobin Siebers, Disability Theory, Uni versity of Michigan Press, Michigan, 2008, s. 22-27.

Burcu'nun belirttiği gibi özürlülük sosyal bir kavramdır.[26] Bireyin çeşitli nedenlerle birlikte yaşamak zorunda kaldığı özürlüler, insanın biyolojik doğasından çok varlığını sürdürdüğü sosyal alanda, diğer insanlarla birlikteyken anlam kazanmaktadırlar. Doğuştan ya da sonradan kazanılmış özürlülüğün sosyal anlamı, bireyin özürlülüğe yönelik tepkilerine, o anki durumuna ve geleceğine nasıl baktığına, özürlülüğün bireyin yaşamını nasıl etkilediğine ve toplumun özürlülüğe bakış açısına bağlı olarak şekillenmektedir. Görüldüğü gibi toplumun bakış açısı, özürlü insanın psikolojisini çok etkilemektedir. Bu aşamada fiziksel olarak "normal" olmayan bedenin algılanışının analizi ile ilgili üç sosyokültürel kuramdan kısaca bahsetmek yerinde olur. Her üç kuramın izdüşümünü çocuk edebiyatımızda göstermek mümkün olacağından, önce bu yaklaşımlara kısaca değineceğim.

Sosyokültürel Kuramlar

Damga Kuramı

"Damga Kuramı"nın sosyolojideki öncüsü kabul edilen Erving Goffman, damgayı "sahip olunan nitelikler ve toplumda kabul edilmiş değerler arasındaki özel bir ilişki biçimi" olarak tanımlar.[27] Bu ilişki biçimi olumsuz olduğunda, yani toplumun "normal" kabul ettiği değerler ile sahip olunan nitelikler uyuşmadığı zaman, damga ortaya çıkar. Goffman, damgalanan bireye daha az değer verildiğini, bu etiketi taşıyan insanların daha az istenebilir olduğunu ve neredeyse insan gibi algılanmadığını ifade etmiştir.

Üç değişik tür damgadan söz edilebileceğini belirten Goffman, bunların ilkini fiziksel bozukluklar, ikincisini kişinin karakterinde kusur olarak algılanan durumlar –aşırı tutku, intihar eğilimi, hapis yatmış olmak, eşcinsel olmak–, üçüncüsünü ise kabileye ait damgalar –ırk, ulus, din gibi– olarak belirtmiştir.

Normal olarak kabul edilenlerin damgalanmışları "tam insan"

26 Burcu, a.g.e., s. 8.

27 Erving Goffman, Stigma-Notes on the Managment of Spoiled Identity, Simon and Schuster, New York, 1963, s. 4.

(not quite human)[28] olarak görmediklerini belirten Goffman, damgalanan kişilerin de iki ayrı tür lekelenmeye tabi olduğunu savlar.

İlk gruptakiler itibarı sarsan bir damgası olan bireylerdir ki bunlar gözlemle farklı olduklarının anlaşıldığını bilirler ve sosyal olarak bu durumla başa çıkmaya çalışırlar. İkinci gruptakiler ise itibarını sarsabilir bir damgası olduğunu bilen ve bu durumu gizlemeye çalışan bireylerdir. Uzun dönemde bireylerin damgalanmayla başa çıkma stratejileri olarak şunları sayabiliriz:

- Fiziksel olarak damgayı yok etmek (takma bacak, plastik ameliyat gibi).
- Damgalandıkları alanda hâkim duruma gelmek (dudak okumak ya da tek bacakla yüzmek gibi).
- İkincil kazanç amaçları için, örneğin başarısızlığının sorumlusu olarak, damgayı suçlamak.
- Damgayı bir lütuf olarak görmek.
- Normal kişilerle ilişkiyi kesmek.
- Normal insanların da sınırları olduğunun farkına varmak.
- Damgayı sempatiyle karşılayan kişilerle beraber olmak.

Damgalanma süreci bir "normal" olarak algılanan baskın grubu gerekli kılar. Herhangi bir özellik damga için kullanılabilme potansiyeline sahipse de, karar baskın grupça verilir ve hangi farklılıkların daha aşağı konumda olduğunu baskın grup belirler. Bu tutum çeşitli ayrımcılıklara neden olur ve belki de düşüncesizce damgalanan grubun yaşam şansının azalmasına kadar varan sonuçlar doğurur. Goffman, daha sonra damgalanmış bireyin toplum içinde nasıl özel alan ihlallerine maruz kaldığını örnekler. Saydığı örnekler arasında, inceleyeceğimiz çocuk edebiyatı eserlerinde de göreceğimiz gibi, çocukların engelliye gözünü dikip bakması, ad takması, yabancıların doğrudan durumuna ilişkin sorular sorması da vardır. Bu tip davetsiz bakışlara ve sorulara damgalı birey ya utançla ya da saldırgan bir umursamazlıkla yanıt verir veya bu iki uç arasında yalpalayabilir.

28 Goffman, a.g.e., s. 5.

"Normal" insanlar ise bir "damgalı"yla etkileşim içinde oldukları karmaşık ve gerginlik yaratan sosyal durumlarda, ya karşısındaki insan da normalmiş gibi davranır ya da görmemezliğe gelirler ve yokmuş gibi davranırlar. Yalnız bu normalmiş gibi davranmada da iki durum ortaya çıkabilir. Normal insan görünür olarak damgalanmışa karşı aslında onun olduğunu düşündüğünden daha iyi bir insanmış gibi davranabileceği gibi, ona karşı düşündüğünden daha kötü biriymişçesine de davranabilir. Her hâlükârda genel bir huzursuzluk oluşur ve görünür bir damgası olan insan böyle sosyal durumlarla daha sık karşılaştığı için bu durumla başa çıkmak sorumluluğunu üstlenir. Görünür bir damgası olmayan ancak damgalanabilir ve itibarı zedelenebilir bir durumu olanlar ise sosyal karşılaşmalarda kendi durumları hakkındaki gerginliği değil de bilgiyi yönetmek durumunda olur.

Goffman'ın altını çizdiği bir diğer husus damgalı bireyin "iyi uyum" göstermesi durumudur. Normallerce "iyi uyum" göstermiş olarak nitelenen damgalının aslında neşeyle ve farkında olmaksızın kendini normallerle aynı görmesi, ancak yine gönüllü olarak normalleri zorlayacak sosyal durumlardan da kendini uzak tutması beklenir. Burada Oslo'da tekerlekli sandalyesi çıkmadığı için lokanta merdivenlerini sürünerek çıkarak yemek yemek isteyen ancak buradaki müşterilerin moralini bozduğu gerekçesiyle içeri alınmayan engellinin durumu örnek olarak verilir.[29]

Son bölümde Goffman daha ince bir analizle Amerikan toplumu için normal olarak kabul edilen normların (genç, beyaz, erkek, evli, heteroseksüel, şehirli, Kuzeyli, kolej mezunu, tamgün çalışan, Protestan, düzgün fiziksel görünüşlü, sportif) aslında ne kadar dar bir alanı kapsadığını ve normalin ne kadar kaygan olduğunu vurgular. Yaşamının bir döneminde normal olan, bir diğer döneminde damgalı (yaşlılık, kısmi sağırlık, trafik kazası mağduru gibi) olabilir.

Kadın araştırmaları yapan Rosemarie Garland Thomson'un da belirttiği gibi Goffman'ın "Damga Kuramı" engellilik "sorununu" bedenden çıkarır ve bedenin sosyal olarak algılanış çerçevesine

29 Goffman, a.g.e., s. 120.

yerleştirir. Yüzleşmemiz gereken sorunların engelden, ırktan, etnik gruptan, sınıftan, homoseksüellikten ya da toplumsal cinsiyetten dolayı yaşanmadığını, damgalanma süreci nedeniyle oluşan eşitsizlikler, olumsuz tutumlar, yanlış temsiller ve kurumsal uygulamalardan oluştuğunu hatırlatır.[30] Normal ve damgalı olan insanlar değil, bakış açılarıdır. Bu bakış açıları farkında olunmadan içselleştirilen ve tekrar üretilen normlar olarak sosyal temaslarda ortaya çıkar ve kültürle aktarılır. İleride göreceğimiz gibi atasözleri, deyimler, hurafeler ve edebiyat eserleriyle aktarılan kalıp tipler, damgalama sürecinin aktaranı ve bir anlamda telkin yoluyla yeniden üreteni olabilmektedir.

Kir Kuramı

Engellinin yok sayılması, dışarıda kalmasına dair bir diğer sosyokültürel açıklama ise antropolog Mary Douglas'ın *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi* isimli eserinde ileri sürdüğü "Kir Kuramı" olarak adlandırabileceğimiz tezidir. "Bildiğimiz hâliyle kirlenme esas olarak düzensizlikle eş değerdir. Mutlak kirlilik diye bir şey yoktur: Kirlilik kişinin bakışına göre değişir." tespitini yaptıktan sonra yazar "hâlihazırda benimsediğimiz kir anlayışımızda düzenlenmiş sistemlerin dışlanmış unsurlarının tamamını içeren bir çeşit kapsayıcı özet" bulmanın mümkün olduğunu ileri sürer.[31] Douglas, bireylerin öğrenme sürecinde nesneleri adlandırıp, bir dahaki sefere nasıl algılayacaklarını belirlediğini belirttikten sonra oluşturulan örüntüye bir türlü dâhil edilemeyen rahatsız edici hadiselerle karşılaştığımızda, "Kendimizi, yerleşik varsayımları bozmasınlar diye bunları yok sayarken ya da çarpıtırken buluruz." açıklamasını yapar. Douglas, her kültürün muğlak ya da normal dışı hadiselerin üstesinden gelmek için çeşit-

30 Rosamarie Garland Thomson, Extraordinary Bodies-Figuring Physical Disability in American Culture and Literature, Columbia University Press, New York, 1997, s. 32.

31 Mary Douglas, Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi, çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 24 ve 59.

li önlemlere başvurduğunu belirttikten sonra ortak olabilecek beş önlem sayar. Bu önlemlerde birçok toplumun engellilere yaklaşımının izlerini bulmak mümkündür.

1) Muğlaklığı yorumlayarak aşmak.

Afrikalı bir kabile olan Nuerlerin yaklaşımı muğlaklığı yorumlayarak aşmaya tipik bir örnektir. Nuerler ucube bir bebek doğunca, bu bebeği yanlışlıkla insan olarak doğmuş suaygırı sınıfına dâhil edip ırmağa bırakırlardı.[32]

2) Normal dışılığın varlığı fiziksel olarak kontrol altına alınır. Burada iki insanın aynı anda aynı rahimden çıkamayacağını kabul eden bazı Batı Afrika kabilelerince benimsenen ikizleri doğdukları anda öldürme kuralı örnek verilir. Bu öjenist bakış açısının günümüzdeki izlerini Naziler tarafından katledilen 270.000 özürlü insanın akıbetinde[33] görmek mümkündür.[34]

3) Üçüncü kültürel tepkiyi Douglas normal dışı şeylerden sakınma olarak belirlemiştir. Akıl hastanelerini bir sakınma, kapatma eylemi olarak değerlendiren Foucault'nun çalışmalarını burada anmak gerekir.

4) Normal dışı hadiseler tehlikeli addedilebilir. Anormal durumun kir gibi bulaşıcı olduğunu düşünen bu bakış açısının Amerikan edebiyatındaki izlerini süren Thomson, anlatısal çözüm olarak tehlikeli diye algılanan engelli karakterin çoğu zaman öldürüldüğünü ya da güçsüzleştirildiğini örnekler.[35] Modern çağda ise engellilik tehlikeli olarak değil de medikal model çerçevesinde patolojik olarak algılanmaktadır.

5) Son olarak kültürlerin aykırılıkla bir diğer başa çıkma metodunu Douglas, anlamı zenginleştirmek ya da başka varoluş düzlemlerine dikkat çekmek için normal dışılıktan yararlanmak olarak belirtir.

32 Douglas, a.g.e., s. 63.

33 Barnes ve Mercer, a.g.e., s. 32.

34 Özürlülük ve öjenizm konusunda daha fazla bilgi için bkz. Sharon L. Synder ve David T. Mitchell, Cultural Locations of Disability, The University of Chicago Press, Chicago, 2006, s. 100-155.

35 Thomson, a.g.e., s. 36.

Douglas'ın "Kir Kuramı", kimi çocuk edebiyatı eserlerinde engellinin neden farklı bir kente ya da mekâna yollanarak gözden uzaklaştırıldığını, neden uğursuz olarak nitelendirildiğini veya engellinin neden aileyi "kir"leten bir birey olarak düşünüldüğünü anlamamıza ışık tutan bir kuram olarak, ilgili bölümlerde tekrar anılacaktır.

Michel Foucault'nun "Biyo-İktidar ve İtaatkâr Bedenler" Kavramı

Goffman ve Douglas'ın analizleri engelliliği sosyal bir bağlam içine yerleştirmemize yararken Michel Foucault'nun modern öznenin kuruluşuna ait görüşleri engellilik tartışmalarına diğer iki yazarda olmayan tarihsel değişim kavramını getirmiştir. Foucault'nun "biyo-iktidar" kavramı inşa edilmiş bir kavram olarak özürlülüğü üretim ve iktidar ilişkileri bağlamında görmemize yardımcı olacağından Foucault'nun iktidar anlayışı ve biyo-iktidar kavramını kısaca açıklamak gerekir.

Foucault'ya göre iktidar, kendi örgütlenmelerini kendileri oluşturan, güç ilişkilerini dönüştüren, güçlendiren ya da tersine çeviren bir süreç ve bu güç ilişkilerini etkili kılan stratejiler olarak anlaşılmalıdır. Yazara göre iktidar, elde edilen, gasp edilen ya da paylaşılan, elde tutulan veya elden kaçırılan bir şey değildir; eşit olmayan devingen ilişkilerde ortaya çıkar ve işletilir. İktidar ilişkileri, iktisadi süreçler, bilgi ilişkileri, cinsel ilişkiler gibi ilişkilerde dışsallık konumunda değildir, onların içinde içkindir. İktidar belli bir toplumda ilan edilmemiş, çeşitli toplumsal kurumlarda, ekonomik eşitsizliklerde, dilde, bedenlerimizde yaşayan çatışmaları kapsayan sessiz ve gizli bir iç savaş olarak tanımlanır.[36]

Foucault, *Cinselliğin Tarihi* isimli eserinde uzun süre egemen olan iktidarın ayırıcı özelliklerinden birinin hükümranın yaşam ve ölüm üzerindeki söz hakkı olduğunu belirtir. Bu iktidarın

36 Nurdoğan Rigel, Gül Batuş, Güleda Yücedoğan ve Barış Çoban, Kadife Karanlık, Su Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 99-100.

XVII. yüzyıldan sonra değişmeye başladığını ve yaşam ile ölüm üzerinde söz hakkına dayalı eski hukuksal-söylemsel model anlayışının tersine, bu yeni iktidar biçiminin yaşamı desteklemeye, yaşamın sağladığı güçleri sınırlamaya değil artırmaya çalıştığını söyler. Bu yüzden Foucault, bu yeni iktidarı "biyo-iktidar" olarak adlandırır. Biyo-iktidar yaşama iki ana biçimde müdahale eder: İnsan bedenine makine olarak yaklaşan ilk müdahale biçimi disiplinci bir iktidardır. Foucault buna "bedenin *anatomo-politikası*"[37] adını vermiştir. Bu iktidar biçimi, insan bedenini disipline etmek, yeteneklerini geliştirmek, daha verimli ve uysal kılmak, ekonomik denetim sistemleriyle bütünleştirmek ister.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra oluşan ikinci müdahale biçimine Foucault "nüfusun biyo-politiği" adını vermiştir. Beden merkeze alınmış ve bedene doğal bir tür olarak yaklaşılmış, nüfusu düzenleyici bir denetim getirilmiştir. Bollaşma, doğum ile ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek tüm koşullar önem kazanmıştır. Bunların sorumluluğunun yüklenilmesi bir dizi müdahale ve düzenleyici denetim yoluyla gerçekleşir. İşte bu da nüfusun biyo-politikasıdır. Beden disiplinleri (anatomo-politika) ve nüfus düzenlemeleri (biyo-politika), yaşam üzerindeki iktidarın, yani biyo-iktidarın çevrelerinde örgütlendiği iki kutbu oluşturur. Egemen iktidarın simgelediği eski öldürme gücü, yerini titizlikle bedenlerin yönetimine ve yaşamın hesapçı bir biçimde işletilmesine bırakır. Böylece bir biyo-iktidar çağı başlar.[38]

Foucault'ya göre biyo-iktidar, kapitalizmin gelişmesinde vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Kapitalist üretim biçimi gereği bedenin sahip olduğu güçler emek gücüne dönüştürülmeli ve aynı zamanda itaatkâr ve uysal kılınmalıdır. Kısaca, "tabi" kılınmalıdır. Biyo-iktidar itaatkâr bedenleri nüfusun biyo-politiği ve bedenin anatomo-politiğiyle denetler. Nüfus biliminin doğması, insan yerleşimlerindeki kaynakların, insanlar arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi, bu değerlendirmeleri analiz eden tabloların oluşturulması, istatis-

37 Michel Foucault, Cinselliğin Tarihi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 102.

38 Foucault, a.g.e., s. 103.

tik biliminin ortaya çıkışı, bedenlerin sahip olduğu güçler toplamı olan nüfusu denetlemeye dair çabalardır. Bu çabalar neticesinde nüfusun biyo-politiğinin kitleleri düzenleyici denetimi mümkün kılınmıştır. İkinci strateji bedenin kullanımıyla ilgilidir: Bedenin disipline edilişi, yeteneklerinin optimum hâle getirilişi ve iktisadi denetim sistemleriyle bütünleştirilmesi, kısaca bedenin anatomo-politiği, bireylerin bedenlerini yararlı fabrika ellerine dönüştürmeyi açıklar. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren meydana gelen bu gelişmeler neticesinde insan bedenine, cinselliğe, aileye, okula, orduya, fabrikalara vb. yayılan bir iktidar ağları dizisi meydana gelmiştir. Foucault'ya göre modern ruh, birey ve insan kavramları da iktidarın insan bedenini kuşatma biçiminde meydana gelen bu değişikliklerin ürünüdür.

Yazara göre Batı toplumunda beden bir iktidar ilişkileri ağında yer alır; çünkü üretim biçimi gereği, beden emek gücüne dönüştürülmeli ve üretim gücü olarak kullanılmalıdır. Bu üretim biçimi için gereken itaatkâr bedenler bedenin kuşatılmasıyla elde edilir. Foucault, disiplinleri, bedenin işlemesini denetim altına almayı mümkün kılan ve bedenin aralıksız itaatini sağlayan yöntemler olarak tanımlar. Modern çağın bireyi, bu yeni iktidar biçiminin cezalandıranlar, denetlenenler, ehlileştirilenler, ıslah edilenler, deliler, çocuklar ve yaşamının sonuna kadar aynı yerde aynı işi yapmaya mahkûm olanlar biçimindeki tanımlamalarına dayanan işleyişin bir ürünüdür. Foucault'ya göre biyo-iktidarın getirdiği bir başka yenilik, iktidarın belirlediği normların ön plana çıkması, iktidarın belirlediği yasanın ikinci plana geçmesidir. Böylece biyo-iktidarın hedefi bir normalizasyon toplumu oluşturarak, bireyleri norma uymaya zorlamak, onların gönüllü itaatini teşvik etmek, onları normalleştirerek itaatkâr kılmaktır. Normalizasyon toplumunda birey ve öznelliği, bilimsel disiplinci mekanizmalar tarafından oluşturularak biçimlendirilmiş bir bilgi nesnesi ve öznesi olarak ortaya çıkar.[39]

Bu toplumda hapishane, okul, aile, ordu, akıl hastanesi bireyi

39 Riegel ve arkadaşları, a.g.e., s. 103.

normalleştiren ve üretim süreçlerine uygun kılan kurumlar olarak görev yaparlar. *Büyük Kapatılma*'da yazar XIX. yüzyılın başından itibaren sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte artan işgücü ihtiyacına uymayanların akıl hastanelerine –ki eskiden bu kurumlara kapatma kurumları denirdi ve deliler yaşardı– ve fiziksel nedenlerle çalışamayanların da hastanelere kapatıldığını belirtir.[40] Foucault, biyo-iktidarın bedensel şiddeti dışlayıp onun yerine hükümlüyü, itaatkâr ve üretken hâle getiren yapıyı tercih etmesinin nedenini, bireyin biyolojik yaşamı ve onun yönetilmesinin iktidarın vazgeçilmez bir unsuru oluşuna bağlar. İktidar, bu yaşamın sahip olduğu güçleri engellemek ve yok etmek yerine, teşvik etmek, güçlendirmek, denetlemek, en iyi şekilde kullanmak ve örgütlemek zorundadır. Hükümranın suçlunun yaşamını alma hakkı, yerini, iktidarın yaşamı koruma, emniyete alma ve geliştirme hakkına bırakmıştır.

Biyo-iktidarda asıl önemli olan yaşamı büyütmek, süresini uzatmak, imkânları artırmak, kazaları önlemek ya da zararı telafi etmekse böyle bir iktidar nasıl öldürebilir? Biyo-iktidara dayalı siyasi bir sistemde öldürme yetkisi ırkçılığı ortaya çıkarmıştır. Irkların ortaya çıkışı, ırkların farklılaşması, ırkların hiyerarşisi, bazı ırkların iyi olarak değerlendirilirken bazılarının aşağı olarak nitelendirilmesi, tüm bunlar biyo-iktidarın nüfus içinde grupları birbirine göre ayarlamasının yoludur. Irkçılığın ilk işlevi biyo-iktidarın yöneldiği biyolojik süreklilik içinde duraklar yaratmak ve parçalara ayırmaktır. Irkçılığın ikinci işleviyse biyolojik türden bir ilişkinin yerleşmesini sağlamak, yani, "yaşamak istiyorsan öldürebilmelisin"i işletmektir. Bu işleyiş biyo-iktidarın uygulamalarıyla da bağdaşmaktadır. Çünkü aşağı türler yok oldukça, anormal bireyler de ortadan kalkacaktır; tür içinde ne kadar az yozlaşmış insan olursa, tür olarak o kadar çok yaşarım, güçlü olurum, sağlıklı olurum, o kadar uzun yaşayabilirim. Yani yaşamı, daha sağlıklı ve katıksız kılacak olan ötekinin ölümü, aşağı

40 Michel Foucault, Büyük Kapatılma, çev. Işık Ergüden ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 84.

ırkın ölümüdür. Biyo-iktidar sisteminde öldürme ve ölüm emri, siyasi rakipler üzerinde zafere değil, biyolojik tehlikenin ortadan kaldırılmasına ve bu ortadan kaldırmaya doğrudan bağlı olarak türün kendisinin ya da ırkın güçlendirilmesine yönelirse kabul edilebilir. Biyo-iktidar mekanizmasında, bir suçluyu ölümle karşı karşıya bırakmanın ve kapatmanın mümkün olduğu andan itibaren, suçluluk da ırkçılık terimleriyle düşünülmeye başlanır. Delilik ve anormallikler için de durum aynıdır.[41] Burada önemli olan terimlerin ve bu terimlere bağlı kimliklerin muktedir bedenler tarafından sosyal olarak inşa edilmiş olduklarının farkında olmaktır.

Foucault'nun görüşleri ile bu tez arasındaki ilişki normalin (bu durumda engelsiz bedenler), normalden farklı olan bedenlerin, yani engelli bedenlerin üzerinde kurabileceği iktidar ilişkisi ve eğer saptanabiliyorsa engelli bedenin bu tahakküme direniş stratejilerini saptamak olarak belirtilebilir. Muktedir olanın kendinde, bir engellinin yaşam hakkı üzerinde ya da çevrede dolaşım hakkı üzerinde kısıtlayıcı söz söyleme hakkı görmesi ileride çocuk edebiyatı örnekleri üzerinden Foucault'ya atıfla tartışılacaktır. Muktedir olanın ve "normal"i tanımlayanın dilde tahakkümü ise özellikle "Dil, İdeoloji ve Engelliler" bölümünde örnekler üzerinden gösterilecektir. Bundan sonra toplumun engelliye davranışını anlamamıza yardımcı olan sosyokültürel kuramları kısaca gözden geçirmiş olarak artık engellinin Türkiye'deki durumuna bakabiliriz.

Türkiye'de Özürlü Birey Olma

Dünyadaki çalışmalar tıbbi modeli aşmış, sosyal modeli de eleştirir hâle gelmiştir. Çalışmalar özürlüler için sosyal dışlanmayı en aza indirmek amacına yoğunlaşmaktadır. Ülkemizdeki engellilerin durumuna ilişkin sözü edilecek ilk araştırma *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*'dir. Bu çalışmayla durum tespit edilmiş, daha

41 Rigel ve arkadaşları, a.g.e., s. 101-105.

sonra bu çalışmadan elde edilen verilerin ikincil analizi TÜBİTAK Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Grubunca 2006'da bir raporla değerlendirilmiştir. Aşağıda yalnızca sonuç kısmının önemli noktalarının özetini sunduğum bu analiz durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır:[42]

• Eğitim, meslek eğitimi, istihdam, gelir durumu, tedavi ve sosyokültürel yaşama katılma gibi her alanda, engelliliğin "engellemek" anlamına geldiğini gösteren net bulgular ortaya çıkmıştır. Engellilik çoğunlukla tıbbi bir problem olarak görülmektedir.

• Engellilik ve eğitimsizlik, engellilik ve yoksulluk, engellilik ve soyutlanma durumlarının birbiriyle bağlantılı oldukları saptandığından öncelikle bu sorunların üstüne gidilmelidir.

• Engelli çocuk dünyaya getiren annelerde "suç" arayan ve muhtemelen Türk toplumunda da yaygın olan ön yargıya karşı mücadele etmenin doğru olacağı ortaya çıkmıştır.

• Engelliliğin türü ile sosyal yaşama katılma arasında da belirgin bağlantılar bulunduğu belirlenmiştir. Engelliler sosyal yaşama uyum sağlayabilecekleri girişimlerin eksikliğinden şikâyetçidir.

2002 yılı araştırmasından sonra T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Aralık 2008'de 79 ili içeren *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Araştırması*'nı yaptırmıştır. Bu çalışmanın bulgularının genel değerlendirilmesinde varılan sonuç şudur:

> "Araştırma sonuçları topluca değerlendirildiğinde, Türkiye genelinde özürlülere yönelik tutumların, algıların ve düşüncelerin genelde 'olumlu' olduğu söylenebilir. Bununla birlikte özürlülere acıma, belli sosyal ortamlarda özürlüleri tercih etmeme, eğitim ortamlarında belli özür gruplarının ayrı okullarda eğitim görmeleri gibi gizli olumsuz tutumların varlığı da belirlenmiştir. Bu sonuç özürlülere yönelik tutumların olumlu yönde değişmekte olduğunu göstermekle birlikte, özürlülerin toplumsal yaşama tam katılımlarının sağlanması için tutum-

42 Tufan ve Arun, a.g.e., http://www.ozida.gov.tr/arastirma/ilerianaliz/ilerianaliz.doc (erişim: 21 Şubat 2010).

ların değiştirilmesi konusunda çalışmaların devam etmesi gerekmektedir."[43]

Araştırmacılar daha sonra "Öneriler" bölümünde sekiz başlık altında özürlülerin durumlarını iyileştirmek için geliştirdikleri önerileri sunmuştur. Bu başlıklardan tezin konusunu yakından ilgilendiren "Tutum Oluşumu ve Değişimi" başlığı altında önerilenlerden bir bölümünü burada tekrar etmek yararlı ve açıklayıcı olacaktır:[44]

> "Bu araştırmada katılımcıların kimleri özürlü olarak algıladıkları, kimleri de bunun dışında gördükleriyle ilgili yanıtları, onların daha çok özürlülerin yetersizliklerine odaklandıklarını, sahip oldukları yeterliliklerin vurgulanmadığını ortaya koymuştur. Özürlülere yönelik bu bakış açısını olumlu değerlendirmek mümkün değildir. Herkesin olumlu özellikleri kadar olumsuzlukları da vardır. Önemli olan, insana bir bütün olarak bakabilmektir. Özürlülerin kendilerini nasıl görecekleri, başkalarının onları nasıl gördüğünden önemli ölçüde etkilenmektedir. Özürlülerin olumlu ve güçlü özelliklerine odaklanması gerekmektedir. Bu amaçla, hem özürlü bireylerin kendilerine ilişkin algılarını, kendilerini değerlendirmelerini hem de özürlü olmayanların özürlü bireylere bakış açılarını olumlu etkileyecek bilgi ve beceri kazandıran programlar düzenlenebilir.
>
> Tutum oluşumunda ve değişiminde en etkili faktörlerden biri, belki de en önemlisi medyadır. Kitle iletişim araçları olarak, televizyon programları, gazeteler, filmler, öykü ve romanlar, kitaplar ve hatta ders kitapları önemli etkiye sahiptir. Bu etki kuşkusuz özürlülere yönelik tutumlar için de geçerlidir."

Görüldüğü gibi araştırmada soruna geniş bir bakış açısıyla bakılmakta ve tezimin iddiasına paralel bir saptama da ders kitapları

---

43 T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor Araştırması, Ankara, 2008, s. 20, http://www.ozida.gov.tr/arastirma/toplum_ozurlulugu_nasil_anliyor.pdf (erişim: 27 Şubat 2010).

44 T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, a.g.e., s. 139, http://www.ozida.gov.tr/arastirma/toplum_ozurlulugu_nasil_anliyor.pdf (erişim: 27 Şubat 2010).

için yapılmaktadır. Özürlülere yönelik tutum üzerinde, "Kitaplar ve hatta ders kitapları önemli etkiye sahiptir." şeklinde yapılan saptamaya, *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin* başlıklı araştırmanın bulguları çerçevesinde kısaca değinmek isterim:[45]

> "Bir başka öteki ('ötelenen') grubu olarak engelliler, ders kitaplarında genel olarak, 'Kaderin vurduğuna bir de sen vurma.' mesajı çerçevesinde ele alınmaktadır Ayrıca ders kitaplarında 'Sakatlar Haftası' vb. müfredat konuları dolayısıyla ele alınan engelliler, kimliklerinin yalnızca 'engelli olmak' boyutuyla çerçevelenmektedir. Bu, kimliğin, sabitleştirici, değiştirilemez, geliştirilemez ve etiketleyici bir unsur hâlinde değerlendirilmesine yol açan ve 'insan' ve 'yurttaş' üst kimliklerinden yoksun bir bakış açısını yansıtır."

Ders kitapları içinde engellilerin temsili "özetleyici" yaklaşımla, yani yalnızca özürleri çerçevesinde ele alındığında, hele bir de üstten bakan bir dille yaklaşıldığında, örneğin bir ders kitabına alınan aşağıdaki dizelerdeki gibi olduğunda, bu dizeleri okuyan çocukların engelliye olan tutumu etkilenecek, engelsiz çocuk kendini tam, diğerini eksik görecektir.[46]

"Bir eksikliktir sakatlık
Yaşam boyu duyulan
Sakatı hor görme, nerede görsen tut elinden, anla dilinden
Yabana atma, derdine bir dert de sen katma."

Mutlaka zikredilmesi gereken diğer bir araştırma da Hacettepe Üniversitesi ve DPT tarafından desteklenen Doç. Dr. Esra Burcu başkanlığındaki *Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*'dır. Bu araştırmanın temel önermesi özürlü nüfusa yönelik politikaların yapılan bi-

45 Melike Türkân Bağlı ve Yasemin Esen (editörler), Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 140-141.

46 Bağlı ve Esen, a.g.e., s. 140.

limsel araştırmaların da desteğiyle bir sosyal model çerçevesinde şekillenmesidir. Araştırmacılar, bulguların sunulmasından sonra şu değerlendirmeyi yapmışlardır:[47]

> "Toplumsal yaşam içinde kadın, erkek ya da yaşlı, genç olmak kadar doğal/kaçınılmaz bir farklılıktır özürlü olmak ya da olmamak. Bu noktada önemli olan var olan farklı oluşun sosyal farklılıklar hâline getirilmemesidir. Sosyal farklılık bazı bireylerin diğerlerinden farkının sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal anlamda yapılanmasıdır. Turner ve Seashore'un da belirttiği gibi, sosyal farklılık 'farklı' olarak tanımlanan bireylerin ve/veya grupların ne ölçüye kadar kabullenilip ne ölçüye kadar marjinalleştirildiğiyle ilgilidir. Önemli olan farklı olanı kabul etmenin pozitif yönlerine odaklanıp toplumun tüm üyelerinin bütünleşmesini sağlayabilmektir. Bundan dolayı, *toplumun farklı olanı nasıl tanımladığının, farklı olana nasıl tepki gösterdiğinin incelenmesi gerekli gözükmektedir.*"

Yukarıda italik harflerle vurguladığım inceleme önermesi doğrultusunda tüm görsel ve yazılı medyaya ek olarak çocuk edebiyatı eserleri de kuşkusuz toplumun farklı olanı nasıl tanımladığını, nasıl tepki gösterdiğini incelemek için çok önemli bir kaynaktır. Engelli zavallı olarak mı görülüyor, eşit olarak mı görülüyor, engelliye acınıyor mu, engellinin engeline mi odaklanılıyor yoksa kişiliğine mi odaklanılıyor? Engelli dostluk ortamı içinde mi ele alınmış yoksa tecrit edilmiş, bir başına mı yansıtılmış? Engelli etiketlenip alay konusu ediliyor mu? Bunlar ya da benzerleri birçok soru toplumun farklı olana tepkisini anlamak için sorulabilir, yanıtları çocuk edebiyatı eserlerinde aranıp incelenebilir. Ancak bu incelemeye geçmeden önce çocuk edebiyatının çocuklar üzerindeki etkisine dair bazı genel saptamalar yapmakta yarar vardır. Böylece iki boyutu olan tez çalışmasının engellilik boyutundan sonra çocuk edebiyatı boyutuna da değinilerek çerçeve kavramlar belirlenmiş olacaktır.

47 Burcu, a.g.e., s. 241.

Çocuk Edebiyatının Tanımı ve Engelli Çocuk

"Çocuk edebiyatı çocuğun okuduğu ve çocuğa okunan eserlerin tümüdür."48 diyen eğitimci çocuk edebiyatı uzmanları Charles Temple, Miriam Martinez, Junko Yokota ve Alice Naylor bir kitabı bir çocuk kitabı yapan özellikleri şöyle belirlemişlerdir: "Bir çocuk kitabının kahramanının çocuk olması ve çocuğu ilgilendiren onun yaşamında karşılaşabileceği bir sorunu konu alması gerekir. Düz bir öykü çizgisi; çizgisel ve sınırlı zaman kullanımı; tanımlanmış bir mekân olması; somut, canlı ve çok karmaşık olmayan dil kullanımı da bir çocuk kitabının diğer özelliklerini belirler." Onlara katılan Diana Mitchell, çocuk edebiyatının her türü kucakladığını vurgular.[49]

Sedat Sever ise tanımı, "Çocuk edebiyatı (yazını), erken çocukluk döneminden başlayıp ergenlik dönemini de kapsayan bir yaşam evresinde, çocukların dil gelişimi ve anlama düzeyine uygun olarak duygu ve düşünce dünyalarını sanatsal niteliği olan dilsel ve görsel iletilerle zenginleştiren, beğeni düzeyini yükselten ürünlerin genel adıdır." şeklinde genişletir.[50] Sever, okul öncesinden başlayarak kitabın çocuk yaşamında yer almasının önemini, gençlik ve yetişkinlik dönemindeki öğrenmelerle de ilişkilendirerek açıklar.

Öner Ciravoğlu, çocuk edebiyatını "henüz yetişkin olmayan ve eğitilmesi gereken, toplumumuzun en genç üyelerinin düşünce dünyasına seslenebilecek sözlü ve yazılı ürünlerin tümü" olarak tanımlarken[51] Ferhan Oğuzkan'ın tanımı "çocukluk çağında bulunan kimselerin hayal, duygu ve düşüncelerine yönelik sözlü ve yazılı bütün eserleri" içerir.[52]

Okul öncesinden başlayıp ergenlik çağı dâhil çocukları etkileyen çocuk edebiyatı özellikle çocukların dilsel, bilişsel, kişilik ge-

48 Charles Temple, Miriam Martinez, Junko Yokota ve Alice Naylor, Children's Books in Children's Hands, Allyn&Bacon, Boston, 2001, s. 5.

49 Diana Mitchell, Children's Literature-An İnvitation to the World, Allyn&Bacon, Boston, 2002, s. 4.

50 Sedat Sever, Çocuk ve Edebiyat, Tudem, İzmir, 4. basım, İzmir, 2008, s. 17.

51 Öner Ciravoğlu, Çocuk Edebiyatı, Esin Yayınevi, 4. basım, İstanbul, 2000, s. 11.

52 Ferhan Oğuzkan, Çocuk Edebiyatı, Anı Yayıncılık, 8. basım, Ankara, 2006, s. 3.

lişimi ve toplumsal gelişimleri üzerine etkilidir. Yine Sedat Sever'e başvuracak olursak, "Çocuk kendi gerçekliğini önemseyen, kendisine değer veren, kendisini bir özne olarak duymaya, düşünmeye çağıran, sanatçılar tarafından hazırlanan yapıtlarla, bu yaşlarda iletişime girmenin sevincini duyumsayabilmelidir."[53] Sever, "Kendi gerçekliğine önem veren, kendisine değer veren, kendini bir özne olarak duymaya, düşünmeye çağıran." derken kuşkusuz kastettiği fark gözetmeksizin tüm çocuklardır. Ancak çocuklar kendi aralarındaki farklılıkları çok erken yaşta fark etmeye başlarlar. *Erken Çocuklukta Farklılıklara Saygı Eğitimi El Kitabı*'nda[54] çocukların,

- bir yaşında farklılıkları fark ettiği;
- iki yaşında farklılıklar hakkında konuşup, bunlarla ilgili sorular sorduğu;
- üç yaşında ön yargılar oluşturduğu;
- dört yaşında insanların farklı özelliklerinin nedenlerine ilişkin kendi kuramlarını oluşturdukları;
- beş yaşında ise kendilerine ait özelliklerin hangilerinin kalıcı hangilerinin geçici olduğunu anladıkları belirtilir.

Bir yaşından itibaren kendi yaşantıları ve sosyal çevresinin etkisiyle farklılıkları fark eden ve bilişsel gelişim düzeyine uygun olarak öncelikle dış görünüşten kaynaklanan (cinsiyet, ten rengi, fiziksel engellilik vb.) farklılıklara dayanan ayrımcı davranışlar göstermeye başlayan çocuklar, bir süre sonra bazı farklılıkları güç ve imtiyazla ilişkilendirirler. Bazı farklılıkların insanların daha az saygı görmelerine neden olduğunu fark ederler ve bu farklılıkların iyi ya da kötü olduğuna dair yargılara da varırlar. Her ne kadar tüm çocuk edebiyatı eserlerinin böyle bir sorumluluk taşıması gerekmiyorsa da, engelli karakter içeren çocuk edebiyatı eserleri bu

53 Sedat Sever, Selahattin Dilidüzgün, Necdet Neydim, Canan Aslan ve Zeliha Güneş (ed.), İlköğretimde Çocuk Edebiyatı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, no. 1764, Eskişehir, 2007, s. 15.

54 Münire Erden, Esra Ömeroğlu, Adalet Kandır, Berrin Yenice, Nil Ayhan, Şükran Uzun, Zeynep Eren, Ceylan Demircan ve Şengül Akçar, Erken Çocuklukta Farklılıklara Saygı Eğitimi El Kitabı, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s. 11.

farklılıkları saygıyla benimsemek yönünde katkı yapabilecek eserlerdir. Yaşamında hiç engelliyle karşılaşmamış bir çocuk, engellilikle bir çocuk edebiyatı eseri aracılığıyla tanışıp dışlayıcı değil, dâhil edici bir bakış geliştirebilir.

Ancak, çocuk edebiyatı eserleri kimi zaman engelliliğe karşı olumsuz tutumların taşıyıcısı da olabilir. Arthur Shapiro, *Everybody Belongs: Changing Negative Attitudes Towards Classmates with Disability* (Herkes Aittir: Engelli Sınıf Arkadaşlarına Olumsuz Tutumları Değiştirmek) adlı kitabında edebiyatın tutum taşıyıcısı olarak rolünü şöyle açıklamıştır:[55]

> "Engelliliğe karşı olumsuz tutumları erken yaşta çok güçlü kültürel tesirleri olan okul, medya, dil ve edebiyat aracılığıyla öğreniriz. Edebiyatla ilk karşılaşmamız olan masallarda görülen kalıp karakterler (stereotip), örneğin *Pamuk Prenses*'teki kambur kötü cadı, *Jack ve Fasulye Sırığı*'ndaki dev, *Rumpelstiltskin*'deki sinsi, şekli bozuk cüce, bu ilk örneklerdendir. Franks (1996), masallarda kullanılan özürlülük durumlarının sembolik olduğunu göstermiştir. Örneğin "Grimm Masalları"ndan *Sinderella*, üvey kız kardeşlerin gözlerinin güvercinler tarafından çıkarılması ve kör olmalarıyla sonlanır. (…) Benzer biçimde kuleye girmek için Rapunzel'in saçlarına tırmanan prens de düştüğü yerdeki dikenlerin batması nedeniyle kör olur."

Bu tip imgeler genç beyinleri etkileyerek fiziki ya da zihinsel olarak farklı olanlardan korkmak, acımak, küçümsemek, alay etmek gerektiğini düşündürür.

Çocuklar erken yaşta bu öykülerden, iyi olanın fiziksel olarak da güzel olduğunu ve özürlülüğün kötülüğü sembolize ettiğini öğrenir.

Shapiro gibi Sedat Sever[56] ve Kadriye Türkân[57] da geleneksel

55 Arthur Shapiro, Everybody Belongs: Changing Negative Attitudes Towards Classmates with Disability, Garland Publishing, New York, 1999, s. 3-4.

56 Sever, a.g.e., s. 99.

57 Kadriye Türkân, "Masallarda Bedensel Kusur", *Beden Kitabı*, Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 264.

masallardaki fiziksel görünüm ile karakter arasındaki ilişkiye dikkat çekmişlerdir. Sever, özellikle geleneksel masallarda kötülerin dış görünüşünün genellikle çirkin, iyilerinkinin ise güzel olarak çizildiğini belirtir. Türkân, "Realitenin zorlamasıyla az da olsa yarattığı bu tür özürlüler için masal, daima bir mazeret bulur." saptamasını yapar. Türkân masalların "kusuru ya zekâ ile kamufle ederek göze hoş gösterdiğini, ya fenomenleştirdiğini ya da kötülüğün cezası olarak" vurguladığını belirtir. Yazara göre "dikkati çeken bir diğer nokta sakatlığın üstü başka bir şeyle örtülemiyorsa asla unutulmaması ve masalın sonunda da olsa mutlaka tedavi edilmesidir." Tutumların "görerek öğrenme" yoluyla yerleştiğini vurgulayan Shapiro, birçok olumsuz tutumun kültürel olarak öğretildiğini belirtir. Çocuklara çok erken yaştan itibaren fiziksel "tamlık", güzel görünüm, yüksek zekâ, anlaşılır konuşma gibi bazı özelliklerin değerli ve yüksek statülü insanlarla ilişkili olduğu, ancak "öteki"ne ait vasıfların aşağılandığı, damgalandığı, alay konusu olabileceği, korkulabileceğinin öğretildiğini savlar. Gençler özürlü olan kişilerin kendilerine benzer yönlerinin üzerinde değil de farklı olan yönlerinin üzerinde durup, bu farkların onları eksilttiğini ve ayrı bir yere koyduğunu varsayar. "Bu tür inançların sonuçları ayrım ve tecrit olup, bu durum olumsuz tutumları bir kez daha pekiştirir."[58]

İlk çocukluk dönemi özel eğitim uzmanları Ellen Rubin ile Emily Watson ise engellilere karşı ön yargı oluşturan tutumların izini çocuk edebiyatında aramışlardır. Bu konuda yazdıkları makalede nasıl cinsiyet ayrımcılığı, ırk ayrımcılığı, etnik ayrımcılık gibi olumsuz tutum oluşturabilecek yaklaşımların çocuk edebiyatından ayıklanması söz konusu ise engellilere karşı olumsuz tutum oluşturabilecek engelli portrelerinin çocuk edebiyatında yeri olmaması gerektiğini savunmuşlardır. Çocuk edebiyatı eserlerinin edebî üslup ve dil açısından engellilere yönelik ön yargı oluşturma olasılıklarını yeniden değerlendirmek gerektiğini belirten Rubin ile Watson, edebî eserlerde farklı engelli kalıp tiplerin varlığını ör-

58 Shapiro, a.g.e., s. 4.

neklerler.[59] Yazarların aşağıda açıklanan kalıp tip tespitlerine incelediğim eserlerde de rastlanmıştır. Saptadığım kalıp tiplere ileride eserler tartışılırken bu makaleye atıfla değinilecektir.

1) İlk kalıp tipi engellinin acıklı ve acınacak olarak temsil edildiği anlatılar oluşturur. Batı edebiyatındaki tipik örneği Charles Dickens'ın *Noel Şarkısı*'ndaki Küçük Tim karakteridir. Televizyonda saatler süren "teleton" yardım kampanyası programlarında da bu kalıp ele alış görülür.

Engellinin mağduriyet nesnesi olarak anlatıldığı anlatılarda ikinci kalıp tip engelli saptanır. Bu kalıp tipe örnek *Fareler ve İnsanlar* eserindeki Lennie karakteridir.

2) Kalıp tiplerden üçüncüsünü engelli bireyin kötücül olarak çizildiği anlatılarda görürüz. Tarihsel bir geçmişi olan ve daha çok masallarda görülen bu tipin romanlardaki klasik bir örneği *Peter Pan*'daki Kaptan Kanca tipidir.

3) Engelli karakterin atmosfer olarak kullanıldığı anlatılar dördüncü kalıp tipi oluşturur. Karakter olarak yeterince geliştirilmeyen bu engellinin ana olay örgüsüne bir katkısı yoktur. Tek ayaklı dilenci, kör kemancı gibi bir tip olarak gözükebilirler. Betsy Byar'ın *Summer of the Swans* romanında görülen zekâ engelli erkek kardeş bu kalıba örnek olarak verilmiştir.

4) Alay edilen nesne olarak sunulan engelli, beşinci kalıp tipi oluşturur. Kurguyu ilerletmek için de kullanılan bu kalıp tip, engellilere karşı duyarsız bir yaklaşımı sergiler.

5) Rubin ile Watson altıncı kalıp tipi, kendisinin en büyük düşmanı olarak kendisine acıyan engelli olarak betimlemişlerdir. Bu tipin olduğu anlatılarda, engelli eğer üzerine giyindiği acı duygulardan sıyrılırsa hemen yaşama karışabileceği düşünülen bir tip olarak çizilir. Hâlbuki toplum tarafından gerçekten kabulün önünde engel oluşturan, toplumun yapısından gelen, iletişimsel, mimari, tutuma yönelik engeller vardır. Engellinin kendi olumsuz duygularından arınırsa hemen yaşama karışabileceği söylemi

59 Ellen Rubin ve Emily Watson, "Disability Bias in Children's Literature", Lion and Unicorn, cilt 11, no. 1, Nisan 1987, s. 60-66.

toplumun yapısından gelen engelleri dikkate almadan geliştirilmiş bir söylemdir. Yazarlar, *Heidi* romanındaki Clara'yı bu kalıp tipe örnek olarak sunmuşlardır.

6) Yedinci kalıp tip, bir yük olarak temsil edilen engelli tipidir. Tennessee Williams'ın *Sırça Köşk* oyunundaki Laura karakteriyle örneklendirilen bu kalıp tip, engellinin onurunu hiçe sayan bir anlatıdır.

7) Sekizinci kalıp tip tecrit edilmiş olarak sunulan engellidir. Anlatılarda sıkça karşılaşılan bir tiptir. Genellikle yaşıtlarından tecrit edilmiş biçimde yatağında temsil edilen karakterler bu kategoriye dâhil edilmiştir.

Yukarıda örnekleriyle açıklanan ve ileride inceleyeceğimiz edebiyat eserlerinde de karşılıkları olan Rubin ile Watson'un kalıp tiplerle ilgili yaklaşımında önemli olan sav engellinin belli bir kalıp içinde sunulmasıyla zihinlerde engelliye dair oluşan olumsuz kalıp yargıların içselleşmesi sonucunun doğması tehlikesidir.

Hem Shapiro'nun hem de Rubin ile Watson'un örnekleri daha çok Amerikan kültüründendir ancak dünyanın geri kalan kısmında da durum farklı değildir. Edebiyatın engellilere yönelik olumsuz tutumların taşıyıcısı olabileceği başka uluslara mensup araştırmacıların çalışmalarında da işaret edilmiştir. Örneğin, Barbara Haberl, doktora tezindeki bulguları sunduğu makalesinde, içinde engelli karakter bulunduran ve yarısından çoğu 1970-1985 tarihleri arasında yayımlanmış olan Almanca kitapların neredeyse tümünde engelli karakterin "dışarıdaki" olarak sunulduğunu saptamıştır.[60] Yazar, engelli karakterin genellikle anlatıcının bakış açısından ya da engelsiz karakterlerden birinin bakış açısından gösterildiğini belirtir ve vurgunun engelsiz karakterin/karakterlerin engelli karakter hakkındaki duygu ve düşüncelerinde olduğunu açıklar. Yazar, makalesinde, "hem Alman hem de Avusturya toplumlarında, çocuk ve ilk gençlik edebiyatında, engellilerin dışarıdaki ve uyumsuzlar olarak temsil edildiğini, toplumun yardım, destek ve

60 Barbara Haberl, "One of Us? Disabled Protagonists as Outsiders in German and Austrian Fiction for Children and Young Adults", Bookbird 39, no. 1, 2001, s. 23.

korunmasına bağımlı olarak yansıtıldığını" belirtir. Makalesini, "Engelli karakterlere olayların akışını etkilemek konusunda çok ender rol verilir; aksine, öykülerde genellikle engelli karakterler engelsiz karakterlerin yardımseverliğine mazhar olan pasif alıcılar olarak sunulur." diyerek tamamlar.[61] İleride göreceğimiz gibi bizim ülkemizde de durum farklı değildir, özellikle eserlerde görülen ben anlatıcının yokluğu açısından büyük benzerlik söz konusudur.

Avusturya ile Almanya'da durum böyleyken İspanyol çocuk edebiyatında engellilerin temsilinin nasıl olduğu sorusunun yanıtı eğitimci ve çocuk edebiyatı uzmanı Cristina Canamares Torrijos'un çalışmasıyla ortaya konmuştur. Torrijos, içinde engelli karakter olan yirmi yedi eseri ve İspanyolca çocuk tekerlemelerini inceledikten sonra yazdığı makalede bazı İspanyolca tekerlemelerde fiziksel kusurlarla alay edildiğini saptamıştır. Bu yirmi yedi eserin incelenmesinde genellikle engelli karakterlerin dramatik bir biçimde temsil edildiği saptanmıştır. Engelli karakterler öylesine iyi davranırlar ya da öylesine bağımlıdırlar ki okurda şefkat ve acıma hisleri uyanır. Peşinden bir mucize iyileşme gözükür. Bazı anlatılarda ise suçlu aranır. Engellilik bir ilahi ceza olarak görüldüğünden ya engellide ya da bir aile ferdinde bir kötü davranış, bir günah aranır. Ana karakterin engelli olduğu eserlerde engelli karakterin çok iyi betimlendiği görülür. İç dünyaları, sorunları, duyguları gayet başarılı aktarılmıştır. Bu karakterler kimi zaman daha düşük bir yaşam standardına razı olsalar da yaşamdan eşit pay ve zevk alırken temsil edilmişlerdir. Bu anlatılar okura farklı bir bakış açısı verdiği gibi empati duygularını da geliştirir. Ama eğer engelli, ana iki karakterden biri konumundaysa neredeyse her zaman geleneksel temsil tipi görülür, yani eser engelliye yönelik olumsuz fikirler, olumsuz inançlar ve ön yargılarla doludur. Makalesinin sonunda güncel çocuk edebiyatında çok az sayıda engelli karakter görüldüğünü belirten yazar, daha çok dayanışma çağrısı yaparak sözlerini bitirir.[62]

61 Haberl, a.g.m., s. 26.

62 Cristina Canamares Torrijos, "Disabled Characters in Spanish Children's Literatu-

Massoud Nazari'nin İran çocuk edebiyatındaki engellileri konu aldığı makalesi ise rastlayabildiğim tek Doğu kaynaklı araştırmadır. Yazar, İran'da çok az çocuk yazarının bu konuda eser ürettiğini belirttikten sonra bunun iki nedeni olabileceğini söyler.63 İlki, konunun hassasiyeti ve zorluğu nedeniyle bu konuya yaklaşmak isteyenlerin azlığı; ikincisi ise çok çeşitli sosyal ve kültürel nedenlerle engelli çocukların toplumdan dışlanmışlıklarıdır. Nazari daha sonra 1989-1999 döneminde yazılmış on bir kitabın konusunu açıklamıştır. Yazara göre bu on bir kitabın ortak noktası ister engelli olsun ister engelsiz olsun tüm çocukların temel ihtiyaçlarının aynı olduğu saptamasıdır. Bu ihtiyaçlar sevilme ihtiyacı ile ya diğer çocuklarla tanışarak ya da kitaplar okuyarak arkadaşlık kurma ihtiyacı olarak belirlenmiştir.

XX. yüzyıl çocuk edebiyatı eserlerini inceleyen bu çalışmalardan farklı olarak Lois Keith, 1847-1915 yılları arasında yayımlanmış sekiz eseri detaylı biçimde incelediği çalışmasında bu eserlerin bilinçaltına engelliliğe ilişkin şu iletileri yerleştirdiğini ileri sürer:

"1) Engelli olmakta iyi olan hiçbir şey yoktur. 2) Engelliler kadınların hep öğrenmek zorunda olduğu bazı edilgen davranışları –sabır, neşe, her şeyi iyi tarafından görmek gibi– öğrenmek zorundadır. 3) Engellilik kötü davranışlar, şeytani düşünceler ya da yeterince iyi bir insan olamamanın cezası olabilir. 4) Engelli insanlara ceza verilmez, acınır ama tam kabul edilmezler. 5) Engellilik tedavi edilebilir. Eğer yeterince istersen, Tanrı'ya yeterince inanırsan, iyileşebilirsin."[64]

Keith'in incelediği sekiz eserden beşi –*Jane Eyre*, *Küçük Kadınlar*, *Heidi*, *Gizli Bahçe*, *Pollyanna*– ülkemizde de çok okunan eserlerdendir. Keith, yazarların engelli karakter için buldukları anlatısal çözümün ya tam iyileşme ya da ölüm olduğunu sapta-

---

re", Disability Studies Quarterly 24, no. 1, 2004.

63 Massoud Nazari, "Disability in İranian Children's Literature", Bookbird 39, no. 1, 2001, s. 27.

64 Lois Keith, *Take Up Thy Bed and Walk: Death Disability and Cure in Classic Fiction for Girls*, The Women's Press, Londra, 2001, s. 7.

mıştır. Tekerlekli sandalyede olmak pasif, bağımlı, dünyada yerini kaybetmiş olmakla ve "tam" bir insan olamamakla eş değerde olup bu durumdan ya iradi çabayla ya da ilahi müdahaleyle kurtulunur.

Yazar, XXI. yüzyılda artık aksak ya da yürüyemez olmayı bir cezaymış gibi algılayan inançlara ve bu cezayı takiben gelen iyileşmenin iyi ve doğru olduğunu anlatan eserlere yer olmadığını ancak hâlâ, "Yatağını kaldır…" ve "Kalk yürü…" tipi yaklaşımlara kültürel eserlerde yer verildiğini belirtmektedir.[65]

XXI. yüzyılda içinde bir engelli karakteri olan bir çocuk edebiyatı eserinin nasıl olmaması gerektiğini vurgulayan Keith'in çalışmasının ardından, içinde bir engelli karakter olan iyi bir çocuk edebiyatı eserinde olması gerekli özelliklere de değinerek kuramsal bölümü bitirmek yararlı olacaktır. Engellilik konusunu işleyen iyi bir çocuk edebiyatı eserinin ölçütlerine ilişkin ülkemizde bir yayın bulamadığımdan yabancı kaynaklara başvurarak bu özellikleri belirtmek istedim. Janice Young, doktora tezinde eğitimciler Charlotte Huck, Susan Hepler, Janet Hickman ve Barbara Kiefer'a atıfla engelli karakterler içeren iyi edebî eserlerin iki amaca hizmet edebileceğini belirtir. İlk olarak, kurgulanan engelli karakterin olumlu özellikleri olan bir birey olarak çizilmesi, eseri okuyan engelli çocukların karakterle özdeşleşebilmesini sağlar. İkinci olarak ise eseri okuyan engelsiz çocuklar da bir engellinin yaşamı konusunda duygudaşlık geliştirebilirler. Engelli bir karakteri konu alan kitaplarda engelli karakter çok boyutlu bir biçimde yansıtılmalı; duyguları, sabırsızlıkları, öfkeleri, kızgınlıkları, umutlarıyla karmaşık bir insan portresi ortaya çıkabilmelidir. Böylece engelli karakter tipleşmeden kurtulabilecektir. Engelli bir karakter, bir başka karakterin büyümesini, gelişmesini sağlayan ya da bir başka karakterin iyiliklerini anlatmak için kullanılan bir karakter olarak çizilmemelidir. İyi öyküler protoganisti çevreleyen sorunları dürüst ve gerçekçi biçimde ortaya koyarken geleceğe yönelik açılımları ve umutları da duyumsatırlar. İyi yazılmış öyküler bu insani durumla başa çıkmak için yeni yollar, yeni ufuklar da açarlar.[66]

65 Keith, a.g.e., s. 249.

66 Janice Young, "The Subject of Disability in Children's Literature in the United Sta-

Eğitimci ve çocuk edebiyatı uzmanları Donna Norton ile Saundra Norton ise iyi yazılmış kitapların engelsiz çocukların engelli çocuklarla duygudaşlık kurmasını ve onları anlamalarını sağlayacağını vurguladıktan sonra, bu tür eserleri değerlendiren yetişkinlerin edebî kalitenin yanı sıra mutlaka eserin engellilik konusuna yaklaşımdaki duyarlılığını da değerlendirmelerini önermiştir. Özellikle çatışmanın çözümüne dikkat çeken araştırmacılar, yazarın çocuk öykülerinin mutlu sonla biteceği ön kabulüne uymaktansa gerçekçi ve doğal olarak o engelli öyküsü mutlu sonlanabilir mi konusunu değerlendirmenin iyi düşünülmesi gerektiğine değinmişlerdir.[67]

Son olarak Temple ve arkadaşlarının konuyla ilgili önerilerini değerlendirecek olursak, onlar da engelliyi "kalıp tip" içinde sunmaktan kaçınmayı vurgulamıştır. Engelli çocuklar için "istisna çocuklar (exceptional children)" terimini kullanan yazarlar, "istisna çocukların" mutlaka çok boyutlu karakterler olarak çizilmesinin üstünde durmuşlardır. Engelli çocukları kahraman gibi göstermekten ne kadar kaçınmak gerekiyorsa acıma ve anlayışa muhtaçmış duygusu vermekten de o kadar kaçınmak gerektiğini ısrarla belirtmişlerdir.[68]

Bir edebî eserde bir engellinin kendini bulması, yaşamın zorluklarıyla baş edebilmek için yeni ufuklar fark edip, yeni umutlar kazanması ne kadar önemliyse, bir engelsiz bireyin bir engellinin yaşam zorluklarını anlaması, kendi davranışlarının kolaylaştırıcı mı zorlaştırıcı mı olduğunu düşünmesi, empati kurabilmesi, ön yargılardan sıyrılabilmesi de o denli önemlidir. Çocuk edebiyatı ise bu köprüyü kurabilecek gizil gücü olduğu için ön yargıları en aza indirgemede, engelli ve engelsiz bireylerin insan olarak buluşabilmelerini sağlamada çok önemli bir yere sahiptir. Bunu edebî ölçütlerden ödün vermeden yapabilen eserler en ideal eserlerdir.

---

tes", doktora tezi, The University of San Francisco, 2005, s. 15, http://go.galegroup.com/ps/i.do?&id=GALE%7CN2812228964&v=2.1&u=bogazici&it=r&p=MLA&sw=w. (erişim: 23 Şubat 2010).

67 Donna Norton ve Saundra Norton, *Through the Eyes of the Child-An Introduction to Children's Literature*, Merrill Prentice Hall, Ohio, 2003, s. 388.

68 Temple ve arkadaşları, a.g.e., s. 113.

Bu bölümde vurgulanan temel konu çocuk edebiyatı eserlerinin engellilere yönelik tutum oluşturucu gücüdür. Edebiyat eserleri aracılığıyla farklılığa saygı oluşabileceği gibi, olumsuz tutumlar da oluşabilir. Örneğin kalıp tip olarak sunulan bir "zavallı" engelli portresiyle engellilere karşı küçümseyici bir bakış gelişebilir ya da alay edilen bir engelli karakter aracılığıyla engellilerle alay edilebileceği düşüncesi yerleşebilir. İncelemede bu etkilenmeye de dikkat çekileceğini belirttikten sonra Türk çocuk edebiyatında 1969-2009 yılları arasında yazılan çocuk öyküleri ya da romanlarında engellilerin nasıl temsil edildiğini incelemeye başlayabilirim.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK ÇOCUK EDEBİYATINDA ENGELLİLERİN TEMSİLİ

Türk çocuk edebiyatında engellilerin temsilini araştırırken ilk karşılaşılan sorun bibliyografya sorunu olmuştur. Ülkemizde henüz çocuk kitaplarına yönelik bir bibliyografya çalışması yoktur. Bu nedenle arama seçenekleri olarak internet ortamında kör, sakat, aksak, sağır, özürlü, engelli, topal, dilsiz gibi terimler kullanıldıktan sonra bulunan kitaplar değerlendirilmiş, çocuk kitapları yayımcılarının katalogları taranmış, Çocuk ve Gençlik Yayınları Derneği üyelerinden yardım istenmiş ve tüm bu süreç sonunda 1969-2009 yılları arasında içinde engelli karakter bulunan 40 anlatı saptanmıştır. Bu 40 anlatının 5'i masal, 2'si resimli öykü kitabı olup 3-8 yaş grubu için tasarlanmıştır. Geri kalan 33 anlatının 19'u roman, kalan 14'ü ise öyküdür. Bu 33 anlatı, 8-12 yaş grubuna uygundur. Yine bu 33 anlatının 32'si gerçekçi kurgular olarak sınıflandırılabilir. Ayşe Çekiç Yamaç'ın *İncili Kavak*'ı ise fantastik motifleri olan bir romandır.[69] 40 anlatının içinde yer alan engelli karakterler ağırlıklı olarak ortopedik engellidir. 24 ortopedik engelliyi, 9 görme engelli, 6 işitme engelli, 2 kambur, 2 zihinsel engelli, 1 epileptik ve 1 doğuştan "büyük başlı-çirkin yüzlü" karakter izler. Engelli karakter sayısının anlatı sayısından fazla olmasının nedeni bazı kitaplarda birden fazla engelli karaktere rastlanmasıdır.

69 Ayşe Çekiç Yamaç, *İncili Kavak*, Bu Yayınevi, İstanbul, 2004.

Kırk yıllık süre içinde yalnızca kırk anlatıya ulaşılmış olması çok dikkat çekicidir. Daha da önemlisi özellikle 3-8 yaş grubuna uygun eserlerin biri hariç tümü piyasada değildir; ya baskıları tükenmiştir ya da artık basılmama kararı alınmıştır. Eserlerin ağırlığını 8-12 yaş grubu çocuklarına yönelik anlatılar oluşturur. Bu yaş grubu ilköğretim dönemindedir. Okul ve arkadaş çevresi içindedir. Ailenin örneklemesi ve iletileriyle geliştirmeye başladığı kişilik özellikleri artık okuldan ve arkadaş çevresinden aldığı etkilerle iyice şekillenecektir. Sever, ilköğretim dönemi çocuklarının bir gruba uyum sağlamak, ait olmak istediklerini belirtir. Bu yaş grubu kendi yeteneklerine de önem verilmesini bekler. Arkadaşlarının kendileriyle ilgili beğenileri önem kazanır. 10-12 yaşına geldiklerinde çocuklar bireysel beceri ve yeteneklerini yaşıtlarınınkiyle gerçekçi biçimde karşılaştırabilirler. İç denetimlerini sağlayabilir, hata ve başarılarından kendilerinin sorumlu olduğunu düşünürler.[70]

Kişilik gelişim özellikleri yukarıda açıklanan 8-12 yaş grubu çocukları toplumsal gelişim özellikleri açısından yüzleri arkadaşa dönük bir evrededirler. Sever'in belirttiği gibi 8-10 yaşlarında yeni arkadaşlıklar kurmak, arkadaşları tarafından kabullenilmek ve değer verilmek isterler.[71] Çocuk, kurduğu arkadaşlıklarla yaşama ilişkin yeni deneyimler kazanır. Kendi duygu ve düşüncelerinin farkına varırken çevresindekilerin duygu ve düşüncelerini de anlamaya başlar. Çocuklarda eşitlik duygusu gelişimi gözlenir. 6-8 yaş grubuna göre daha esnektirler. Bu yaş grubuna özellikle deneyim artırıcı, yaşamı ve insanı tanımayı sağlayıcı okumalar önerilir. Çocuklar 10-12 yaşa geldiklerinde aileye eskisi kadar bağımlı değildirler. Daha çok arkadaşlarıyla olmak isterler. Çevresindeki adaletsizliklere tepki gösterirler. Cinsiyetleriyle ilgili roller çok belirginleşir. Karşı cinsle ilişki kurma eğilimi başlar.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, aile, okul, arkadaş ve dış çevre çocuğun kişilik gelişimi ve toplumsal gelişimi üzerinde

70 Sever, a.g.e., s. 62-63.

71 Sever, a.g.e., s. 70-71.

çok etkili olduğundan, eserlerimiz de çocukları en çok bu çevreler içinde ele aldıklarından, eserlerin incelenmesinde bu kıstaslar dikkate alındı. Engelliler, aile çevresi, okul çevresi, arkadaş çevresi içinde incelendi. "Diğer" diye tanımlanan son bir sınıflamada ise, dış çevre ele alındı. Dış çevreye, hastanede, askerlik şubesinde, parkta, otobüste yaşananlar da dâhil edildi. İncelenen çevrelerde engelliye olan tutum ve yaklaşımda yıllar içinde bir değişim olup olmadığını rahatça görebilmek amacıyla bölüm içinde kronolojik sıraya uyulmaya gayret edildi. Tanımlanan bu dört çevre içinde incelenen eserler, son kez engellinin iç dünyasına odaklanılarak değerlendirildi. Bu safhada engelli karakterin sevinçleri, üzüntüleri, kırgınlıkları, umutları, geleceğe yönelik düşleri, kısaca kimliğini oluşturan iç dünyasına odaklanıldı. Bu iç dünyadan ses duymak zordu. Eserlerde engellinin iç dünyasına ulaşma zorluğunun nedenleri ilgili bölümde örneklerle gösterildi ve tartışıldı. Artık, 1969-2009 yılları arasında Türk çocuk edebiyatı anlatılarında saptanan engellileri önce aile çevresi içinde incelemeye başlayabiliriz.

Engelliler ve Aile Çevresi

İncelememize "aile-engelli çocuk ilişkisi"yle başladığımızda ele almamız gereken ilk anlatının çalışmamda rastladığım en eski anlatı olduğu görülür. Kemalettin Tuğcu'nun 1969 tarihli *Garip* isimli romanı "başı büyük, kolları, bacakları sıska, karnı şiş, kurbağaya benzer" bir çocuğun romanıdır.[72] Anlatıcı Garip'in doğumunu, "Onun dünyaya gelişi bu zengin ve kibar aile için bir felaket olmuştu." diye anlatır (s. 7). Garip'in annesi misafir geldiğinde Garip ortada dolaşsın istemez. Annenin, "Bu maskarayı ne bıraktın ortalığa? Misafir var, bir odaya kapat." talimatıyla Garip, odasına kapatılır (s. 5). Anne çocuğun yüzüne bile bakmak istemez. Annenin iki yıl sonra "taşbebek gibi, pembe ve sarışın" bir yavrusu daha olur. Anlatıcı bu doğumdan sonra olanları şöyle aktarır:

"Aileye yaraşan çocuk dünyaya gelmiş, artık Garip'e acı-

72 Kemalettin Tuğcu, Garip, İtimat Kitabevi, İstanbul, 1969.

yan bile kalmamıştı. Annesi onu uzaktan görse başını çevirirdi. Hatta gebeliği sırasında yaşlı kadınlar, 'Kızım sakın öteki maymunun yüzüne bakma.' demişlerdi. 'Sonra karnındaki ona benzer.' Garip'i başlarına bela sayan aile halkı, bu zavallının ölüp ortadan kalkmasını bekler gibiydi. Öyle ya hanımından hizmetçisine kadar her şeyin güzeline, iyisine, kibarına alışmış olan aileye bu çocuk bir *kir*, *leke*, bir *mahcubiyet* ve *sıkıntı* getirmişti."[73] (s. 12)

Bu noktada Mary Douglas'ın "Kir Kuramı"nı da anımsamakta yarar var. Hatırlanacağı gibi, Douglas, normal dışıyla başa çıkmak için verilen kültürel tepkilerden birini sakınma olarak belirlemişti. Bu örnekte aile "kir, leke" olarak gördüğü Garip'i bakılmak üzere gözlerinin görmeyeceği bir yere, köye gönderir ve kültürel tepki olarak Douglas'ın sakınmasını örnekler. Garip, köyde çok çalışıp burs kazanarak doktor olmayı başarır. Seneler sonra bir hastaya çağrıldığında bu hastanın vicdan azabı nedeniyle kâbusların pençesinde kıvranan annesi Nazan Hanım olduğunu anlar. Bu romanda anne daha sonra pişman olmuştur ve rüyalarında şiş karınlı, ince kol ve bacaklı, koca ağızlı çocuğun, "Anne…" diyerek üstüne geldiğini görür. Anlatıcı uzun uzun annenin kâbuslarını betimler ve vicdan azabının altını çizer. Bu azaba çözüm Garip'in annesini affetmesidir. Garip, annesini affettiğini, onu okşayarak, "Hain annem, vefasız annem, senin bu ıstırabı çekmeni istemiyorum. Artık rüyalarına girmeyeceğim. Müsterih ol." (s. 69) sözleriyle anlatır. Bu anlatı, fiziksel özellikleri nedeniyle ailesi tarafından dışlanan bir çocuğu betimler. Ancak, yazar hem anneye vicdan azabı çektirerek dışlamanın olumsuz sonuçlarını vurgulamış, hem de Garip'i anlatının sonunda sevdiğiyle evlendirerek ve doktor yaparak mutlu sona kavuşturmuştur.

Kemalettin Tuğcu'nun 1977 tarihli *Karanlıkta Bir Çocuk* romanında ise on yaşında çiçek hastalığı nedeniyle kör olan Volkan'ın aşırı korumacı bir aile tarafından nasıl pasifleştirildiği vurgula-

73 İtalik yazılan sözcüklere yapılan vurgu, bu ve bundan sonraki alıntılarda bana aittir.

nır.[74] Bağımlı Volkan'ı, arkadaşlığı ve uyguladığı yöntemlerle bağımsızlık yoluna sokacak olan Nesrin karakterinin gözünden ailenin bağımlılık yaratan tutumu şöyle aktarılmıştır: "Onu, gözleri kör olduğu günden itibaren hareketsiz bırakmışlar. Giydiriyor, soyuyor, yemek yediriyor, elleriyle su içiriyorlardı. Kolundan tutmadan bir adım bile attırmıyorlardı." (s. 19). Bu aşırı koruyucu ailedeki anne de farklı bir biçimde de olsa oğlunun engelinden rahatsız olduğunu belli etmiş ve onu gözlüksüz görünce sert bir biçimde gözlüklerini takmasını istemiştir. Sonra bu davranışını, "Alışamadım bir türlü bu hâline, yüzünde gözlük varken gözlerin var sanıyorum." sözcükleriyle açıklamaya çalışmıştır (s. 82). Volkan ise, "O benim etten, kapanmış bir yaradan ibaret olan gözlerimi görmeye tahammül edemiyor." diyerek incindiğini belirtmiştir. Bu romandaki anne de *Garip* romanındaki anne kadar yıkıcı olmasa da çocuğunu olduğu gibi kabul edemeyen bir anne örneğidir.

Garip ve *Karanlıkta Bir Çocuk* romanlarındaki dışlayan anneleri anlamak için belki de Julia Kristeva'nın bakış açısından faydalanabiliriz. Kristeva, özürlülerin dışlanmasını, özürlülük durumlarının bunlardan mustarip olmayanlarda yarattığı iğdiş olma endişesi, narsistik yaralanma korkusu ve daha sonraki aşamada psişik ya da fiziki ölümün dayanılmazlığıyla yüzleşmekle açıklar. Kristeva, bu dışlanmışlığa kulak vermenin "normal" olanların kendi iç kalelerinde gedikler açacağını, varlığındaki eksikliklerle (manque à être) yüzleşmeleri sonucunu doğuracağını belirtir. Bu eksikliği kendinde tanıyıp fark eden, kendi içindeki onarılamaz olanla yüzleşen kişi, "özürlü-eksikli" bedenin içindeki özneyi keşfedip, özürlünün zayıflıklarının yanı sıra üstünlüklerini de paylaşmaya hazır hâle gelir.[75]

Ancak ne bu iki eserdeki annelerin ne de göreceğimiz gibi genel olarak diğer eserlerdeki engelsizlerin bu yüzleşmeyi yaptığını söy-

74 Kemalettin Tuğcu, Karanlıkta Bir Çocuk, Kurtuluş Yayınları, İstanbul, 1977, s. 19.

75 Julia Kristeva, "At the Limits of Living: To Joseph Grigely", Atenea, cilt 25, no. 1, s. 13-15, http://ece.uprm.edu/artssciences/atenea/Atenea-XXV-1.pdf (erişim: 24 Haziran 2010).

lemek mümkündür. Volkan'ın annesi Volkan'ın gözlerini gördükçe kendinden doğanın "özrüyle" yüzleşemediğinden gözlüklerini taktırıp, normal olduğu yanılsamasına sığınmaktadır.

Yine Kemalettin Tuğcu tarafından 1977 yılında yazılan *Görmeyen Yavru*'daki Lamia, engelli-aile ilişkisindeki bir başka boyutu, suçluluk duygusunu örnekler. Üç aylıkken, annesi ile babası, onu severlerken salıncaktan düşürürler. Bu sadme sonucu çocuk görme yetisini kaybeder. Anne daha ileri yıllarda hasta olur. Anlatıcı bu hastalığı şöyle nakleder: "Genç kadın veremdi. Belki de düşürerek gözlerini kör ettiği çocuğuna karşı duyduğu devamlı bir acı yüzünden böyle hastalanmıştı."[76] Bu alıntı engellinin kimi zaman aile fertleri üzerinde suçluluk duygusu yarattığını göstermesi bakımından iyi bir örnektir. Lamia, anne hastanedeyken, bakıcının dikkatsizliği sonucu bahçeden kaçırılır. Uzun aramalardan sonra dilenirken bulunur. Onu bir dilenci çetesi kaçırmıştır. Lamia, çetenin elinden kurtarılır, aile birleşir. Anlatının sonunda yine bir düşme sonucu gözleri açılan Lamia, çocukluk arkadaşıyla evlenir.

1982 yılında yayımlanan *Küçük Kambur* romanında da kambur doğan bebek Engin'in çevre tarafından ailenin başına gelmiş bir ceza ve suçmuş gibi algılandığını görürüz. Köşkün emektarları "aileyi mahveden" çocuğa beddua ederler: "Allahım, tez günde bu musibeti ailenin başından kaldır. Onlar böyle bir cezaya uğrayacak suç işlemediler. Sen bu kambur çocuğun tez zamanda canını al da anası babası dünyasını bilsin."[77] (s. 4). Anlatıcının "yaşantılarında bir çıban gibi büyüyen ve neşelerini kaçıran" sözleriyle betimlediği Engin anne ve babasını on iki yaşında yitirir ve lalası tarafından büyütülür.

Engellinin çocuk olmadığı iki eserden biri olan *Yarım Adam*'da ailenin babası Bekir Bey, tekerlekli sandalyede kafesçilik yaparak ailesini geçindiren bir karakter olarak kurgulanmıştır.[78] On bir yaşındaki kızı Sevim'in arkadaşı Erol bir gün Sevim'in evine gelip

76 Kemalettin Tuğcu, *Görmeyen Yavru*, İtimat Kitabevi, İstanbul, 1977, s. 25.

77 Kemalettin Tuğcu, *Küçük Kambur*, Kurtuluş Yayınları, İstanbul, 1982, s. 4.

78 Kemalettin Tuğcu, *Yarım Adam*, Şenyıldız Kitapları, İstanbul, 1987, s. 8-9.

kafesleri ve papağanı görmek ister. Ancak Sevim, arkadaşının evine gelmesini istemez.

"– Neden istemiyorsun? Kafesçilik fena bir iş mi?

– Değil, ama babam yarım adamdır.

– Yarım adam mı?

Ben şaşırmıştım. Kızın gözleri dolu dolu oldu:

– Evet, dedi. Yarım adam.

– Yarım adam nasıl oluyor?

– Babamın dizlerinin üstünden beri ayakları yok.

Kızın yanaklarına birer damla yaş inmişti. Ben bir süre içim acıyarak sustum. Sonra merak ettim:

– Bir kazaya mı uğramış?

– Hayır, öyle doğmuş.

– Peki ama nasıl çalışıyor?

– Bayağı çalışıyor işte. Kolları çok kuvvetlidir.

– Ayağı olmayan insan yürüyemez değil mi?

– Tabii yürüyemez. Babamın bir koltuğu var. Bunun üstüne oturur. Elleriyle tekerlekleri çevirir. İstediği yere gider." (s. 9)

Bu alıntı iki bakımdan önemlidir. İlki "tam insan", "yarım insan" kavramlarıyla eksiklik duygusu vermesi açısından önemlidir. İkincisi, engellilik durumunun aile bireyleri üzerinde nasıl utanma duygusu yarattığını göstermesi açısında dikkat çekicidir. Küçük kızın babasıyla ilgili düşünceleri yine çevrenin tutumu ve öğretisi nedeniyledir.

Çevrenin bu konuyla ilgili düşünceleri arkadaş Erol'un sözlerinden yansır: "Arkadaşımın babasının hâline üzülmekte hakkı vardı. İnsan böyle bir babanın çocuğu olmak ve babasını böyle sakat görmek istemezdi. Özellikle çocuklar alay etmek için böyle olanları ararlar. Kimi acır, güler geçer." (s. 9). *Yarım Adam*'daki baba okula gidememiş, liseyi dışarıdan bitirmiştir. Bunun nedenleri arkadaş ilişkilerini incelerken ele alınacaktır. Şimdi en-

gelli bir insanın aileye katılmasına ilişkin Sevim'in görüşlerini inceleyelim:

> "Arkadaşım, sakat bir çocuğun doğması, bütün ailesi için bir *felakettir.* Bak, babamız bugün ne kadar neşeli görünse, ne kadar para kazansa biz gene onun sakatlığına üzülüyoruz. Zavallı adam yaşadığı kadar evin içinde bir hastalık, büyüklerinin ayağına bağ olduğunu düşünmüş. Bugün, ben, onun neler duyduğunu anlıyorum. Fakat kendisi: 'Kızım.' diyor. 'Çoğu gitti azı kaldı. Yiyor, içiyorum işte. Bir eksiğim yok. Canım isterse atlarım bir arabaya gider gezerim. Her şey parayla olur. Nice adam vardır ki parasızlık yüzünden benden çok daha mutsuzdur. Bak evim var, eşim var, oğlum, kızım var. Elimde biraz para getiren bir işim var. Ben daha ne isterim.'"(s. 20)

Hakkında "doğuşu felaket" nitelemesi yapılan Bekir Bey ise engellilik ve aile konusundaki düşüncelerini kızı yokken Erol'a şöyle aktarır:

> "Kızın yanında pek konuşmak istemedim. Benim çocukluğum çok sıkıntılı geçti. Herkesten kaçardım. Bazen güdük bacaklarımı anama bile göstermek istemez, ölmeyi düşünürdüm. Hemen bütün sakatlar böyledir, sağlam adamlardan *utanırlar.* Sakatlık kendi suçları değildir ama başkalarının kendilerine acıması onlara çok dokunur." (s. 39)

Görüldüğü gibi, bu anlatıyı okuyan okur, "sakat"lığın utanılacak bir durum olduğunu düşünebilecektir. Bekir Bey, "Çoğu gitti azı kaldı." diyerek yaşamın bir yok olduğunu söylemekte ama yine de mutlu olduğunu belirtmektedir. Bekir Bey bazı "normal"lere göre üstün olduğunun farkındadır ancak bu üstünlük hissini para kazanmasına bağlar. Paraya bağlı duyulan üstünlük hissi yazarca bulunan olumsuz bir üstünlük hissidir. Bu alıntı, ayrıca dilin aşağılayıcı biçimde kullanımına güçlü bir örnektir. Her ne kadar Bekir Bey, kimseye muhtaç olmadan yaşayan, çevresine yardım yapan, çocuk okutan, ailesine düşkün, mutlu bir insan olarak çizilmişse de, "eksik" ve "yarım" sözcüklerinin sıkça kullanımı ve ailesinin ona acıması, bu mutlulukta bile bir eksiklik duyumsatır.

Tuğcu, bu eserde çocukların acıma duyguları üzerine epey gitmiştir. Tuğcu'nun eserlerinde duyguları bu denli kullanması genel bir eleştiri konusudur. Bu konuda Selahattin Dilidüzgün'ün görüşlerinden yararlanabiliriz:[79]

> "Ne yazık ki çoğu yazar, yapıtında duyguların işleyişini kötüye kullanır. Daha doğrusu çocukların kolayca özdeşleşmesinden yararlanarak onların duygularıyla oynar. Edebiyat geçmişimizde hemen her kuşağın tanıdığı Kemalettin Tuğcu, duyguları ve duygusallığı bu anlamda en fazla kullanan yazarlardan biriydi. Söylediklerimizin kesinlikle Tuğcu'nun kişiliğine yönelik bir amacı bulunmamaktadır. Ancak Tuğcu'nun hemen hemen bütün kitaplarında basit bir şablona dayalı olarak kurgulanan öykü ve romanlarda okurun, yazarın amaçladığı tepkileri göstermemesi neredeyse olanaksızdır. Bu tür kitaplarda daha çok herkesin doğru olarak benimsediği bir değer, bir durum tersine işletilir ve okurlar böylece kışkırtılır."

Gerçekten de Selahattin Dilidüzgün'ün işaret ettiği konu Kemalettin Tuğcu'nun birçok romanında görülür. Bu "zavallı sakat" yaklaşımını, engelliye acıyarak yaklaşmayı en çok Kemalettin Tuğcu romanlarında olmak üzere çeşitli anlatılarda görmek mümkündür. 1902-1996 yılları arasında yaşamış olan Tuğcu, sayıca en çok engelli kahraman içeren eserin de sahibidir. Kendisi de engelli olan yazarın yaklaşımında engelliye acıma ve engelsiz olanda engelliye ilişkin bir şefkat uyandırma isteği olduğu açıktır. Yazarın ayaklarının içe dönüklüğüyle alay edildiği için hiç okula gitmediği, kendi kendini eğittiği düşünüldüğünde yaratmak istediği merhamet ve şefkat duygularının kökeninde kendi durumuna duyduğu merhamet olduğu ileri sürülebilir.[80] Bir diğer dikkate alınması gerekli husus, yazarın yaşı itibarıyla Osmanlı değerlerinin etkisi altında büyüdüğü gerçeğidir. Büyükbabası Faik Bey, II. Abdülhamit'in

79 Sever ve arkadaşları, a.g.e., s. 132.

80 Nemika Tuğcu, *Sırça Köşkün Masalcısı: Kemalettin Tuğcu'nun Yaşamöyküsü*, Can Yayınları, İstanbul, 2004, s. 80.

komiseridir.[81] II. Abdülhamit döneminde engellilere "muhtacin" olarak bakıldığı ve engelsizle ilişkisinin atiye, fitre ve zekât yoluyla hayırsever bir kavramsallaştırma penceresinden olduğu İzi Harika Karakaş'ın Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünde yaptığı tezde açıklanmıştır.[82] Bu bakış açısı Kemalettin Tuğcu romanlarında görülen engelsiz karakterin kendisini şanslı ve koruyucu, engelliyi "zavallı" görme tutumunu açıklamak için faydalı olabilir.

Engelli-aile ilişkisine geri döndüğümüzde, yine Kemalettin Tuğcu'nun yazdığı engellilik oluşumu nedeniyle önce birbirine düşen, sonra kenetlenen bir ailenin anlatıldığı *Sakat Çocuk*'la devam edebiliriz:[83]

> "Bu felç onları birdenbire yıkmıştı. Önce birbirlerine suç yüklemiş, sonra bu suçu bölüşmüşlerdi. Bir felç, biricik oğullarını sakat etmişti işte. Necibe Hanım, o gün bugündür sakat çocuğu bırakıp evden çıkmamıştı. Gezmek, süslenmek, şarkı söylemek gibi insanı ferahlatan her şeyi bırakmıştı. Çocuk onun göğsünde açılan bir yara olmuştu.
>
> Bekir Bey de bir yere gitmezdi. O işine gidip gelirken, akşama kadar evini düşünür, bardaktan boşanırcasına yağmur yağsa gene bir dakika geç kalmadan evine gelirdi.
>
> Bu çocuğu avutmak, eğlendirmek, yüzünü güldürmek için ne mümkünse, ellerinden ne gelirse yapıyorlardı."

Bu anlatıda anne ile baba ilk tatsızlıktan sonra birbirlerine kenetlenmeyi başarmıştır ancak "yara" diye nitelenen çocuk nedeniyle de neredeyse yaşamaktan vazgeçmişlerdir. Tuğcu'nun kurguladığı birbirine kenetlenmiş aile örneğinin tam aksini Necati Güngör'ün "Ressamın İki Kuşu" isimli öyküsünde görürüz. 2009 yılında yayımlanan bu öyküde, annesi yanındayken kaydıraktan düşüp yürüyemez hâle gelen çocuğun ressam babası anneyi acı

81 Tuğcu, a.g.e., s. 45.

82 İzi Harika Karakaş, "II. Abdülhamid Dönemi'nin Fiziksel Engelli, Kazazede ve Felaketzedelere Yönelik Politikalarının Bir Analizi (1876-1909)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007.

83 Kemalettin Tuğcu, Sakat Çocuk, Erdem Yayınları, İstanbul, 1991, s. 17.

sözlerle suçlar. Sonunda anne evi terk eder. Çocuk onun kendilerini bırakmasının nedenini "kalp kırıklığından" diye adlandırır.[84] Bu anlatıda görüldüğü gibi engellilik durumu aileyi parçalar.

1997 yılında yayımlanan ve kendisi de engelli bir yazar olan Melike Funda Kaynak tarafından yazılan *Güneşe Açılan Pencere*'de ise yazar tam anlamıyla destek bir aile kurgular. Kurguladığı bu ailedeki değerler hiyerarşisinde bilgili beyin, hareket eden bacaklara üstün tutulur. Ateşli hastalık geçirdiği için yürüyemeyen Tutku, "Düldül" adını verdiği tekerlekli sandalyesiyle evin içinde kimseye gereksinim duymadan hareket etmeye başladığından beri "kendisini hiç eksik" hissetmez (s. 6). Arkadaşlarından biri aldığı kitabı geri getirmeyince Tutku çok üzülür. Bunun üzerine baba şunları söyler:

> "Yürüyen insanların senden üstün olduğunu düşünüyorsan çok yanılırsın: Hareket eden bacaklar, üzerinde bilgili bir beyin taşımıyorsa ne işe yarar ki? Örneğin sen, şu anda sınıfının, hatta okulunun en iyi öğrencilerinden birisin. Bunu da okuyup öğrenerek başardın, öyle değil mi? Ayrıca ancak kültürlü insanların kitaba gereken önemi verdiğini unutma. Anlaşılan Bülent biraz cahil bu konuda."[85]

Babanın, kızının öz saygısını desteklemek amacıyla altını çizdiği zihinsel kapasiteyi önceleme söyleminin Tutku tarafından içselleştirildiğini şu olayla anlarız:

> "İlkbahar geldiğinde anne Tutku'yu ünlü bir doktora götürür. Muayenehanede otururken Tutku zihinsel engelli bir kız görür. Kendisiyle bu kızı karşılaştırınca elinde olmadan sevinir. Sevindiği için suçluluk duyuyor olsa da içinden, 'İyi ki ben böyle değilim.' diye geçirmeden edemez. Bugüne kadar yapabildiklerini sıradan şeyler olarak gördüğünden, aslında ne denli şanslı olduğunu kavrayamamıştır. Oysa şimdi karşısında oturan kıza baktıkça insanın en önemli organının beyin olduğunu görür." (s. 72)

Yukarıdaki tanrısal anlatıcının sözleri bize hem Tutku'nun ba-

84 Necati Güngör, "Ressamın İki Kuşu", *Sessiz Yürek*, Günışığı Kitaplığı, İstanbul, 2009, s. 16.

85 Melike Funda Kaynak, *Güneşe Açılan Pencere*, Bu Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 14.

basının söylemini içselleştirdiğini düşündürür hem de metinlerdeki ilişkilerde bile engelliler arasında da bir hiyerarşinin varlığına işaret eder. Yürüme engelli Tutku, bir zihinsel engelliyle rastlaştığında zihinsel engelli olmadığına memnun olmuştur. Oysa daha sonra göreceğimiz gibi zekâlarıyla "normal"lere üstün olan karakterlere de rastlamak mümkündür.

Zeynep Cemali'nin 2003 yılında yayımlanan *Patenli Kız*'ındaki işitme engelli Şerare'nin ailesi ise belki de anlatılar arasındaki en bilinçli aileyi temsil eder.[86] Şerare'nin daha doğmadan, annenin hamilelik sırasında kullanmak zorunda kaldığı ilaçlar nedeniyle engelli doğacağı bellidir. Yüksek eğitimli aile daha kızları doğmadan kurslara giderek dudak okumayı ve işaret dilini öğrenir. Onların bu hazırlığı sayesinde kızları daha iki yaşında dudak okumaya başlar. Şerare'nin ailesi çok bilinçlidir ancak 2003 yılında yazılan bu romandan tüm ailelerin bu denli bilinçli olmadığını da öğreniriz. 1969 yılında yazılan *Garip*'ten tam otuz dört yıl sonra 2003 yılında hâlâ çocuklarını saklayan aileler mevcuttur. Şerare ile kuzini Nil, Şerare'nin yazdığı *Patenli Kız* isimli eser nedeniyle televizyona çıkarlar. Şerare sorulara işaret diliyle yanıt verirken Nil de çevirir. Sunucu başarılarının sırrını sorar.

> "'*Yaşama bağlılık*.' Şerare bir an duraksadı, sonra kararlılıkla devam etti. Yüzü, önemli şeyler söyleyecekmişçesine ciddileşti. '*Biz engelliler için yaşamı çekilmez kılanlar, çevremizdeki insanlar, hatta en yakınımız olan ailelerimizdir. Engelli olduğumuzu biz kabul etsek bile, onlar kabul etmezler. Öncelikle bizi "özürlü" görenler onlar…*' Şerare yine duraksadı. Sanki fazla ciddileşmiş olmaktan rahatsızlık duyuyor gibiydi. Gülümsemeye çalıştı. '*Oysa bizler hatalı ya da suçlu değiliz. Aksine çok kararlıyız, çok azimliyiz. Bizim için engeller, aşıldıkça geride kalır. Bunu en başta ailelerimiz kabul etmeliler ki, topluma da kabul ettirebilsinler. İşte o zaman, dünyada hiç "zavallı sakat" kalmaz.*' (s. 193)
>
> 'Aile ve çevre üzerinde çok duruyorsun.' diye özetledi sunucu. 'Ailelerden ve toplumdan beklentilerin nedir o hâlde?'

86 Zeynep Cemali, *Patenli Kız*, Günışığı Kitaplığı, İstanbul, 2003.

'En kötüsü engelli çocuğu gizleyen aileler… Sayıları hiç az değil. Neden gizlediklerini bilmiyorum. Belki korumak için, belki de utanıyorlar. Ama bu çok kötü; böyle bir cezayı kimse hak etmez. Aslında kendimizi kanıtlamamız için bize güvenilmesi, sevgi ve ilgiyle davranılması yeterli. Elbette, bir de eğitim görmemiz. Eğitim herkes gibi bizlerin de hakkı. Herkesteki yetenekler bizde de var.' "

Şerare'nin yukarıdaki alıntıdaki isyanı ilköğretimin sonuna kadar yasa ve kararnamelerle güvence altına alınmış engelli çocuğun eğitim hakkını, çocuğunu ortaya çıkarmadığı için engelleyen ailelere karşıdır. "Zavallı sakat" tanımının ortadan kalkması için önce aileler çocuklarını kabul etmelidir ki toplum da kabul edebilsin. Bu kabulün sağlanması için Kristeva'nın "normal" olanın kendi içindeki eksiklikle yüzleşmesi gerektiği konusundaki görüşlerini daha önce belirtmiştim. Burada, Şerare'nin, "Böyle bir cezayı kimse hak etmez." yargısına benlik saygısı açısından bakmak istiyorum. Benlik saygısının kişiler arasındaki ilişkilerle pekiştiğini Sema Kaner, "Ortopedik Engelli ve Engelli Olmayan Erkek Ergenlerde Benlik Saygısı ve Beden İmajı" makalesinde değişik yazarlara atıfla tartışmıştır. Kaner, J. Crocker ile B. Major'a atıfla bireyin çevresini kontrol edebileceğini, yönlendirebileceğini görerek yeterli, başarılı, muktedir bir benlik görüşü ve bunun sonucunda da yüksek bir benlik saygısı geliştireceğini belirtir.[87] Çevreyle başarılı etkileşim fırsatlarının engellenmesi benlik saygısının olumlu gelişimini engelleyebilir. Bu görüşe göre, etiketlenmiş bir grubun üyeleri, çevreyi kontrol ve yönlendirmede ayrımcılık ve yetersiz kaynaklar gibi sınırlı fırsatlara sahip olmaları nedeniyle düşük benlik saygısına sahip olabilirler. İşte, eğitim hakkı elinden alınmış engelli, ilişki kurma hakkı da elinden alınmış bir birey olacağından, insan olmanın doğal bir sonucu olarak özüne saygı duyma hakkından da, bu hakkı en çok savunması gereken kendi ailesi tarafından mahrum bırakıldığından, "Kimse böyle bir cezayı hak etmez." yargısının ne kadar haklı olduğu açıktır.

87 Sema Kaner, "Ortopedik Engelli ve Engelli Olmayan Erkek Ergenlerde Benlik Saygısı ve Beden İmajı", *Özel Eğitim Dergisi*, 2 (4), 2000, s. 13-14.

Engelli-kardeş ilişkisine geçmeden 2008'de yazılan, amatörce yapılmış ve estetik değeri çok az olan resimleri açısından çocuk edebiyatının sorunlu bir örneğini, bir çağdaş masalı da incelemek gerekir.[88] Tüm kahramanları engelli olarak tasarlanan *Engelsiz Masal Seti*'nde dört çağdaş masal vardır. Çağdaş masal (modern masal) kavramı belli yazarlar tarafından belli amaçlar doğrultusunda yazılan ve anlatım özellikleri geleneksel masala benzeyen anlatılar olarak betimlenmiştir.[89] Bu bölümde engelli ile babasının ilişkisini betimleyen Faruk Alkan'ın *Kuyumcunun Cevheri* isimli masalını gözden geçireceğiz. *Kuyumcunun Cevheri*'nde çok becerikli bir kuyumcunun Cevher isimli bir oğlu olur. Cevher büyüdükçe ellerini ve ayaklarını çok iyi kullanamadığı, sürekli bir şeyleri kırıp döktüğü ortaya çıkar. Onu Bilgin'e götürürler Bilgin bu çocuğun hareket gerektiren işlerde zorlanacağını ama bazı konularda yaşıtlarından daha başarılı olabileceğini belirtir. Kuyumcu mücevher işlerken gösterdiği itinayla oğlunu eğitir ve içindeki cevheri çıkarmasına yardımcı olur. Cevher, masal, öykü, şiir yazar ve hiç okula gidemeyen genç en uzak köyde bile öyküleri anlatılan saygın bir yazar olur. *Kuyumcunun Cevheri*'nde Cevher "farklı" olarak tanımlanır. Farklı olan yalnızca fiziksel engeli nedeniyle farklı olmaz, kimi zaman bir yetenek de farklılık konusudur. Anlatı farklılığın kabulüyle sonlanır. Bu masalın çocuklar açısından sakıncası hiç okula gitmeden tanınmış bir yazar olunabileceğini düşündürtmesidir.

Buraya kadar engelli çocuk ile anne ve babası arasındaki ilişki incelendi. Ancak bir ailede anne ve babanın dışında kardeşler, kimi zaman da nine veya dede de olabilir. Ne var ki engelli çocuk ile engelsiz kardeş ilişkisine değinen anlatılar sadece üç tanedir.

Bunların ilki olan *İçimdeki Ses* romanında on yaşındaki Murat'ın gözünden kardeşi Onat'ın doğuşu, ilginin bölünüşü ve

88 Leyla Koçak, Sinan Bal, Faruk Alkan ve Özlem Zenginol, *Engelsiz Masal Seti*, Engelsiz Kitap Yayınevi, Ankara, 2008. Bu set konusunda telefonla görüştüğüm Sinan Bal, setin resimleri ve dağıtım sorunları nedeniyle başarılı olmadığını ve tekrar basılmayacağını belirtti.

89 Sever ve arkadaşları, a.g.e., s. 100.

altı aylıkken ateşli hastalık geçirip yürüyemeyen Onat'ın üstüne tüm ilginin toplanışıyla beraber Murat'ın kapıldığı kıskançlık duyguları anlatılır.[90] Murat, "Annemle babamın üzüntüleri bitmek bilmiyordu. Annem eli ayağı çarpılmış oğluna bakıp bakıp ağlıyor. Babam, daha sinirli daha suskun. Üzüntüleri Onat yüzünden. Bunu iyi biliyorum. O yokken hepimiz ne kadar mutluyduk!" diye ifade eder hislerini. Bu sırada anne ile baba sürekli Murat'ı Onat'a davranışı konusunda uyarırlar. Murat bu uyarılardan bunalmıştır:

> "Yazık değil miymiş kardeşime? Hastaymış çocuk, görmüyor muymuşum? Sandalyesinden kalkamıyormuş zavallı. Benim gibi koşup oynayamıyormuş. Kardeşimi çok sevdiğimi biliyormuş. Herkes seviyormuş Onat'ı. O iyi huylu bir çocukmuş. İşime burnunu sokmak değilmiş yapmak istediği. Kendince bana yardım etmek istiyormuş. Oyunu ben kazanınca nasıl sevindiğini görmüyor muymuşum?
>
> Neden hep kızıyormuşum kardeşime? Neden hırpalıyormuşum onu? Benim kardeşim, arkadaşımmış Onat. Bir kardeşi olmanın güzelliğini anlamıyor muymuşum?
>
> Sonu gelmeyen sorular. Beni suçlayan, beni kınayan, bana kızan bir yığın söz. Kimi annemin, kimi babamın, kimi anneannemin sesine benziyor. Özellikle de kendi sesime benziyordu içimdeki o ses." (s. 37)

Yalnızca anne babasının kardeşine yönelik özel ilgisi değil, arkadaşlarının kimi zaman merak, kimi zaman acıma duyguları da Murat'ı tedirgin eder. Bir gün özel izinle Murat'ın gittiği okulun yuva bölümüne misafir giden Onat'ın tekerlekli sandalyesini gören bir kız, sorgulamaya başlar. Bu bölüm büyük engelsiz kardeşin engelli kardeşine yönelik akran davranışlarından neden bunalabileceğine iyi bir örnektir. Bu alıntı aynı zamanda dış çevrenin duyarsız merakına ve Goffman'ın vurguladığı engelliye ilişkin özel alan ihlallerine ve meraklı sorulara somut bir örnektir:

> "Bana Onat'ın niçin sandalyede oturduğunu sordu. 'Çünkü

90 Zeliha Akçagüner, İçimdeki Ses, Tudem, İzmir, 2002, s. 27.

yürüyemiyor.' dedim. İnanmamış gibi baktı. 'Neden, ayakları var ya işte.'

'Var ama yürüyemiyor!' Sinirlenmeye başlamıştım. Kız bu kez de kardeşimin bacaklarındaki çelik destekleri gösterdi:

'Ayakları kırık mı? Neden bu demir sopaları taktınız?'

Kızın sorularına öteki çocuklar da başımıza toplandı. Hepsi merakla bir yandan kardeşimin çelik sopalarına bakıyor, dokunmak istiyor, bir yandan da benim yanıtımı bekliyordu.

Küçük kardeşim utanmış mıydı, üzülmüş müydü bilemedim. Sessizce, dudakları bükülü önüne bakıyordu." (s. 59)

İçimizdeki Ses'in Murat'ı kimi zaman bunalsa da, kimi zaman kardeşine gösterilen ilgiyi kıskansa da yaşı elverdiği kadar destek olur kardeşine.

Horoz Adam ve Korsan'ın Yağmur'u ise beş buçuk yaşına kadar köyde ablası tarafından büyütülür. Aşağıdaki alıntı ablanın dudak okumayı öğretmek için kendince bulduğu yöntemleri gösterdiği gibi, Yağmur'u koşulsuz kabulünü de belgeler.

"Abartılı dudak hareketleri ile dur duraksız konuşurdu. Hep dudaklarına bakayım isterdi. Konuşurken elleri bir dakika durmazdı. Sözle anlattığını eliyle gösterirdi. Sesi görmemi sağlardı beyaz, yumuk elleri.

Yanında 'sesli' olduğumu sandığım tek kişi ablamdı. Ufak bir tepkimi sesle versem, hatta böğürsem, sesimin yüksekliğini ayarlayamasam bile kulağıma eğilir, başını sallardı. Başkaları, 'Yapma!', 'Uzak dur!', 'Hayır!' tepkileriyle irkiltirken, ablam, 'Aferin sana!', 'Başardın!' derdi.

Koltuğun, masanın, sandalyenin, kap kacağın, unun, mercimeğin, çıngırakların, hayvanların yerlerini değiştirir, adlarını yüksek sesle seslenir, bulmamı isterdi. Dudaklarının oynayışına, el hareketlerine gözlerimi diker, ne demek istediğini anlamaya zorlardım kendimi."[91]

91 Sevim Ak, *Horoz Adam ve Korsan*, Can Çocuk, İstanbul, 2008, s. 25-26.

Daha sonra aile köyden kente göç edince annesi Yağmur'u eve kapatır.

> "'Seni görürlerse işimizden oluruz.' derdi. Konuşmayan, işitmeyen çocuğun tehlike, uğursuzluk getirdiğine inanan çokmuş buralarda. Annem köyündeki sevecenliğini, ilgisini esirgiyordu benden. Köydeki gibi uzun boylu konuşmazdı benimle. Yünden hayvanlar, çiçekler, güneş, ay örüp bu ayı, bu kuş, bu bulut da demezdi. Yorgundu, korkuyordu, gizliyordu beni. Korku beni de sindirmişti. Büyük kentin insanlarından habersizdim. Televizyon karşısında mum kesilir, beklerdim annemi. Gözlerini çekmeden saatlerce kara kutunun içine bakabilir mi kimse? Ben bakabiliyordum. Çizgi film kahramanlarından, artistlerden birini seçer de, onun yerine geçersem zaman çabucak akıverirdi." (s. 33)

Bu anlatı aslında sevecen ancak cahil ve işini kaybetmekten korkan bir ailenin engelli çocuğunun özgürlüğünü nasıl sınırladığına da bir örnektir. Büyük kente göç, uyum zorluğu, kentte bulduğu işe ne pahasına olursa olsun tutunma çabası aileyi çocuğunu saklamaya varan davranış değişikliğine zorlamıştır.

Ayla Çınaroğlu'nun manzum öyküsü *Denize Doğru*'da yürüyemeyen kardeşine destek olan bir abla tanırız. Yatağa bağımlı Esma'nın ablası Belma parasız yatılı okumaktadır ve yaz tatili nedeniyle köyüne dönecektir. Esma'nın ablasını beklerkenki duyguları birbirine destek abla-kardeş ilişkisinin de tanığıdır.[92]

"Nasılsa ablası Belma da geliyordu yakında.
Derdiyle dertli, sevinciyle coşkulu
Öğrendiğini öğreten öğretmeni,
Duyduğunu duyuran kulağı,
Gördüğünü aktaran dünya gözü
Kardeş dediğin can parçası
Hele Esma için ablası
Esma'nın yürüyen yarısı."

92 Ayla Çınaroğlu, *Denize Doğru*, Uçanbalık Yayınları, İstanbul, 2009, s. 30.

"Esma'nın yürüyen yarısı" Belma, çok başarılı bir yıl geçirdiği için yaz kampıyla ödüllendirilir. Belma, kardeşi yatakta bir kış boyu onu beklemişken, onu bırakıp kampa gidemeyeceğine karar verir. Ödülü reddeder. Bu retle beraber konuyu öğrenen okul müdürü, "Aslında bizim ayıbımız bu. Bilmiyorduk kardeşinin durumunu." (s. 37) sözleriyle sorumluluk alır ve anlatı okul müdürünün vasıtasıyla Esma'nın bir tekerlekli sandalyeye kavuşarak, ablasıyla birlikte yaz kampına gitmesiyle mutlu sona erişir.

Aile bireylerinden nineyi Aysel Gürmen'in "Abiyi-biyi-bi" öyküsünde görürüz. Kırk anlatının içinde zihinsel engelli karakteri olan iki anlatıdan biri bu öyküdür. Öykü, Lefkoşeli nine ile gelişme geriliği olan ve yalnızca, "Abiyi-biyi-bi." diyebilen torunu arasındaki iletişimi ve nineden toruna koşulsuz sevgiyi anlatır.[93]

Bildiğimiz gibi çocukların en yakın çevrelerini aile bireyleri oluşturur ve bu ilişkiler çocuğun gelişiminde çok önemlidir. Kurgulanan metinler aracılığıyla kurgulanan aileleri incelediğimiz bu bölümde aileler iki örnek dışında genellikle destekleyicidirler. Bir eserimizde fazla korumacı aile yapısının engellinin bağımsızlığına engel oluşturabileceğini ve iyi bir arkadaşın engellinin bağımsızlık mücadelesinde yardımcı olabileceğini gördük. Ailelerin engelli çocuk nedeniyle suçluluk duygusuna kapılabileceğini, bazen birbirine düşüp, birbirini suçlayıp sonra kenetlenebildiklerini, bazen de bu suçlamanın ayrılıkla sonlanabileceğini anlattı bize çocuk edebiyatı eserleri. Eserlerden yalnız üçü kardeş ilişkisine değinmişti. Engelli çocuğun kardeşinin engelli kardeşinin üstünde toplanan ilgiden dolayı kıskançlık duyabileceğini ve engelsiz kardeşin, engelli kardeşe yönelik sorulara yanıt vermekten, kardeşini koruyup kollama sorumluluğundan bunalabileceğini de fark ettik. Aile bireylerinden babanın engelli olduğu ve engelli bir babanın çocuk üzerindeki etkisinin ne olabileceğini işaret eden bir tek eser vardı. İlk eserlere kıyasla ailelerde bir değişim olduğunu, başlangıçta engelli çocuğunu gözden uzaklaştıran ailelere karşın son dönemde

93 Aysel Gürmen, "Abiyi-biyi-bi", *Dereden Tepeden Dereliköyden*, Uçanbalık Yayınları, İstanbul, 2006, s. 34-35.

Patenli Kız örneğinde olduğu gibi engelli çocuğuyla iletişim kurabilmek için özel eğitim alan ailelerin olduğunu gördük. Ancak yine aynı eserde engelli çocuklarını hâlen gizleyen ailelerin var olduğunu da gördük. Engelli karakter ve aile ilişkisini ele aldığımız bu bölümü tamamlarken, çocukların dilsel, bilişsel, kişilik ve toplumsal gelişimleri üzerinde çok etkili çevrelerden bir diğerini, okul ortamını incelemeye geçebiliriz.

Engelliler ve Okul Çevresi

Engelli ve okul çevresi düşünülünce bu konunun eğitimciler ve öğrenciler olmak üzere asal iki cephesi olduğu görülür: Engelli, öğretmenleri ve okul arkadaşlarıyla ilişkiye girdiğinde tıpkı aile konusunda gördüğümüz gibi çok farklı durumlar ortaya çıkar.

İncelenen anlatıların en eskisi olan 1969 yılında yayımlanmış *Garip* romanında Garip'i reddeden ailesinin onu para karşılığı gözden uzak bir köyde baktırdığını görmüştük. Garip, yedi yaşına basınca, "Leyleğin attığı yavru bu." sözleriyle analığınca öğretmene teslim edilir (s. 20). Çok zeki bir çocuk olduğu fark edilen Garip, sene sonunda sınıf atlayarak üçüncü sınıfa geçer. Sonra öğretmeni maarif müfettişlerinin de desteğiyle büyük kabiliyet gösteren Garip'i parasız yatılı olarak şehirdeki okula gönderir. Garip, köydeki öğretmenini hiç unutmaz ve onunla sürekli mektuplaşır. Öğretmeninin tüm mektupları Garip'in maneviyatını güçlü tutmaya yöneliktir. Parasız yatılı olarak liseyi de bitiren Garip, sonunda İstanbul'a giderek doktor olmayı başarır. Buradaki köy öğretmeni, Garip'in zekâsını fark eden, müfettişlerin de fark etmesini sağlayarak Garip'in önünü açan, köyden uzaklaşıp da yatılı devam ettiği eğitim yaşamında da mektupları ve ilgisiyle Garip'in moralini güçlendiren, özgüvenini pekiştiren çok olumlu bir öğretmendir.

Bir diğer olumlu öğretmene *Küskün Çocuklar*'da rastlarız.[94] *Küskün Çocuklar* romanında Tevfik'in kamburuyla sürekli alay edildiğini gören Orhan, müdüre çıkarak Tevfik'in şubesinin değiş-

94 Kemalettin Tuğcu, *Küskün Çocuklar*, Kurtuluş Yayınları, İstanbul, 1977.

tirilerek kendi şubesine verilmesini rica eder. Müdürün ilk tepkisi, "Sen sınıflara da mı karışmaya başladın?" olur (s. 36). Ancak Orhan, "zavallı, sakat bir çocuğu" ıstırap çekmekten müdürün kurtarabileceğini düşündüğünü anlatır (s. 36). Bir süre sonra Tevfik'in şubesi değiştirilir. Tevfik, Orhan'ın şubesine gelir ve bu şubenin öğretmeni ona çok özenli davranarak bir önceki sınıfta yaşadıklarını unutturmaya çalışır. Bu örnekte de eğitimcilerin birleşerek mağdur bir çocuğu korumaya çabaladıklarını görürüz.

Bu sınıfta dört çocuk arasında kurulan yakın arkadaşlık ortaokulda da devam eder ancak Tevfik ortaokulun ilk sınıfında içine kapanmaya başlar. Neyse ki öğretmenler hemen durumu fark edip tedbir alır. Anlatıcı bu durumu, "Çocuğun ruhundaki sıkıntıyı gidermek için bütün öğretmenler onu konuşturuyor, açmaya, topluma ısındırmaya çalışıyorlardı." (s. 61) sözleriyle belirtir. Öğretmenlerin bu dikkati ve itinası sonuç vermiş olacak ki, Tevfik o seneyi onur listesinin başında bitirmekle kalmaz, üniversite bitene kadar hep başarılı olmayı sürdürür.

Karanlıkta Bir Çocuk romanında (1977) ise lise birinci sınıfta "körler okuluna gitmeli" denen Volkan'ın bütün öğretmenleri, Volkan'ın öğrenme kabiliyetinin ortanın çok üstünde olduğunu söylerler ve "mağdur bir gencin yetişmesinin şekle bağlanamayacağını" ileri sürerler (s. 38). Volkan okulunda kalır. Öğretmenler sayesinde okulda kalan Volkan, arkadaşlarının okuduklarını dinleyerek derslerinde de başarılı olur. Bu üç örnekte de zekâsıyla öne çıkan engelliler söz konusudur. Ancak burada önemli olan engelli öğrencilerinin zekâlarını fark eden öğretmenlerin anlayışı ve desteğidir.

Merhaba Sevgi'deki Sevgi, geçirdiği kamyon kazası sonucu tek kolu kesilen sekiz yaşındaki bir kız çocuğudur.[95] Artık köyde değil, hastaneye yakın bir okulda okuyacaktır. Okulun ilk günü önlüğünün sağ kolu düzgünce katlanmış ve çengelli iğneyle tutturulmuş bir şekilde okula gelir ve çantasındaki yemişlerden arkadaşlarına dağıtır. Ancak herkes merakla onu süzmektedir. Öğretmen

95 Ayla Kutlu, *Merhaba Sevgi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

Sevgi'nin başına gelenleri anlattıktan sonra, "Sevgi yardım isterse yardımına koşun ama onu incitecek işgüzarlıklar istemem." (s. 81) der. Sevgi de ödevlerine yardım istemediğini ama çorabı düştüğünde, yakası açıldığında, kuşağı çözüldüğünde biraz zorlandığını belirtir. Öğretmen ise bu konularda kendisinin yardımcı olacağını belirtir. Burada da duyarlı, ferahlatan, destek olan öğretmen tipini görürüz.

Sevgi'nin öğretmeni, hata yapınca özür dilemekten çekinmeyen bir öğretmendir. Sevgi, her sabah okulun kapısına kadar dost olduğu bir sokak köpeği eşliğinde yürür. Bir sabah, köpeğin Sevgi'ye çok yaklaştığını gören bir sınıf arkadaşı, Sevgi'yi korumak niyetiyle köpeğe taş atar. Taş köpeğin başına gelince, Sevgi kontrolünü kaybedip çocuğun üstüne yürür; tek eliyle arkadaşını tokatlar. Çocuk da Sevgi'ye taş atar ve olay oğlanın Sevgi'yi öğretmene şikâyet etmesi aşamasına gelir. Öğretmen sınıfta sokaklarda başıboş dolaşan hayvanlarla hiçbir şekilde bağ kurulmaması gerektiğine dair bir konuşma yapar. Sevgi, bu konuşmaya çok üzülür ve söz ister. "Öğretmenim, bizler kadar, yani çocuklar kadar hayvanların da korunmaları gerekmez mi, çünkü onlar." diye başladığı konuşmayı öğretmen, "Sus ve yerine otur. Hayvanla bu arkadaşını bir tutuyorsun. Yaptığın çok ayıp. Hem yanlış bir şey yapıyorsun hem de saldırgansın. Üstelik bu durumunu hayvanları sevme maskesi altında bana kabul ettirmeye çalışıyorsun. Üstelik kız olacaksın!" sözleriyle keser. Şikâyetçi çocuk da, "Dahası sakat, zavallı bir sakat, hâline bakmıyor da." (s. 97) diye atılınca sınıfta kıyamet kopar. Sınıf arkadaşları tek yumruk olmuş çocuğa silgi savurmaya başlamıştır. Bir taraftan da, "Onun sakat diye aşağılanması yanlış. İnsanın eksiği yanlışı başına kakılır mı? Üstelik kız olması onun hor görülmesini gerektirmez. Evet, insanlar eşittir. Yok yahu, erkekler üstündür. Kızlar şapşal…" diye her kafadan bir ses çıkarak bağrışırlar (s. 98). Öğretmen zile kadar mutlak sessizlik ister. Çocuklar o gün evlerine dağılırlar, ertesi sabah öğretmen olaydaki yanlışları anlatan bir konuşma yapar.

"Ben, sizlere ne zamandır vermeye çalıştığım insan ve hay-

van sevgisinden, bunun kadar önemli saydığım, hoşgörülü olma öğüdümden uzaklaştım ve hayvanları düşmanmış gibi gösterdim. Bazılarınız bu yüzden çileden çıktı. Şimdi bunları unutalım, insan olduğumuzu hatırlayalım ve hayvanlarla insanlar arasındaki ilişkilerin güzelliğine ve yararlarına, öte yandan tehlikelerine de serinkanlılıkla bakalım." (s. 102)

Bu uzun alıntıda birden çok konuya değinmek gerekir. Sınıf arkadaşının Sevgi'ye eşlik eden köpeğin başına taş atması, belki de kolu olmayan bir arkadaşının tehlikede olduğunu sanmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle engelli durumda olana kendi fikri sorulmadan, yardım talep edip etmediği düşünülmeden yapılan bir koruma çabası vardır. Öte yandan öğretmen kızmakta kısmen haklıdır, çünkü o da kendi bakış açısından öğrencilerini başıboş sokak köpeklerinden gelebilecek tehlikeye karşı uyarıp, korumaya çalışmaktadır. Ancak, olayın bütününü değerlendirdiğinde haksız olduğu kısımlar olduğunu görünce öğretmen özür dilemiş, böylece davranışıyla hatalı olununca özür dilenmesi gerektiğini öğrencilerine örneklemiştir. Şikâyetçi çocuğun "zavallı sakat" söylemi, zaten sınıfı da çileden çıkarmıştır. Sevgi'nin bir kolunun olmaması asla onu zavallı kılmaz. "Zavallı sakat" söylemine karşı çıkan sınıf arkadaşları, "Onun sakat diye aşağılanması yanlış. İnsanın eksiği yanlışı başına kakılır mı?" diyerek görüşlerini savunmuşlardır (s. 98). Bu savunma ise engelliye 1989 yılı itibarıyla hâlâ eksikli olarak bakıldığına işaret eder. Henüz bir kolu olmama durumu bir farklılık olarak algılanmamaktadır. Sevindirici olan husus, Tuğcu döneminde engellilerle alay edilirken, bu anlatıda sınıf, aşağılamanın yanlış bir davranış olduğunu fark etmiştir. Bu da bir gelişmeye işaret eder. Bu anlatıdaki bir diğer husus kız-erkek eşitliğine dair tartışmadır. Biraz da yaşın özelliği gereği "erkekler üstün - kızlar şapşal" şeklinde ifade edilen görüş "insanlar eşittir" haklı görüşüyle dengelenmiştir. Ancak burada bizim için önemli olan hatalı olduğunu anlayınca özür dilemekten çekinmeyen uygar öğretmen tipiyle karşılaşmamızdır.

1991 yılında yazılmış *Sakat Çocuk*'taki öğretmen Saime Hanım

ise belli etmeden engelliye yardım eden bir öğretmendir. Haftada bir gün Candar'ın evine gelen Saime Hanım, ona okuma yazma öğretir. Bununla da kalmaz, Candar arkadaş edinebilsin diye kendi sınıfından öğrencilerin eline çeşitli bahanelerle pusula verip, Candar'a yollar. Bu yolla Candar, farklı çocuklarla karşılaşsın, arkadaşlık kurabilsin ister. Arkadaşlık zeminini de ne Candar'a ne de kendi öğrencilerine hissettirmeden, doğal biçimde yolladığı pusula trafiğiyle sağlar. Candar, Saime Hanım'ın desteğiyle liseyi dışarıdan bitirir.

Bütün bu olumlu örneklerin aksine Zübeyde Seven Turan'ın 2008 yılında yayımlanan "Bayram" öyküsü kalça çıkığı olan Ali'nin okul müdürü tarafından engellenişini anlatır. Her 23 Nisan'da okul yürüyüşüne katılamama nedeniyle Ali'nin duyduğu acıyı Ali'nin annesi öğretmenine anlattıktan sonra, öğretmen Ali'yi de yürüyüş provalarına dâhil eder.[96] Ali'nin sevinci sonsuzdur. Son prova günü gelip çatar.

> "Sonunda büyük prova günü geldi. Sınıflar sırayla yürüyecek, idareciler de yürüyüşü denetleyecekti. Sınıflar yerlerine geçerken okul müdürü yanlarına geldi.
>
> – Sen oğlum yanıma gelir misin?
>
> Ali başını kaldırmak istemiyordu. 'Belki başkasına seslenmiştir.' dedi içinden. Yineledi okul müdürü:
>
> – *Sen oğlum, sen, ayağı sakat olan!*
>
> Artık kaçacak yeri kalmamıştı! Korkarak başını kaldırdı. Okul müdürüyle göz göze geldiler.
>
> – Seni kim aldı yürüyüşe?
>
> – Öğretmenim, diyebildi, kendisinin duyabileceği bir sesle.
>
> – Öğretmenin mi aldı? Olmaz öyle şey. Sıradan hemen çıkar mısın? Siz hocanım bu çocuğun sakatlığını görmüyor musunuz?
>
> – Müdür bey, bu konuyu ayrıca konuşabilir miyiz?

96 Zübeyde Seven Turan, "Bayram", *Menekşe*, Lacivert Yayınevi, Ankara, 2008, s. 26.

– Konuşacak ne var? Çık sıradan, hemen çık oğlum, hemen çıkıyorsun sıradan!

Kıpkırmızı oldu Ali. İçindeki bayram coşkusu o anda yitti. Aynada gülümseyen çocuk değildi artık. Ağlayamıyordu da. Ağlamak onarır mıydı gönül kırıklıklarını?" (s. 25-26)

Yukarıdaki alıntının da gösterdiği gibi, müdür hem müdür otoritesini, hem de sakat sözcüğünü kullanarak Ali'yi dışarıdaki, dışlanan, yürüyüşe kenardan bakan konumuna iade etmiştir. Burada her iki anlamda da muktedir olanın, yani hem konumuna bağlı hem de bedensel tamlığına bağlı iktidar sahibi olanın, olmayanı dışlamasının bir örneğini gördük. Foucault'nun belirttiği gibi hâkim ideoloji, normları belirlemiş ve norma uymayan da kıyıda beklemiş, gözden uzak tutulmuş, yürüyüşe katılamamıştır. Bu öyküdeki duyarsız müdür örneğine anlatılar içinde seyrek rastlanmıştır.

Bu olumsuz örnekten sonra hemen Turan'ın bir başka öyküsünü gözden geçirelim. "Selçuk" isimli öyküde ayaklarında atel olması nedeniyle "topal leylek" diye alay edilen Selçuk'u bir arkadaşı sıradan itekler. Selçuk düşünce, atel ayağına batar ve Selçuk'un hastaneye kalkması gerekir. Bu olaydan çok incinen Selçuk, artık asla okula dönmemeye karar verir. Hastanede iyileşmeyi beklerken, bir gün öğretmeni ziyaretine gelir ve ona hem bir öykü kitabı getirir hem de onu çok özlediklerini belirtir. Ertesi gün ise öğretmen tüm sınıfı ziyarete getirir. Selçuk'u iterek düşüren arkadaşı elinde çiçeklerle af diler. Affettiğini de okula gelerek göstermesini ister. Selçuk'un zaten canına minnettir bu dönüş. Bu öyküde de bir öğretmenin zamanında müdahalesinin olumlu sonuçları aktarılır.

İçimdeki Ses'in Murat'ı tekerlekli sandalyedeki kardeşini kendi okuduğu okuldaki yuvaya tek günlüğüne misafirliğe getirir. Ancak o gün tüm okul *101 Dalmaçyalı* filmine gitmektedir. Yuva öğretmeni, tüm okul sinemaya giderken Onat'ın boynu bükük kalmaması için müdürden yardımcı personel alıp, Onat'ın sorumluluğunu üstlenir; çünkü sinemaya ulaşım, merdivenler olduğu için tekerlekli sandalyeyle çok güçtür. Bu anlatı bir taraftan bir

öğretmenin bir engelliyi topluma dâhil etmek için nasıl sorumluluk aldığını gösterirken, aynı zamanda çevre şartlarının engelliyi topluma dâhil etmenin önünde nasıl engeller oluşturduğunu da gösterir. Diğer bir ifadeyle çevre engelliye sosyal bakış modeliyle yaklaşmaya uygun biçimde düzenlenmemiştir.

Son olarak, *Denize Doğru*'daki okul müdürünün de nasıl sorumluluk alıp yürüyemeyen kardeşi nedeniyle yaz kampı teklifini geri çeviren öğrencisinin sorununu hallettiğini görmüştük. Okul müdürü hem Belma'nın kardeşine bir tekerlekli sandalye temin etmiş hem de iki kardeşi kampa beraber yollamıştı. Görüldüğü gibi, duyarlı eğitimciler sadece engelli öğrencilerinin değil onların engelli yakınlarının da sorunlarına eğilerek, engellilerin topluma yabancı kalmamaları konusunda ellerinden geleni yapmaya çalışmaktadır. İncelenen eserlerin büyük çoğunluğunda, olumlu, destekleyen, duyarlı, farkında, çözüm üreten öğretmen-engelli ilişkisi görürüz.

İncelenen eserlere göre engelliler üç nedenle okula gidememektedir. İlki erişim zorluğu, ikincisi daha sonra ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi arkadaş alayı, üçüncüsü engelliyi okutabilecekleri özel kurumu anne babanın cehalet nedeniyle araştırıp bulamamasıdır.

Kronolojik olarak baktığımızda erişim zorluğunun zaman içinde değişmeye başladığının işaretleri eserlerden saptanmıştır. 1977 yılında yazılan *Küskün Çocuklar*'da tekerlekli sandalyesi olmasına rağmen Cemal okula gidemez, çünkü okulun merdivenleri vardır ve onu "bohça gibi kucaklayıp çıkarmak" zordur. *Aksak Ali*'de okul kapısındaki merdivenlerin yanında tutunacak bir demir korkuluk olmaması sorgulanır. Ali, çevrenin engellilere uyumlu hâle geldiğini düşlediği bir kompozisyon yazar.[97]

Güneşe Açılan Pencere'nin Tutku'sunu anne ve babası okula taşırlar. Sırasına oturduktan sonra Tutku'nun sandalyesi "Düldül" sınıfın arkasında durur. *Sevginin Kuş Kanatları*'nda Dilek'i annesinin yanı sıra çoğunlukla arkadaşları okula götürür. Hava

97 Serpil Ural, *Aksak Ali*, Yapa Yayınları, İstanbul, 1993.

güzelse de dolaştırıp eve geri getirirler.[98] İlk kez, 2009'da yazılmış *Sihirli Sözcükler* öykü kitabındaki "Satranç Birincisi" öyküsünde okul dersliğinin engellinin erişebileceği biçimde alt kata alındığını, iki sınıfın yer değiştirdiğini görürüz. Murat'ı tuvalete annesi taşır ama okul idaresi Murat'ın alt kattaki özel tuvaleti kullanmasına izin vermiştir. Her ne kadar geçen otuz iki yılda okulun engellinin erişimini kolaylaştıracak şekilde dönüşeceğine dair işaretler bulunmuşsa da otuz iki yıl oldukça uzun bir süredir ve çevreyi engellilerin ihtiyaçlarına göre düzenlemek yönündeki bir bakış açısı değişikliği oldukça yavaş gelişmektedir. Erişim konusunda tekerlekli sandalye temininin XXI. yüzyılda hâlâ bir sorun olduğunu "Satranç Birincisi" ve *Denize Doğru* anlatılarında görmüştük. Her iki anlatıda da engelli, tekerlekli sandalyesine çevrenin girişimiyle kavuşur. Diğer bir ifadeyle engelli hareket özgürlüğüne bireysel hayırseverlik desteğiyle ulaşmıştır. Sosyal modelle engelliye yaklaşım politikaları geliştikçe engelli de sosyal güvenlik sistemi içinde bireysel hayırseverliklerden bağımsız biçimde çözüm bulabilecektir.

Görme engelliler ile okul ortamı arasındaki ilişkiye Mavisel Yener'in *Dolunay Dedektifleri* kitabında değinilmiştir.[99] Ülkemizde çevre düzenlerinin görmezlerin yaşamını kolaylaştırmadığını hissettiren eleştiri bir Portekizli öğrencinin bakışından yapılır. Yazar, bir bilim kampında değişik uluslardan çocukları buluşturur. Portekiz'den gelen on beş yaşındaki görmeyen Gago, ülkesinde görme engelliler kütüphanesinde yaptığı bir arkeoloji araştırması sonucunda bilim kampına gelmiştir. Çok bilgilidir, sürekli değişik öyküler anlatır. Neşelidir ancak bulunduğu çevredeki bazı olumsuzluklar neşesini kaçırır.

> "'Bazı ülkelerde asansör düğmelerinde Breyl işaretler yokmuş. Hangi kata geldiğimizi nereden anlayacağız?' dedi Gago. 'Bir binada merdivenleri çıkarken hangi kata geldiğimizi anlayabilmemiz için korkulukların üzerine Breyl ile kat numarası-

98 Ekrem Güneş, *Sevginin Kuş Kanatları*, Tudem, İzmir, 2007.

99 Mavisel Yener, *Dolunay Dedektifleri/Dehşet Mektupları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

nın yazılması gerek. Ya konserve kutularına ne demeli? Üzerlerinde Breyl yazı olmazsa ben nasıl alışveriş yapabilirim? Bir arkadaşım ilaç kutusunun üzerinde Breyl yazı olmadığı için yanlış ilaç almıştı da ilaç şirketine dava açtı, davayı kazandı.' diye sözlerine ekleme yaptı Gago. (s. 70)

(…)

Onların da dinlediğini anlayan kulakları var. Breyl yazıyı bilen birçok görme özürlü, dakikada 300 kelimeden fazla bir hızda okuma becerisine sahiptir.

Yapacağı bir konuşmayı yazılı olarak hazırlamak, aradığı yabancı kelimeyi başka bir kimseye sormadan sözlükten bulmak, bilimsel bir konu üzerinde kütüphanedeki yazılı Breyl kaynaklardan araştırmak, bir müzik aletiyle çalacağı eserin notalarını yazılı kaynaklardan bulup ezberlemek, görme özürlü bir kişi için ne mutluluk verici bir olaydır. Bu mutluluğun tek kaynağı ise Breyl yazıdır. Doğru değil mi Gago?

'*Breyl yazıyı öğrenmek, bu yazıyla yazılmış kaynaklardan yararlanmak her görme özürlü insan için vazgeçilmez bir hak. Ama bazı ülkelerde bu hak çiğneniyor.*'"(s. 78)

Yukarıdaki alıntıdaki en önemli husus eğitim hakkının engellinin vazgeçilmez hakkı olarak vurgulanışı ve bu hakkı kullanabilmesi için gerekli düzenlemelerin (Braille gibi) yapılması zorunluluğuna işaret edilişidir. Anlatının daha sonraki bölümünde Veli Öğretmen'in sorularıyla bu konuda ülkemizde daha alınacak yol olduğu sezdirilir. Görme engellilere çevreden yönelen olumsuz tutumun izini 1977 yılında yazılmış *Küskün Çocuklar*'da görürüz. Tevfik, parkta görmez bir gazete satıcısıyla karşılaşınca arkadaşlarına şöyle der: "Körler için kabartmalı yazılar var. Ama bu zavallı insanlar hiçbir zaman küskünlükten kurtulamazlar. Onlara sağlam insanlar daima acıyacak ve onlara güvenmedikleri için iş veremeyeceklerdir." (s. 7). Bu alıntı, Braille'le yazılmış yazıların olmasının ve görmezlerin bu yazıları okuyabilmesinin tek başına yeterli olmadığına, çevrenin de güven konusunda bakış açısının değişmesi gerektiğine işaret eder. Bu örnek, "Sosyokültürel Kuramlar" bölümün-

de vurguladığım Rosemarie G. Thomson'un, Goffman'ın "Damga Kuramı"nı değerlendirirken ileri sürdüğü, "Normal ve damgalı olanlar insanlar değil, bakış açılarıdır." Söylemine iyi bir örnektir. Bakış açısı değişmedikçe, görmezlere güvenilmez olarak bakılacak ve bu bakış açısı içselleştirilerek kuşaktan kuşağa aktarılabilecektir. *Küskün Çocuklar* romanında parkta gazete satan görmez genç 95 sayfalık anlatının 77. sayfasında ortaya çıkar ve üç sayfa sonra yok olur. Bu gencin anlatı içindeki işlevi gazete satarak dilenmeden yaşamın kazanılacağını vurgulayan bir konuşma yapmaktır. Bu gencin geliştirilmemiş karakter olarak konumu tam da giriş bölümünde Rubin ile Watson'un kalıp tiplere ilişkin makalesinde açıklanan engelli bireyin atmosfer olarak kullanılmasına örnektir.

Okuyabileceği eğitim kurumunun bilinmemesi nedeniyle okula gidemeyen engelli örneğine 2008 yılında yayımlanan *Horoz Adam ve Korsan* romanında rast geliriz. Duyamayan Yağmur'un öyküsünde apartman komşuları babayı Göztepe'deki sağır-dilsiz okulunun varlığı konusunda uyarır. Baba, "Güvenin, beyim. Bir zararımız dokunmaz size. Oğlum işaretten anlar." diye yanıtlar (s. 71). Komşu ısrar eder: "Bu oğlanı eğitmezseniz, topluma zarar verirsiniz. İş bilmezse nasıl geçinecek? Siz dünyaya kazık mı kakacaksınız? Kim tutacak elinden?" Baba, "Cahillik işte beyim, ilgileniriz bundan sonra." (s. 72) diye yanıt verirse de komşu gider gitmez, "Bir derdim o değil ki benim." diye sızlanır. Görüldüğü gibi cehalet ile vurdumduymazlık el ele verince, engelli, olan eğitim kurumlarına ulaşıp eğitim alamamaktadır. Bu alıntıda engelliliğin değil eğitimsizlik nedeniyle oluşacak işsizliğin topluma zarar vereceği anlatılmaktadır.

Bu bölümde okul ortamında eğitim kadrosunun, istisnalar olmakla beraber engelliyi destekleyen tutum içinde olduğu saptanmıştır. Çevre şartları, merdivenler, tuvaletin yeri, merdiven korkulukları, işaretlendirme gibi erişimi kolaylaştıran koşullarda eskiye göre bir düzelme görülmüşse de genel olarak okulun fiziki çevresinin sosyal yaklaşımla engellinin yaşama dâhil olmasını kolaylaştıracak biçimde düzenlenmediği görülmekte ve yıllar içinde saptanan küçük gelişme yetersiz kalmaktadır. Bu saptamalardan

sonra engellileri kimi zaman çok mutlu eden kimi zaman da okulu bile terk ettirtecek kadar üzen arkadaş ilişkilerine bakabiliriz.

Engelliler ve Arkadaş Çevresi

Bütün eserlerin incelenmesi engelli karakterlerin en çok yaşamın bu alanında örselendiğini göstermiştir. Kimi zaman arkadaş yüzünden olan bu örselenme okulu bıraktıracak düzeye varmıştır. Öte yandan, kimi eserlerde de engellinin eğitim yaşamını sürdürebilmesi yine bir arkadaşı sayesinde olmuştur.

Barbara Coloroso, fiziksel ve zihinsel engelli olan çocukların diğer çocuklara kıyasla iki ila üç misli daha çok zorbalığa maruz kaldığını belirtir. Bir defa çocukların görünür bir engeli vardır ve çoğu zaman sınıfa diğer çocuklar kadar iyi uyum sağlayamamışlardır. Bu nedenle imdatlarına koşacak arkadaş sayısı kısıtlıdır. Saldırgana karşı kendilerini koruyacak sözel ve fiziksel becerileri azdır.[100] Bu durum zorbanın işini kolaylaştırır.

İlk inceleyeceğim eser *Küskün Çocuklar* 1977 yılında yazılmıştır ve bu anlatıdaki elebaşı Cengiz karakteri ve peşindekiler önce kara derili Beşir'le alay ederler ve ağlayınca da, "Ağlattık." diye tempo tutarlar. "Öteki"yle alay edilmesi başka "öteki"yle sürer. Okula Tevfik gelince bu kez ona musallat olurlar. Tevfik zaten üç yıldır okuduğu okulunu kamburuyla alay edildiği için değiştirmiş ve bu okula gelmiştir. Üzüntüsünü şöyle anlatır: "Öteki okulda çok canımı yaktılar. Gelip gelip sırtıma dokunuyorlardı. 'Çekmecende ne var?' diye soruyorlardı. Yok, arka üstü yatabiliyor muymuşum? Yok, kamburum bana ağrı veriyor mu? Neden böyle olmuşum? Ameliyat yapılamaz mıymış?" (s. 43)

Tabii, burada farklı olan kamburluk durumu, belki de çocukların ilk kez karşılaştığı bir durumdur. Çocukların davranışları meraktan ileri gelmektedir ancak bu merak ve merakın dile getiriliş biçimi engelliyi çok incitmektedir.

100 Barbara Coloroso, *The Bully, the Bullied and the Bystander*, Harper Collins, New York, 2002, s. 44.

Alaylardan kaçıp geldiği yeni okulunda Tevfik'le alay eden Cengiz, bir araba kazası sonucu bir ayağını yitirince kendi de alay edilen durumuna gelir ve kazanın sorumluluğunu Allah'a devrettiği şu sözleri söyler:

> "Ortaya yazıldığım ilk yıl: 'Topalım seke, sarmısak eke.' diye alaya başladılar. Seke seke koşmak kolay mı? Onlar iki ayaklı, hemen kaçıyorlardı. Bazısı koltuk değneğimi kapıp kaçıyordu. O zaman hep aklıma geldi. Ben de sakatlarla alay ederdim. *Allah benim de başıma vermişti.*
>
> İşte, bir sokaktan geçemez, kimseye görünemez oldum. Cengiz Tevfik'ten af diler." (s. 66)

Bu örnekleri tek tek çoğaltmak, arkadaşlarının alayına maruz kalan Aksak Ali'yi, yine alay nedeniyle okulu terk eden *Yarım Adam*'daki Bekir Bey'i detaylandırmak mümkün, ancak araştırmaya katkısı olmayacağından tümünü sıralamayacak sözel şiddet olarak nitelendireceğim bu alaylara zihinsel engelliye uygulanan psikolojik şiddeti anlatan ve Rubin ile Watson'un makalesindeki mağduriyet nesnesi olarak anlatılan engelli kalıp tipine bir örnek teşkil eden Sulhi Dölek'in "Ömer" öyküsünün incelemesini son bir örnek olarak vereceğim.[101] Zihinsel engelliyi konu eden iki anlatıdan biri olan bu öyküde ben anlatıcı, çocukluğunda yaptıklarını anımsar. Çocukken tüm mahallenin, "Deli Ömer." diye kızdırdığı bir gencin öyküsüdür anımsanan:

> "Çocuk kafalarımızla Ömer'in güçsüz yanlarını çabucak kavrayıvermiştik. Her şeyden önce, çok iyi yürekliydi. Birimizden birini kırıp inciteceğinden ödü kopardı. En akla gelmeyecek acımasızca davranışlarımızla sabrını taşırdığımızda bile, bize el kaldırmazdı. Kırıcı bir söz söylemeyi bile düşünmezdi. Çok çok kaldırımın kenarına oturur, sessizce ağlardı.
>
> (...)
>
> Ömer'i seviyor muyduk? Ondan korkuyor muyduk? Ona acıyor muyduk? Bunlara yanıt vermek güç. Sanırım hem seviyor, hem acıyor, hem de biraz korkuyorduk. Zaten o zamanlar

101 Sulhi Dölek, "Ömer", *Kestane Şekeri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s. 17-22.

bunları düşünmüyorduk hiç. Canımız sıkıldığında kızdırıp eğlenebileceğimiz bir zavallıydı bizim için." (s. 20)

Tam da burada Foucault'ya ve onun normal bedenin tahakkümü kavramına atıfta bulunmak gerekir. Burada "normal" olanlar zorbalıkla Ömer'i iki çizgi arasına hapsederler. Metaforik olarak, bir akıl hastanesine kapatılarak topluma karışamayan zekâ engellilere gönderme olarak okuyabileceğimiz bu durum Ömer'in annesinin onu çarpmalardan korumak için bulduğu yoldur. Ömer'in önüne tebeşirle bir çizgi çizildiğinde asla o çizgiyi aşamaz. Annesi, kendisi iş yaparken Ömer'i korumak için bu yolu bulmuştur. Anne, üretim faaliyetlerini sürdürebilmek için Ömer'i çizginin arkasına hapseder. Ne var ki, mahalle çocukları bu metodu öğrenip, caddenin ortasına çizdikleri iki çizgi arasına Ömer'i hapsetmişlerdir. Burada iktidarı ellerinde tutanlar, güçleri olduğunu, kendini savunamayacak olan bir bedenin itaatini seyredip, çaresiz ağlamasını görerek idrak etmişlerdir. Foucault'nun "itaatkâr beden" kavramını çizgi arkasında çaresiz bekleyen Ömer'de görürüz:

> "Şimdi düşününce, bunun çok hüzünlü bir olay olduğunu anlayabiliyorum. Ama o zaman bütün çocuklarla birlikte ben de çok eğlenceli bulmuştum durumu.
>
> Deli gibi gülüyorduk. Ömer'se kapkara bir suskunluğa gömülmüştü. Gözlerini hepimize birer birer çevirip, yalvaran bakışlarla yardım aranıyordu.
>
> Belki iki saat, belki üç saat kaldı Ömer çizgilerin arasında. İçimizden biri –kim olduğunu unuttum– ona acıyıp çizgilerden birini ayağıyla silinceye dek, ağladı durdu. Gözyaşları yanağından sessizce kayarak.
>
> Daha sonra sayısız çizgiler çizdik; sayısız saatler boyunca tutsak ettik Ömer'i.
>
> Çizgilerin her biri, onun altın yüreğinde derin izler kazıyordu. Bunu yıllar sonra anlayabildim." (s. 24)

Sedat Sever, bu öykü için, "Yazar duyarlılığıyla yapılan özeleştiri, çocuk okurlara, çoğunlukla önemsenmeyen, dışlanan, hor gö-

rülen insanların da iç dünyalarında nice güzellikler taşıyabileceğini sezdirir." değerlendirmesini yapmıştır.[102] Sever'e göre öyküde, "Okur duyarlığını devindiren en önemli etkenin, kahramanın iyi geliştirilmiş karakter özellikleri olduğu söylenebilir."[103]

Foucault'nun "normalin tahakkümü" kavramını bir de *Güneşe Açılan Pencere* romanında inceleyelim. Tutku, yürüyebilmek için riskli olabilecek bir ameliyata karar verip vermemeyi düşünmektedir. Kuşkularını sınıf arkadaşlarıyla paylaştığında çok güzel bir kız olan Elif der ki: "Vallahi Tutkucuğum, ben senin yerinde olsaydım böyle yaşamaktansa ölmeyi yeğlerdim. Onun için git ameliyat ol. Hiç olmazsa şansını denersin. Hem zaten yürüyemiyorsun ki, şimdikinden kötü olsan ne çıkar?" (s. 79). Bu örnek ilkinden de daha vahimdir, çünkü "normal" beden, kendinden farklı olana yaşam hakkı dahi tanımamaktadır. Eğer insan "normal"in normlarına uyamıyorsa, o zaman ölmeyi yeğlemelidir. Neyse ki anlatıda öğretmen duruma el koyar ve Elif'e özür diletir.

Sözel şiddet dışında engelliye fiziksel şiddet de uygulanabileceğini 1981 yılında yazılmış Hüseyin Ergül'ün *Sakat Çocuk* kitabında görürüz. Bu öyküde okul bahçesinde bir kargaşa görünce koşan anlatıcı, duvarın dibinde kıyasıya dayak atılan bir çocuk görür. Haykırarak koşunca diğer çocuklar kaçışır. Anlatıcı yerde yatan çocuğu kaldırır. Çocuk ayağa kalkar kalkmaz yine yere düşer. Anlatıcı yerdeki koltuk değneklerini fark eder. Onları alıp getirince çocuk hiçbir şey söylemeden değneklerini alır, kalkar, yürür gider. Bu kitabın epigrafında yer alan, "Tüm sakat insanlara: Sakat oluşunuzdan üzülmeyiniz. Sağlam gördüğünüz insanların öyle sakat yönleri var ki, görünür sakatlıkları gölgede bırakır." tümceleri engelliye fiziksel şiddet uygulayanları anlatmaktadır.[104]

Mahallede ya da okulda çok acı duygulara neden olan akranlar olabileceği gibi engelliye dostluğun ve sevginin gücünü duyumsatan yaşıtların da bulunduğu ve bu olumlu örneklerin sayıca çok

102 Sever, a.g.e., s. 107.

103 Sever, a.g.e., s. 107.

104 Hüseyin Ergül, *Sakat Çocuk*, n.a., İstanbul, 1981, s. 11-16.

olduğu incelenen eserlerden anlaşılmaktadır. Engellinin yaşamını kolaylaştıracak alet temini hep karşımıza çıkan bir motiftir. Bu desteğin en sık rastlanan şekli arkadaşların engelliye tekerlekli sandalye, bazen de bilgisayar armağan etmeleridir. Tekerlekli sandalye armağanı Ünüvar'ın "Satranç Birincisi" öyküsünde karşımıza çıkar. Engelli Murat'ı annesi kucağında sınıfa getirir. Önceleri arkadaşları Murat'ı kucakta teneffüse çıkarırlar, sonra birleşip bir tekerlekli sandalye alırlar. *Sevginin Kuş Kanatları*'nda armağan bir bilgisayar olur. *Horoz Adam ve Korsan* anlatısında ise yaşamı kolaylaştıran armağan alet bir ses yükselticisi olmuştur. Işık ağabey, işitme engelli kuzeninin eski kulaklığını Yağmur'a vererek Yağmur'u "bu dünyanın bir parçası kılar" (s. 117).

Bazen bir arkadaş, bir görmeze göz olur. *Karanlıkta Bir Çocuk* romanında Nesrin, üvey anneden uzaklaşsın diye evlatlık verildiği evin görmez oğlu Volkan'ı bağımsızlık yolunda adım adım eğitir. Gözleri kör olduğu günden itibaren giydirilen, yemek yedirilen, su içirilen Volkan'ın tüm bu faaliyetleri tek başına yapabilir hâle gelmesini Nesrin sağlar. Telefon etmeyi, paraları tanımayı, yazı yazmayı hep Nesrin sabırla öğretir. Dışarıdan ilkokul sınavlarını veren Volkan, ortaokul sınavlarına da Nesrin'in ders çalışmasını dinleyerek hazırlanır. Nesrin okur, Volkan dinler. Liseyi, görenlerle birlikte okur ve mezun olmayı başarır. Volkan ile Nesrin'in arkadaşlığı, arkadaşlığın güçlendirici ve özgürleştirici rolüne iyi bir örnektir.

Engelsiz Masal Seti içinde yer alan Leyla Koçak'ın yazdığı *Mutluluk Gökyüzünde* isimli masalda, küçük bir kasabada yaşayan Mutluluk isimli kız anlatılır.[105] Yürüme engelli olan kız, bir gün bir bulutla dost olur. İkisi gökyüzünde beraberce gezerlerken tek başına duran Bubu isimli bir siyah buluta rastlarlar. Bu bulut, "Ben diğerlerinden farklıyım. Yağmur yağdıramıyorum ve rengim siyah, bu nedenle tek başıma duruyorum." der. Mutluluk ise, "Ben de diğer insanlar gibi değilim. Onlardan farklıyım. Bacaklarımdan birisi yok. Fakat bir sürü arkadaşım var ve beni çok seviyorlar." diye yanıt verir (s. 11). Bubu, "Gerçekten onlardan farklı olmama

105 Leyla Koçak ve arkadaşları, a.g.e.

rağmen beni severler mi?" diye sorar (s. 12). Mutluluk bu soruyu, "Eğer onlara fırsat verirsen tabii ki severler." diye yanıtlar. Anlatı Bubu'nun diğer bulutlarla dost olmasıyla sonlanır. Burada farklılık masalsı bir ögeyle anlatılmış, engelliliğin düşüncede olduğu vurgulanmıştır.

Yalvaç Ural'ın *Müzik Satan Çocuklar* öyküsü dostluğa bir kutsamadır.[106] Göçebe Çingene çocuk Sali, ailesi yaşlanıp göçebe yaşam zor gelmeye başlayınca kentte kahvelerde keman çalarak geçimini sağlar. Kahvelerden birinde klarnet çalan Gani'yle tanışır. Sonra bu iki çocuk ayrılmaz bir ikili oluşturur. Bir gün Sali, göçerken kullandıkları arabanın içinde uyurken devrilen gaz lambası alev alır ve Sali'nin yanan sol elinin iki parmağı hastanede kesilir. Sali'nin acısını onun gibi müzik tutkunu Gani'den başka anlayan yoktur. Gani, bir gün hastaneye elinde bir kemanla gelir. Ancak, Sali bu kemanı fırlatır kırar. Gani, tekrar ziyarete geldiğinde Sali artık orada değildir. Manzum bir eser olan *Müzik Satan Çocuklar*'da Sali, dağ bayır dolaşır ve iki parmakla keman çalmayı başarır. "Yine Beraber Olmak" şiiri işte bu umudu anlatır (s. 95).

"Yine Beraber Olmak
Günlerce
Aylarca
Dolaşmışlar dağlarda
İki parmakla da olsa
Demiş Sali
Kemanı çalacağım mutlaka
Hep düşlemiş bugünleri
Acaba demiş Tanrım
Tekrar görebilecek miyim
Gani'yi?"

Tüm bu çalışmalar boyunca Sali'ye bir tek arkadaşı Gani'yi tekrar görmek fikri güç verir. Sonunda iki çocuk kavuşur. "Yıkılmamak" başlıklı dörtlükte yazar bu müzik ve arkadaş sevdasını anlatır:

106 Yalvaç Ural, *Müzik Satan Çocuklar,* A.D. Yayıncılık, İstanbul, 1996.

"Yıkılmamak
İnanmak bir sevdaya
Dayanmak-direnmek
İki çalışmaz parmakla." (s. 99)

Bir arkadaş yaşama tutunma nedeni olabileceği gibi, engellinin gerçeklerle yüzleşmesini sağlayıp kendine acımasının da önüne geçebilir. Canan Tan'ın *Beyaz Evin Gizemi* isimli romanındaki Murat'ın öyküsü bu duruma iyi bir örnektir.[107] Bu eserde çok varlıklı bir ailenin çocuğu olan Murat ameliyat olsa yürüyebilecektir. Ancak Murat ameliyat konusu her açılışında odasına kapanır; ameliyattan çok korkmaktadır. Bir gün romanın anlatıcısı Eray, kendini kaybedip isyanla bağırır:

> "'Baksana bana sen!' diye bağırdım. 'Sen, bencil ve korkağın tekisin! Bu durumda olan yüzlerce çocuk var. Onların şartları seninki gibi değil üstelik. Çoğunun tedavi olacak parası bile yok. Oradan buradan toplanan yardımlarla ameliyat parası bulmaya çalışıyorlar. Ya sen? Böyle cennet gibi bir yerde, seni seven insanların arasında şımardıkça şımarıyorsun. Neymiş, beyimiz ameliyat olmaktan korkuyormuş. Ayıp sana ayıp! İster yürü, ister yürüme; bu senin seçimin. Ama senin yerinde olmaya can atan, yürüyemeyen ve umutsuz durumda nice çocuk olduğunu unutma!'"(s. 87)

Bu bağırmayla Murat kendine gelir ve ameliyat olarak yürümeye başlar. Murat karakteri aynı zamanda Rubin ile Watson'un kalıp tiplerle makalesinde belirlenen kendinin en büyük düşmanı olarak kendine acıyan engelli kalıp tipine de bir örnek oluşturur.

Bazen bir arkadaş yaşam kurtarıcı da olabilir. Dilek Yazar'ın *Sözsüz Sevgi*'sinde, yaz tatili için Fethiye'de yaşayan dedesinin yanına giden Barış'ın yaşadığı bir macera anlatılır.[108] Barış, site komşusu bir evde hamakta sallanan bir çocukla arkadaşlık başlatmak ister, ancak girişimleri sonuçsuz kalır. Hamakta sallanan çocuğun kendini beğenmiş olduğunu düşünür. Ertesi gün denizde çırpınan

107 Canan Tan, *Beyaz Evin Gizemi*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1997.

108 Dilek Yazar, *Sözsüz Sevgi*, Tudem, İzmir, 2005, s. 7-45.

birini gören Barış, bu kişiyi boğulmaktan kurtarır. Kurtardığı, bir gün önceki çocuktur. İşitme engellidir. İki çocuk yazışarak anlaşmaya başlarlar. İşitme engelli Hakan, insanların onunla arkadaşlık etmekten sıkılacağı endişesiyle uzak durmaktadır. İki çocuk yazı beraber geçirirler. Tatil Barış'ın işaret dilini öğrenmeye karar vermesiyle son bulur. Bu karar önemlidir, çünkü "normal" olan taraf engelli tarafa yaklaşmak için somut bir adım atmaya karar vermiştir. Bu anlatıda engelli Hakan, anlatıda ikinci planda yardımcı karakter konumundadır ve işlevi Barış'ın gelişmesine yardımcı olmaktır. Bu esere "Engellinin İç Dünyası" bölümünde tekrar dönüp, Hakan'ın iç dünyasına odaklanarak inceleyeceğimi belirttikten sonra engellinin, ana karakteri büyüten, geliştiren bir yardımcı karakter olarak sunulmasının bir başka örneği olan Nilgün Ilgaz'ın *Çocukluk Limanıma Sığınan Foklar* romanına geçebiliriz.[109]

Bu romandaki ana karakter Şirin, babasının görevi gereği Karadeniz Ereğlisi'ne taşınınca geride işitme engelli arkadaşı Arzu'yu bırakır. Şirin, Arzu'yla anlaşabilmek için işaret dili öğrenmiştir ve Arzu'nun tek arkadaşıdır. Zaman zaman Arzu'yu özlese de yaşam Şirin için olanca hızıyla sürer. Anlatının esas ağırlığını limana sığınan iki fok yavrusu ve Karadeniz Ereğlisi'nde geçen günler oluşturur. Bazen Arzu'dan mektup gelir. Bu mektuplardan Arzu'nun ameliyat olduğunu ancak ameliyatın başarı sağlamadığını öğreniriz. Arzu, ikinci bir ameliyat olacaktır. Anlatının sonunda ana karakter Şirin yarıyıl tatilinde eski kenti İzmir'i ziyaret eder ve Arzu'yu ikinci kez ameliyat olmuş ve duyma yetisini kazanmış bulur. Bu anlatıda Arzu'nun öyküsü yan temalardan biridir ve Şirin'in vefalı, düşünceli, sevecen bir kız olduğunu anlamamıza yönelik işlevi vardır. Anlatının engelliye yönelik çözümü ameliyat yoluyla "normalleşme" olmuştur. İşitmeyen karakterin kulaklık yoluyla "normal"leşmesini bir başka anlatıda Sevim Ak'ın *Horoz Adam ve Korsan*'ında da görürüz.[110] Aslında nereden bakıldığına bağlı olarak kavramların nasıl değişebileceğini *Horoz Adam ve*

109 Nilgün Ilgaz, *Çocukluk Limanıma Sığınan Foklar*, Çınar Yayınları, İstanbul, 2003.
110 a.g.e.

Korsan'da Yağmur'a yardımcı olan Işık ağabey, yani Horoz Adam şöyle ifade etmiştir:

> "Beş duyusunu kullanan insanlar duyuları 'eksik' olanları hor görür, yok sayarlar. İşitmeyenlerin görsel bir dille kurdukları canlı iletişimi görmezden gelirler. Bir de tersten baksalar. İşitmeyenlerden oluşan bir toplulukta işiten 'özürlü' damgasını yiyecek o zaman." (s. 12)

Arkadaşlık duygusunun gelişmesinde benzerliklerin ne kadar önemli olduğunu kendine dudak okumayı öğreten komşusunun kendi gibi işitme engelli kuzeniyle tanışınca fark eder ve duygularını şöyle anlatır:

> "Benzerini bulmak kadar güzel şey yok bu dünyada… Benzer dilden konuşmak kadar da. Camgöz'le tanışmam engelleri aşmamı kolaylaştırdı… Önce o, sonra onun işitmeyen arkadaşları, okulu… dünyamı koskoca bir köye çevirdiler." (s. 118)

Engellinin benzerini bulduğu zamanki coşkusuyla Ayla Çınaroğlu'nun *Denize Doğru* isimli manzum öyküsünde de karşılaşırız. Kamp yolunda karşılaşan engelli gençler için "anlatıcı ses" şunları söyler:

"Otobüs doluydu yarı yarıya.
İki kardeş, yaşıtlarıyla birlikte, yan yana,
Neşeyle, coşkuyla çıktılar yola.
Yol üstü bir başka kasaba…
Bir başka tekerlekli sandalye,
Bir engelli genç daha...
Önce biraz yabansı baktılarsa da
Yabancı değillerdi birbirlerinin engellerine.
Kampa ulaştıklarında biri daha,
Biri daha, biri daha…
Kamp, birçok engelliyi toplamıştı bir araya,
Yeni arkadaşlıklar yeni sevinçler demekti;
Deniz, yepyeni bir özgürlüktü hasta bacaklara.
İşte şimdi, tüm gerçekliğiyle
Hazırdılar birlikte engelleri aşmaya.

Dile geldikçe, paylaştıkça artık önemsizdi
Birikmiş, derinlerde gizlenmiş acılar,
Yürek acıtan kuşkular sorunlar." (s. 42)

Burada vurgulanması gereken 2009 yılı geldiğinde engellileri toplum içinde, bağımsız tatil yaparken, engelli ve engelsiz yaşıtlar olarak aynı ortamı neşe içinde paylaşırken gösteren anlatılara rastlamaya başlamış olmamızdır. Engelliler kapandıkları yerden açığa, toplum içine çıktıkça, kendileri gibi olanlarla karşılaşıp ortak sorunlarını paylaşabilecekler ve böylece sorunlarının çözümüne doğru birlikte hareket edebileceklerdir.

Bu incelemenin ortaya koyduğuna göre, engelli-arkadaş ilişkisinde, arkadaş kimi zaman kalp kırıklıklarına neden olsa da çoğu zaman destek ve güç kaynağı olarak kurgulanmıştır. Ancak destek ve güç genellikle engelsiz olandan engelliye doğru olmuştur. Bu genellemenin istisnaları da vardır. "Satranç Birincisi" anlatısında engelli olan taraf da sınıfını satranç şampiyonasında temsil ederek etkin konuma geçmiştir. Hatırlanacağı üzere bu anlatıda sınıf arkadaşları toplanıp Murat'a tekerlekli sandalye almışlardı. *Küçük Kambur*'da Engin, aileden kalan mirası ihtiyacı olan arkadaşlarına yardım amaçlı kullanarak yardım alan olduğu kadar yardım yapan olarak da temsil edilmiştir. *Patenli Kız*'da da Şerare, kitap yazarak yazın köyde edindiği dostlarının anlattıklarını kalıcı hâle getiren aktif bir birey olarak temsil edilmiştir. İlişkilerde aktif olmaya yönelik destekleme önemlidir ve arkadaş ilişkilerinin çoğunda bu desteğin sunulduğunu gördük, ancak bundan sonraki bölümde inceleyeceğimiz dış çevre ilişkilerinin engelliye destek sunduğunu söyleyebilmek genellikle güçtür.

Engelliler ve Dış Çevre İlişkisi

Çocuklar, en yakın çevreleri olan anne, baba, kardeş, nine, dede ilişkisinden sonra, arkadaş ve okul ilişkileriyle toplumla tanışırlar. Büyüyüp genç olduklarında aşk, evlilik, erkekler için askerlik gibi yeni durumlarla karşılaşırlar. Doktor ve hastaneyle de çok erken yaşta tanışan engelliler, bu ilişkilerin dışında komşu,

uzak tanıdık, bakkal, manav gibi mahalle bireyleriyle de kimi zaman olumlu, kimi zaman olumsuz ilişkiler kurarlar. Özel eğitim uzmanı Sema Kaner, görme ve ortopedik engelli bireyler ile engelli olmayan ergenlerin benlik saygılarını karşılaştırmalı olarak incelediği makalesinde benlik algısının, benlik değerlendirmelerinin, bireyin başkalarının onu nasıl algılayıp değerlendirdiklerine ilişkin inancıyla ilgili olduğunu ileri süren görüşü ve bu konudaki araştırmaları açıklar.[111] Engelli çocukların insan ilişkileri yoluyla kendilerine yönelik benlik saygısı geliştirdikleri bilgisi önemlidir. Dış çevre engellinin gelişimini desteklediği sürece engellinin birey olarak kendine saygısı artacak, aksi durum, bir etiketleme, küçümseme, hor görme, engellinin benlik saygısı üzerine olumsuz bir etki yaratabilecektir.

İncelenen çocuk edebiyatı eserleri özellikle daha geçmiş bir dönemi temsil eden Kemalettin Tuğcu'nun romanları, engelli ile dış çevresindeki insanlar arasındaki etkileşim konusunda olumsuz örneklerle doludur. Tuğcu, didaktik bir yazardır. Hemen her eserinde topluma bir mesaj vermek, toplumu eğitmek kaygısı gözlenir. Tuğcu'nun, toplumun bakış açısını net bir biçimde ortaya koyup, bu bakış açısını eleştirerek, toplumda bir davranış değişikliği sağlamak amacıyla yazdığı düşünülebilir. Kemalettin Tuğcu'nun *Küskün Çocuklar*'ında kambur olan karakteri Tevfik aracılığıyla verdiği mesaj konuyu örnekler:

> "Eh insanların sakat insanlara karşı insafsızlığı acımasızlığı vardır. Onlardan birini anlatmak istedikleri zaman, 'Canım işte şu topal çocuk yok mu?' ya da 'Şu kör kız var ya!' diye konuşurlar. Anlatmak istediklerini böyle kolayca anlatırlar. Sağlam insanların acımaları bile sakat insanların kalbini kırar. Kendilerinin çok duygulu, merhametli olduklarını göstermek ister gibi, yüksek sesle: 'Vah vah, gözleri kör adamcağızın.' ya da: 'Yazık, zavallının bir ayağı yok.' derler. Bu acımayı o sakat adama duyurmadan içlerinden yapmaları gerekir. Zaten onların acımala-

111 Sema Kaner, "Görme ve Ortopedik Engelli ve Engelli Olmayan Ergenlerin Benlik Saygılarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", Özel Eğitim Dergisi, 2 (1), 1995, s. 11-18.

rının hiçbir yararı yoktur. Acıyacaksan içinden acı. Bunu sakat bir adama duyurmak, onun acınacak bir adam olduğunu anlatmak olur. Zaten ıstırap çeken zavallıyı daha fazla üzer." (s. 38)

Yukarıdaki alıntı çevreden engelliye yönelik toptancı tavırla engelini öne çıkaran etiketlemeyi ve acıma iletisiyle aktarılan "acınacak birey" olma duygusunu örnekler. Her iki iletinin de engellinin benlik saygısını geliştirmeye hizmet etmeyeceği açıktır. Tuğcu da verdiği örneklerle okuru eğitmeye ve bu davranışın olumsuz sonuçları hakkında bilgilendirmeye çalışırsa da ileride göreceğimiz gibi beklenen değişikliği sağlayamaz.

Tuğcu, bu kadarla yetinmez, yine *Küskün Çocuklar* romanında engelsiz olan Orhan karakteri aracılığıyla aynı mesajı tekrar eder:

> "Okuldaki kızların hepsi Tevfik'e acıyorlardı. Fakat bu acıma duygusunu Tevfik'e belli etmiyorlardı. Ben elimden geldiği ve dilimin döndüğü kadar bu kızlara ve oğlanlara, Tevfik'in okula gelmediği günlerde onu *tam normal bir insan* gibi karşılamalarını, onun sakatlığının farkında olmamış gibi davranmalarını söyledim. Hepsi iyi çocuklardı ve böyle felakete uğrayan bir arkadaşın kalbini kırmamak için acıdığını belli etmemenin gerektiğine inanıyordu." (s. 64)

Karanlıkta Bir Çocuk isimli romanda da, "Hele bazı insanların kendi duygusallıklarını göstermek için sesli sesli acımaları insana ne kadar dokunur bilemezsin." (s. 61) diyen Volkan'ın serzenişi çevrenin acıma duygusuyla yaklaşmasının engelli üzerindeki olumsuz etkisini belirtir. Tuğcu, aynı iletiyi *Yarım Adam* isimli eserinde tekerlekli sandalyesinde kafesçilik yapan Bekir Bey'e de söyletir. Tuğcu, *Yarım Adam* anlatısında, "Engelliye yüksek sesle acımayın." iletisinin yanı sıra bir başka konuda bir toplumsal eleştiriye daha yer verir. Bilip bilmeden, anlayıp dinlemeden fikir beyan eden insanları eleştirir. Yürüyemeyen Bekir Bey'i, altı yedi yaşlarındayken babası kucağına alıp parka götürmüş, yine kucağında salıncağa bindirmiştir. Baba oğul sallanırken parka gelen bir hanım Bekir Bey'in babasına, "Koskoca adam sallanmaya utanmıyor musun? Bırak da çocuklar sallansın." diye çatar (s. 17). Bekir

Bey, anlayıp dinlemeden ön yargıyla yapılan bu davranışı kanıksamış bir tonda bir örnek daha verir:

> "İnsanlar böyledir. Patavatsız olurlar. Babacığım beni taşımaktan yoruldu. Bir aralık bir araba aldı. Ben altı yedi yaşına gelmiştim. Gene bir gün beni arabaya koymuş gezdiriyordu. Kadının biri karşımıza çıktı:
>
> 'Ayol, dedi. Koskoca çocuk, arabada ne diye gezdiriyorsun, bırak çocuğu gezsin, koşsun.' İnsanların böyle ukalalıkları vardır. Kalkar da başkalarına akıl öğretirler. Bu adam bu işi ne diye yapıyor, diye düşünmek akıllarına gelmez." (s. 17)

Şimdiye kadar belirtilen çevrenin gereksiz müdahalesini betimleyen anlatılar, Goffman'ın işaret ettiği damgalanmış bireyin toplum içinde özel alan ihlallerine nasıl maruz kaldığının da örneklerini teşkil eder.

Tuğcu, *Küçük Kambur* isimli eserinde de damgalamadan kaçınmak gerektiği iletisini verir ve sert bir biçimde çok temel bir eleştiri daha yapar:

> "Bir insan sakat olmaya görsün. Adını bırakır da sakatlığını söylerler. *Topal ekmekçi, kambur berber, şaşıların evi.*
>
> – Allah bu cemiyeti kahretsin. Allah'ın verdiği sakatlık soyadı gibi kullanılır mı?
>
> – Kullanılır Cemile, kullanılır. Bu toplum her zaman için gaddar, insafsız, acımasızdır. İşte bu böyle olduğu için sakatlar da sağlam insanlara karşı bir öfke taşırlar. Sırasında onlar da ellerinden gelen kötülüğü yapar ve yapmak ister." (s. 37)

Bireyin engeliyle etiketlenmesini Erving Goffman'ın "Damga Kuramı"nda görmüştük. Anımsayacak olursak Goffman toplumun "normal" kabul ettiği değerler ile bireyin sahip olduğu nitelikler uyuşmadığı zaman damganın ortaya çıktığını ve üç değişik damgadan bahsedilebileceğini, bunun birincisinin fiziksel bozukluklar olduğunu belirtmişti. İşte yukarıdaki örnekte engelin bireyin tüm özelliklerinin önüne geçmesi, bireyin engeliyle etiketlenip özetlenmesini görürüz. *Küçük Kambur*, Tuğcu'nun 1992 yılında

yazdığı bir roman olup, bu romanda daha öncekilerde gözükmeyen bir öfke vardır. Toplumdan engelliye yönelik "gaddarlığın", engellide de öfke birikimine yol açtığı vurgulanmıştır. Bu eserin Tuğcu'nun ölümünden dört yıl önce yazılmış olması iki açıdan bu öfkeyi açıklamaya yarayabilir. Tuğcu 1969 yılından beri yazdığı kitaplarda kurguladığı engelli karakterlerle, toplumda engellilere karşı bir bilinç ve davranış değişikliği oluşturmaya gayret etmiştir. Ancak arzuladığı değişiklik olamamıştır ve bu durum yazarda hayal kırıklığı yaratarak, "Toplum her zaman için gaddar, insafsız ve acımasızdır." yargısına yol açmış olabilir. İkinci olarak, Tuğcu, bu eseri yazdığında 90 yaşındadır ve nihayet kendine toplum hakkındaki düşüncelerini sansürsüz yazmak iznini vermiş olabilir.

Dış çevreden gelen başa çıkılması zor davranışlara bir çarpıcı örnek Melike Funda Kaynak'ın *Güneşe Açılan Pencere*'sinde görülür. Bu davranışı Tutku şöyle anlatır:

> "– Sen bir de sokakta karşılaştığım yabancıların söylediklerini, davranışlarını bilsen şaşarsın. Tekerlekli sandalyede oturduğumu göre göre yürüyüp yürüyemediğimi soranlar oluyor. Bazen içimden, 'Ben aslında körüm ya da sağırım.' demek geliyor ama ayıp kaçar diye demiyorum. Hele bazıları var ki insanı çileden çıkarıyor. Yürüyemiyorum desem bu sefer de, 'Hiç mi?' diyorlar. Bir keresinde de kadının teki, 'Yürürsün, yürürsün.' diye çekiştirince az daha beni arabadan düşürecekti.
>
> – Bu seni kızdırmıyor mu? diye sordu Berk. Ben olsam bir güzel benzetirdim hepsini.
>
> – Yoo, neden kızayım ki? Bana bakacağım diye kafalarını kopacak gibi çevirenler, nereye bastıklarını göremeyince tökezliyorlar. Hele birbirlerine beni gösterenler, fark ettiğimi anlayınca ne yapacaklarını şaşırıyorlar. Tabii ki ben de onların hâline bakarak çok eğleniyorum. Yani, lafın kısası, ben bu gibi şeylere alışkınım. Boşuna üzülüyorsun." (s. 25)

Yukarıdaki alıntı dış çevrenin ya ne söyleyeceğini bilememesi nedeniyle ya da cehalet nedeniyle sorduğu anlamsız soruları iyi

örnekler. Erving Goffman, "Damga Kuramı"nda damgalanmış bireyin bu tür davetsiz sorulara, gözünü dikip bakmalara ya utançla ya da saldırgan bir umursamazlıkla yanıt verdiğini veya bu iki uç arasında yalpalayabildiğini belirtmişti. Tutku, sınır ihlallerini umursamazlıkla sarılmış bir mizahi yaklaşımla karşılamayı seçen bir karakter olarak karşımıza çıkar.

1997 yılında yazılmış olan *Güneşe Açılan Pencere*'de, daha önceleri Kemalettin Tuğcu tarafından birçok kez tekrarlanan engelliye acındığının belli edilmemesi gerektiği iletisi farklı bir biçimde yinelenir. Bu yinelenmeden henüz kurgulanan toplumda bir davranış değişikliği olmadığını anlarız. Engelliyle karşılaşanlarda ilk uyanan tepki yüksek sesle çekinmeden ifade edilen acıma tepkisidir. Hastaneden eve dönerken *Güneşe Açılan Pencere*'nin Tutku'su ve annesi taksiye binmek ister ama tekerlekli sandalyeyi gören taksici kaçar gibi uzaklaşır. Anlatıcıya göre bagajla uğraşmak istemez. Tutku'nun annesi polisten yardım isteyince, nihayet bir taksiye binebilirler.

"Anne, gizleyemediği bir kızgınlıkla şoföre:

– Çok insafsızsın kardeşim, dedi.

– Hayırdır, ne oldu ki abla?

– Daha ne olsun, dedi Sevim Hanım, çocuğu görüyorsun; tekerlekli sandalyeyle ne dolmuşa binebiliriz ne otobüse. Sizler de onca para almanıza karşın müşteri beğenmiyorsunuz. Polis gücüyle olmasa sen de durmazdın.

– Doğru söylüyorsun ablacığım, ama hepimiz senin düşündüğün gibi değiliz. *Örneğin ben böyle sakat birini gördüm mü çok acırım. Allah işte, bugün onaysa yarın bize, ne olacağımız belli mi? Küçükhanım, kızın oluyor herhâlde; doğuştan mı sakat, yoksa trafik kazası filan mı?*

Sevim Hanım bu adamla konuştuğuna konuşacağına pişman olmuştu. Şoförün sözlerinin Tutku'yu üzmüş olduğunu düşünerek kaş göz işaretleriyle adama susmasını söyledi." (s. 73)

Kemalettin Tuğcu'nun eserlerinde kurgusal düzlemde görülen, diğer yazarların eserlerinde bu kadar didaktik olmasa da izi sü-

rülebilen etiketleme ve etiketlenene daha sonra acıma ya da alay etme olgularının gerçek düzlemde sürdüğünü Burcu'nun "Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri" isimli makalesinde görmek mümkündür. Burcu bu makalesinde özürlü bireylerin düşüncelerine göre, toplumdaki diğer bireylerin "özürlü birey" tanımlaması, özürlülerin "acınan", "dışlanan/reddedilen" ve "alay edilen/küçümsenen/yetersiz görülen" bireyler olduğu şeklindedir. Bu çerçevede özürlü bireyler yaşadıkları toplumda en fazla "acınacak kişi" etiketlemesine maruz kalmaktadırlar. Bu tanımlamaları sırasıyla, "reddedilme, dışlanma, istenmeme" ile "alay edilme, küçük görülme" takip etmektedir. Burcu, "Bu tür etiketlemeler şüphesiz özürlü bireylerin toplumla bütünleşme sürecini sekteye uğratabilir." tespitini yapar.[112]

Türk çocuk edebiyatı eserlerinin analizi Burcu'nun sosyolojik incelemesine edebî düzlemde tanıklık eder. Diğer bir ifadeyle incelenen eserlerde özürlüye acındığı, alay edilip küçük görüldüğü saptanmıştır. Reddedilme ve dışlanma ilk dönem eserlerde görülmüşse de son yıllarda yazılanlarda reddedilme olgusuna seyrek rastlanmıştır. Hem engellilere yönelik bilinç yükseltici kampanyaların hem de yazarların engellileri topluma kaynaştıracak eserler yazma niyetinin bu olguya yol açtığı düşünülebilir.

İncelenen çocuk edebiyatı eserleri bize daha çok aile ve eğitim kurumları hakkında detaylı veri sunsa da engellinin sağlık kurumları ve askerlik şubesi gibi dış çevrede yer alan kurumlarla ilişkisine yönelik bazı kurgusal anlatılar da saptanmıştır. Engelli-askerlik şubesi ilişkisine Kemalettin Tuğcu'nun *Küçük Kambur* isimli eserinde rastlarız. Tuğcu, Engin'in askerlik şubesinden askerlik yapamaz raporu almaya çalışırken başından geçenleri anlatır ve karakterine "ihraç raporu alma sıkıntısının ona intiharı göze aldıracak kadar" ağır geldiğini söyletir: (s. 38)

> "Başhekim, 'Kamburdur.' dese yetişmez miydi? İlle en sonunda bir er ona soyunması için bağıracak, koskoca bir odada

112 Esra Burcu, "Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 23, 2006, no. 22, s. 61-83.

sıralanmış olan yedi sekiz hekimin karşısında bir külotla duracak, kendisini seyredecekler, daha yakına gelmesi için seslenecekler. Hatta arkasını dönecek, kamburunu bir daha gösterecek. Sonunda:

– Pekâlâ, git, diyecekler. Şubeden alırsın raporunu.

Her sakat insanın çektiği bu öldürücü kahrı o da çekmiş olarak evine geldiği zaman avurtları çökmüş, gözleri kan çanağına dönmüştü." (s. 38)

Tuğcu aynı konuya *Karanlıkta Bir Çocuk* kitabında on dokuz yaşında askerlik yoklaması için şubeye giden Volkan'ın anlatısında yeniden değinir. Volkan, şube başkanının babasına söylediği, "Oğlunuzun kör olduğu meydanda fakat askerlik dışı kalması için tam teşekküllü bir hastaneden rapor alması lazım, havale ediyorum." sözlerini eve döndüğünde ağlayarak anlatır (s. 61). Tuğcu'nun romanlarında sergilenen, erkek engelliyi incittiği vurgulanan askerlikten muafiyet raporu almak için heyetçe muayene uygulaması günümüzde de değişmeden sürmektedir.

Engelli-sağlık kurumu ilişkisine baktığımızda ise bu ilişkinin önce engellinin annesi ve babası düzeyinde başladığını görürüz. Bu düzeyde ihmal ya da bilgisizlik söz konusu ise doktordan azar işitilir. Doktorlar genellikle sevecen çizilmişlerdir. *Küskün Çocuklar*'ın anlatıcı karakteri Orhan'ın babası doktordur ve engelli Cemal'e tekerlekli sandalyeyi o alır. *Merhaba Sevgi* romanında kolu kesilen Sevgi'yi başta başhekim, tüm doktorlar sevecenlikle izlerler. Tek kollu yeni yaşamına alışması için ona okuma yazma bilmeyen hastalara mektup yazma görevi verirler. O görev biter, köydeki hayvanlarının resimlerini çizdirirler. Genç bir doktor karşılıklı kahvaltı yapıp tek elle nasıl yemek yiyebileceğini gösterir. Daha sonra da ortaokula da gidebilsin diye hastanede kalmasını sağlayıp, okula gidebilmesi için düzenleme yaparlar.

Bu kadar sevecen çizilmiş doktorlar arasında aynı anlatıda bir de hastabakıcı Hatice tipi vardır ki Sevgi'yi tek koluyla ütü yapmaya zorlar. Sevgi korkuyla ütüyü kan ter içinde tamamlayınca, "Aferin kız çolak. Bayağı becerikliymişsin. Ben de sana aptal bir sakat

gözüyle bakıyordum." (s. 87) diyerek sözde onu kutlar. Sonra kendi yapması gereken ütüleri ona yaptırdığını kimseye söylememesini tembih eder. Sevgi, duygularını, "Korkuyordum. Hem büyüktü, hem iki eli vardı. İki eli, iki kolu olan bir devdi gözümde." (s. 89) sözleriyle ifade eder. Çolak, sakat, yük hitaplarıyla Sevgi'ye kan kusturan bu hastabakıcının gerçek yüzü anlatının sonunda meydana çıkar. Bu alıntıda önemli olan engelin bir küçümseme, etiketleme aracı olarak bir hastane mensubu tarafından kullanılmasıdır.

Güneşe Açılan Pencere ise engelli-doktor ilişkisi açısından bir yönüyle benzersiz bir anlatıdır. Çünkü bu anlatıda engelli karakter bilerek engelli kalmayı seçer. Bu anlatıda Tutku'nun doktoru, bir ameliyatla yürüyebilme olasılığı olduğunu belirtir. Ancak, her ameliyat gibi risk vardır ve bu risk de şimdikinden daha kötü olmaktır. Tutku'nun kararını, babasının ona anımsattığı engelli başkan Roosevelt, bilimadamı Hawking, besteci Beethoven hakkında babasının anımsattıkları değiştirir. Sapasağlam olup hiçbir işe yaramamaktansa yürüyemeyip, başarılı, saygın, herkesçe aranan bir insan da olunabileceğini düşünerek ameliyattan vazgeçer. Bir anlamda toplumun dikte ettiği "normal" tanımına direnmiş olur.

Anlatılarda kimi zaman topluma yerleşmiş hurafelerin de izini sürmek mümkün olur. Çoğunluğu sağaltıma yönelik bu hurafelerin bazıları da engellinin uğursuz olduğuna dair ön yargı üreten inançları kapsar.

> Çirkin bir insanın suratına bakılırsa karnındaki çocuğun da çirkin olacağı hurafesi. (*Garip Çocuk*, s. 10)
>
> Sabahleyin kambur görene uğursuzluk gelmesi. (*Küçük Kambur*, s. 33)
>
> Konuşmayan, işitmeyen çocuğun tehlike ve uğursuzluk getireceğine inanmak. *(Horoz Adam ve Korsan*, s. 33)
>
> Engelliyi hocalara götürmek ve hocanın garip uygulamalarından –örneğin surata tükürmek gibi– medet ummak. *(Horoz Adam ve Korsan*, s. 22)
>
> Engelliyi yağmur sularıyla yıkamak, dili sarmısakla ovmak,

kulakta kâğıt tutuşturmak, balon patlatmak. (*Horoz Adam ve Korsan*, s. 20)

Epilepsi nöbeti geçirene soğan ya da sarmısak koklatılması.[113]

Bu hurafelerde, farklı olandan çekinme, korkmanın nasıl farklı olanı dışlayarak yok saymaya doğru gittiğinin tohumlarını görmek mümkündür. Antropolog Mary Douglas'ın "Kir Kuramı"nda açıkladığı normal olmayanı tehlikeli ya da uğursuz sayma davranışını yukarıda sunulan hurafelerde, özellikle ilk üçünde görürüz. Bu hurafeler yoluyla engelliden duyulan çekinme ya da olumsuz tutum kuşaktan kuşağa aktarılır.

Anlatıların fiziksel dış çevre açısından toplu incelemesinde karşımıza çıkan en önemli husus ilk anlatılarda pencere arkasından arkadaşlarını seyreden engelli karakterin yerini son yıllarda iç mekândan dışarı çevreye açılmış aktif engelli karakterlerin almasıdır. Engelliler çevrenin içinde sanat ve spor faaliyetleriyle meşgul olarak gösterilmişlerdir. Bu durumun iki tipik örneği Sevin İzgü'nün *Dev Adamlar* kitabında[114] yer alan "Rekortmen Tekerlekli Sandalye" öyküsü ile *Patenli Kız*'daki işitme engelli Şerare karakteridir. İlk öyküde trafik kazasında tek ayağını yitirmiş anlatıcı Tekerlekli Sandalye Basketbol Takımına girince gözlerinde yitirdiği parıltıyı yine kazandığını söyler. Babası ise, "Nice eli kolu sağlam insan var. Ama düşlerini yitirmişler. Asıl eksiklik, özür odur. Sen bir kahramansın." diyerek oğlunu kutlar (s. 56). Yine bu anlatıda Pembe Düşler Dans Grubundan söz edilir. Bu grup ile tekerlekli sandalyedeki basket takımı elemanları, engelsiz kızlarla eşleşerek bir dans gösterisi yaparlar. "Engelli ve İç Dünyası" bölümünde daha detaylı inceleyeceğimiz bu anlatı engelli ve engelsizi bir arada eşit konumda etkinlik yaparken gösteren, engel nedeniyle düşlerin yitirilmemesi gerektiğini vurgulayan özel bir anlatıdır.

Patenli Kız anlatısında duymayan Şerare'nin paten kaymasından köydeki Kargabaş Ömer endişe eder, çünkü kızını bir trafik

113 Ayfer Gürdal Ünal, "Bir Şefkat Öyküsü", *Özgür Pencere*, no. 18, 2008, s. 47.

114 Sevin İzgü, "Rekortmen Tekerlekli Sandalye", *Dev Adamlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s. 39-56.

kazasında yitirmiştir. Aralarında geçen konuşma engelli-spor ilişkisinin son durumunu da yansıtır. Bireyin engeli spor yapmasının önünde engel değildir:

> "'Şimdi de senin için endişeleniyorum. Kaç kez uyardım dinlemedin. Ayağında o tekerlekli şeyler. Buraya gelmek için, mecburen anayoldan geçiyorsun. Zaten sakat, ahraz bir çocuksun.'
>
> Şerare diken batmış gibi irkildi. Bir an Kargabaş Ömer'e dik dik baktıktan sonra, masanın üstündeki kâğıda kaleme saldırıp, yazmaya başladı.
>
> 'Engelli olabilirim. Ama cahil, bilinçsiz, sorumsuz hiç değilim. Beş yıldır paten yapıyorum. Trafik kurallarını, trafik polisleri kadar iyi biliyorum. Kaldı ki buraya da anayoldan gelmiyorum! Işıklardan karşıya geçiyor, fidanlığın arkasından dolaşıp, düz yoldan aşağıya iniyorum. BENİ ÜZDÜNÜZ!'" (s. 59)

Örnekten de görüldüğü gibi, bilinçli bir engelli yaşamını güvenli bir biçimde sürdürür. Bu örnek, engellinin en çok çevre tarafından güvenilmediğini fark ettiğinde üzüldüğünü de anlatır. Şerare'nin benlik algısında paten sporunu başarıyla yapabileceği düşüncesi vardır ancak çevrenin kendisiyle ilgili algısının farklı olduğunu fark eden, üstelik bu algının yanlış bir değerlendirmeden kaynaklandığının bilincinde olan Şerare, duruma üzülür.

Paten kayma ve basket oynama dışında engellinin yüzme sporu yaptığını da değişik anlatılarda (*Beyaz Evin Gizemi*, *Sözsüz Sevgi*) görürüz. Düşünsel sporlardan satrancın anlatıldığı "Satranç Birincisi" öyküsünde de engelli bir karakter bir spor dalındaki becerisiyle tüm sınıfını temsil etme hakkını kazanırken işlenmiştir.

Sanatsal faaliyet olarak, engelli karakterleri piyano, keman, tambur çalarken, resim yaparken görürüz. Kumaştan oyuncak yaratmak da sanatsal bir faaliyettir. Ayla Çınaroğlu tarafından 2009'da yazılan *Terzi Masalı*'nda renkli oyuncaklar yapan bir engelliyle karşılaşırız.[115] Bu anlatıda yaratıcı, üretken bir engelli, en-

115 Ayla Çınaroğlu, *Terzi Masalı*, Uçanbalık Yayınları, İstanbul, 2009.

gelsiz ancak yaratıcılık gücü daha az bir terziden daha üst konuma konmuş, yaratıcılığın ve üretkenliğin "normal"e üstünlüğü vurgulanırken alışılagelmiş kalıp düşünceler de ters çevrilmiştir.

Çocuk ve ilk gençlik çağı anlatılarında karakterin evlilik öyküsünün anlatılmasına çağdaş yaklaşımda nadiren rastlarız. Ancak Kemalettin Tuğcu, romanlarının bazılarında karakterlerini çocukluktan almış ve evlendirerek anlatıyı tamamlamıştır. Tuğcu'nun bu tercihi, yazmaya başladığı dönemdeki evlilik yaşının düşük olmasına bağlanabileceği gibi, yazarın engelli insanın da evlenebileceği iletisini verme arzusuna da bağlanabilir. Anlaşılan Tuğcu, çocuk kitabına evlilik motifi koyması nedeniyle eleştirilmiştir, çünkü 1987 yılında yazdığı *Yarım Adam* anlatısına bu konuda bir açıklama koymak ihtiyacı hissetmiştir. Anlatıcı karakter Erol, Yarım Adam Bekir Bey'in kızı Sevim'i sevdiğini askere gidince anlar. Bu noktada anlatı, yazarın sesi olduğu şüphe götürmez bir müdahil tarafından kesilir: "Benim bu hikâyemi okuyan genç okuyucularım bir çocuk romanında bu gibi duygulara yer vermemin nedenini anlamamış olur. Ama düşünmeli ki hemen hiçbir erkek ve kız yoktur ki gönlünde bir sevgi duymuş olmasın." (s. 75).

Engellinin evlilik kurumuna ilişkin düşüncelerine, ümit ve endişelerine Tuğcu'nun hemen hemen tüm anlatılarında rastlarız. Tuğcu'nun karakterleri engelsiz bir kızla evlenmek konusunda çekince duyarlar. Örneğin *Küskün Çocuklar*'da Tevfik romanın sonunda yirmi yaşına geldiğinde, sınıf arkadaşı Nazlı'ya içten içe sevgi duymaktadır. Onun bu hâli annesiyle babasının dikkatini çekince romanın anlatıcısı Orhan'ın yardımını isterler. Tevfik'in babası Nazlı'nın babasına kendi işletmesinde iş vermiştir fakat bu nedenle Nazlı'nın "sakat" bir insanla evlenmek konusunda bir baskı hissetmesini de istemez. Orhan meseleyi Nazlı'ya açınca kız şöyle yanıt verir: "Beni istiyorsa hayır demek mümkün mü? Bunu yüzüne karşı söylemek onu öldürmek demek olur. Zaten bahtsız insan." (s. 95). Hâlbuki Tevfik'e konu açılınca o, "Hayır, ben onu ziyan edemem. İnsan Allah'ı da sever ama kendinin olduğunu isteyemez." der ve anlatı Orhan'ın ağzından çıkan, "Zavallı Tevfik."

tümcesiyle sonlanır. *Küskün Çocuklar* romanı her açıdan dönemin engeli "kişisel trajedi" olarak gören düşüncesinin tipik bir örneğidir. Engelli hem zavallı olarak hem de engelsize göre daha aşağı bir konumda algılanır. Engelliyle evlenmek ziyan olmaktır. *Küskün Çocuklar*'daki Tevfik, Rubin ile Watson'un makalesinde açıklanan engellinin acıklı ve acınacak olarak temsil edildiği kalıp tipe iyi bir örnektir.

Tuğcu, *Küskün Çocuklar*'ı 1977'de yazmıştır ancak 1991'de yayımlanan *Sakat Çocuk*'ta da benzer bir görüşe rastlarız. Kimsesiz kız Bilge, ailenin kızı gibi olmuş ve Candar'a can yoldaşı, arkadaş olmuşken komşular kızı evlendirmek için aday aramaya başlarlar. Bir taraftan da, "Seni o sakat adama almaya kalkarlarsa.", "Bu genç kızı oğlunuza harcamak." (s. 77) gibi söylemlerle endişelerini dile getirmektedirler. Anlatıda Bilge, Candar'a onunla evlenmek isteyip istemediğini sorar ve "Sana günah değil mi?" (s. 79) yanıtını alır. Bilge, kendine çok iyi davranan bu aileden ayrılmak istemediğini, aile içinde huzur bulduğunu belirterek evlenmeleri konusunda ısrar eder. Sonunda Bilge ile Candar evlenir. Anlatıcı bu durumu, "Yarım bir insandı, ama Candar yalnızlığa ve ihtiyaçlara dayanamamıştı." diye anlatır (s. 80). Evde yapılan bir nikâhtan sonra balayı gezisi için ayırdıkları beş milyonu düşkünlerevine bağışlarlar ve anlatı Candar'ın annesine söylediği, "Allah, sakat ve fakir olanların yardımcısı olsun." tümcesiyle sonlanır (s. 80). Bu son, miras yoluyla para sahibi olmuş ve evlilik yoluyla toplumda yer edinmiş olduğunu düşünen Candar'ın kendini hayırsever konumda hissetmekle kalmadığını, "sakatlara" yardım ederek anlatının sonunda hiyerarşik olarak daha güçlü bir konuma yükseldiğini düşündüğünü gösterir.

2008 yılında yayımlanan ve dört çağdaş masal içeren *Engelsiz Masal Seti*'nin iki masalı da evlilik motifi içerir. *Güleç Kız* masalında Bilgiç Dede'den dudak okumanın yanı sıra okuma ve yazmasını öğrenen Güleç Kız büyümüş ve çok güzel bir genç kız olmuştur. Ancak duyamadığı için eşi ve çocukları olamayacağından endişe etmektedir. Bilgiç Dede, "Her insanın diğer insanlardan farklı

yanları vardır. Farklarının olması arkadaş olmalarına, aile kurmalarına engel değildir." der (s. 7). Günlerden bir gün Bilgiç Dede'yi aramaya gelen bir prensle karşılaşan Güleç Kız duygularını yaptığı resimler aracılığıyla anlatıp masalın sonunda prensle evlenir. Her ne kadar evliliğin tek seçenek olarak sunulmasını dengeleyecek başka bir ileti olmasa da bu masalda farklılıkların olması arkadaş olmaya ve aile kurmaya engel değildir iletisi net olarak verilmiştir.

Serinin ikinci masalı *Güneşli Günler*, görmeyen Güneş isimli oğlanın kendisine yol gösterecek bir köpeğe duyduğu özlemi anlatır. 100 gün boyunca, "Lütfen, benim bir köpeğim olsun." diye dua eden Güneş, 100. günün sonunda Kocakulak ismini koyduğu bir köpeğe kavuşur. Her derdini Kocakulak'la paylaşan Güneş yıllar sonra delikanlı olunca, bu sefer de rüyasında Çilekçi Kız isimli bir kızla karşılaşıp ona âşık olur. Köpeğiyle dere tepe rüyasında gördüğü kızı arar, bulurlar. Güneş, Çilekçi Kız'a evlenme teklif eder ancak daha önce, "Fakat benim gözlerim görmüyor. Biliyorsun değil mi?" der. Çilekçi Kız ise, "Ne fark eder ki? Önemli olan insanın iyiliği sevmesi ve hep iyi olmaya çalışmasıdır." diye yanıt verir. Başkahramanı engelli bir karakteri içeren bu masalın iletisi engelli olan değil kötü kalpli olan eş bulmakta zorlanır olmuştur. Dua motifi geleneksel masallarımızda karşımıza çıkan bir motif olmakla beraber, bu masaldaki dua sonucu beliren köpek motifi çocuklara boş umut verme sakıncasını taşır.

Kasım 2009'da yayımlanan Ayla Çınaroğlu'nun *Terzi Masalı* ise değerlerde olumlu bir değişme başladığının işaretini net olarak veren bir anlatıdır. *Terzi Masalı*'nın başkahramanı Firaz, terzi olmak isteyen beceriksiz mi beceriksiz bir gençtir. Dikiş Cadısı'yla bir pazarlığa girişir. Cadı ona sihirli bir makas ve huylarından birini verecektir. Firaz, makasla beraber kıskançlığı mı, yoksa yalancılık, hırsızlık, cimriliği mi alsın diye düşünür ve kıskançlık huyunda karar kılar. Sihirli makasın da yardımıyla birbirinden şahane giysiler diken Firaz'ın ünü yayıldıkça yayılır. Bu sırada atölyeyi temizleyen hanım dikilen kumaşlardan artakalan pırtıkları evde yürüyemeyen kızına götürmek için izin ister. Firaz, izin verir.

Yürüyemeyen Zera'nın portresi, olumlu ve kendine yeten biçimde çizilmiştir:[116]

> "Dedesinin masallarıyla büyüyen kızı Zera, tekerlekli sandalyesinde evin neredeyse tüm işini görürmüş. Yemeği pişirir, ortalığı toplar, çamaşırı bulaşığı da annesine bırakmazmış. Kalan zamanında, gene dedesinin masallarını dinlerken, annesinden öğrendiği beceriyi geliştirmek için ufak tefek bir şeyler dikmeye çalışırmış." (s. 16)

Zera, pırtık kumaş parçacıklarıyla harikulade oyuncaklar yapar. Dede de bunları pazarda satar. Zera'nın ünü dört bucağa yayılır ve kıskanç Firaz'ın da kulağına gider. Firaz, bu oyuncakların bunca başarılı olmasını kendi sihirli makasına yorar ve "Benim sihirli makasımın kestiği sihirli kırpıntılar olmayınca o kötürüm kız zor yapar o bebekleri." (s. 22) der. Hemen pırtık kumaşları evine, yürüyemeyen kızına götüren yardımcısını da kovar. Ancak, hem diğer terziler yardım eder Zera'ya hem de Zera, satılan oyuncakların parasıyla yeni kumaşlar alır. Sonunda Firaz dayanamayıp Zera'yı görmeye gider. Onu oyuncak yapmaktan vazgeçirmeyi planlamaktadır. Ancak, içeri girip de Zera'yı "o tertemiz, masum yüzüyle tekerlekli sandalyesinde dikiş dikerken görünce, o ön yargısız, içten, sevgi dolu bakışlarıyla karşılaşıverince" (s. 28) birden âşık olur. O gece Dikiş Cadısı'na yalvar yakar olup hem sihirli makası hem de içindeki kıskançlığı alıp götürmesini ister. Makas, o an bir akkuş olup havalanır. Ertesi gün Firaz gidip, "Bundan böyle yeteneği kıt, basit bir terziyim." der. "Belki layık değilim ona, ama gönül bu, ferman dinlemiyor ki; evlenmek istiyorum güzel kızınla." (s. 30). Sonunda masal mutlu sona ulaşır.

Bu masalda Çınaroğlu, olumlu, üretken, kıskanılan bir engelli karakter yaratmış ve engelsiz olan Firaz'ın aslında iç dünyasındaki kıskançlık nedeniyle nasıl zihnen huzurunu engellediğini duyumsatmıştır. Kıskanç Firaz'a kötürüm sıfatını kullandıran yazar diğer zamanlarda ya yürüyemeyen ya da "bacakları tutmayan" betimlemeleriyle Zera'dan bahsederek dilin olumlu ve olumsuz gücünü de

116 Ayla Çınaroğlu, a.g.e., s. 16.

duyumsatır. Ayrıca, engellere rağmen mutluluğun mümkün olduğunu, sanat ve üretkenlik dolu, yararlı bir yaşamın insanları gıpta ettirtecek kadar mutluluk getirebileceği de masalda hissettirilir. En önemlisi yürüyemeyen Zera, kendi gücüyle kimseye muhtaç olmadan yaşayan bir kahraman olarak çizilir. Böylece, bu masalda dil, kurgu ve yaratılan karakterlere atfedilen olumlu ve olumsuz özellikler engelliye olan tutumu olumlu yönde etkileyecek şekilde kullanılmıştır. Anlatının kapanışında engelsiz karakter, "Acaba ben ona layık mıyım?" sorusunu sorarak, bir ilki gerçekleştirmiştir. Bu masalda muktedir olan taraf bedeni tam olan taraf değil, yaratma ve üretme gücünü elinde tutan, huzurlu ve iyi yürekli olan karakterdir. Çınaroğlu, bu anlatıyla, yaratan engelli kızı, yaratıcılığı sınırlı ancak muktedir erkek karaktere üstün kılmıştır. Bu çok önemli ve çağdaş bir ideolojik değişim ve gelişimdir. Bundan on sekiz yıl önce *Sakat Çocuk*'ta bir engelli için hiyerarşik yükselme algısını belirleyen para ve evlilik iken, *Terzi Masalı*'nda yaratıcılık en yüksek değer olarak konumlanmıştır. Geçen on sekiz yılda beden tamlığına ve güzelliğine değil de yaratıcı gücün varlığına yönelik bir değerler hiyerarşisine doğru gelişme gösterildiğini iddia etmesek de en azından böyle bir işaretin varlığını fark edebiliriz.

Engelli ve dış çevre ilişkilerini ele aldığım bu bölümde, yolların, dükkânların, alışveriş yerlerinin, sinema ve tiyatroların, kısaca fiziki dış çevrenin engellinin koşullarıyla uyumlu hâle getirilmesi konusuna, yani engelliye sosyal modelle yaklaşmaya da mutlaka değinmek gerekir. Bu konuda ipuçlarını değişik anlatılardan derleriz.

Örneğin, 1993 yılında yazılmış *Aksak Ali* resimli kitabında Ali bir düşünü çok güzel yazarak anlattığı için Aksak Ali olarak değil de Öykücü Ali olarak anılmaya başlanır. Ali'nin düşü kendisi gibi "sakat" olanların dışlanmadığı bir dünyayı anlatır. Orada herkes sakatlarla uyum içinde yaşar, birlikte çalışıp, birlikte oynar. Binalarda, parklarda, sinema ve tiyatrolarda, spor alanlarında, daha pek çok yerde sakatlara kolaylık sağlayacak düzenlemeler yapılmıştır. Yazarın hem sakat hem özürlü kelimelerini kullandığı bu

anlatıda Ali, çevrenin engelliyi içine alacak bir biçimde değişmesini arzu etmekte, bunu düşlemektedir. Bireyi engelleyenin onun fiziki farklılığı değil de bu farklılığı hesaba alan, o farklılıkla çevreye dâhil olmasını kolaylaştıran sistemlerin yokluğu olduğu bu anlatıdan ortaya çıkmaktadır. Çevre farklı bireyi engelleyendir. Dışlayıcı olan çevrenin değişmesini arzu eden bakış açısı daha önce detaylı olarak açıklanan engelliliğe sosyal bakış açısıyla uyumludur.

1996 yılında yazılmış *Tekerlekli Sandalye* isimli resimli çocuk kitabı engelli kahramanı yetişkin olan iki anlatıdan biridir. Bu anlatıda ortopedik engelli bir yaşlı kadının tekerlekli sandalyesiyle kaldırımdan inemediğini görürüz.[117] Küçük Merve, yüksek kaldırımdan yere inmeye çalışan, bu sırada eşarbı uçan yaşlı kadına yardım eder. Tekerlekli sandalyedeki kadın Merve'ye evini işaret ettikten sonra ne zaman yardıma ihtiyacı olursa gelebileceğini söyler. "Merve sakat bir insanın kendisine biraz zor yardım edeceğini biliyordu. Yine de teşekkür ederek, kibar bir şekilde gülümsemişti." (s. 8). Görüldüğü gibi sakat kelimesi doğallıkla kullanıldığı gibi, böyle bir insanın zor yardım edebileceğine dair bir de kanaat ileri sürülür. Öykünün geri kalanında annesi ve babası çalışan bir çocuk olan Merve hastalanınca yaşlı kadından yardım ister ve böylece ön yargının geçersiz olduğu kanıtlanır. Merve "sakat hanımın evinde ne kadar becerikli hareket ettiğini" görüp şaşırır. Sonunda ikisi dost olurlar. "Dostları akıllı, çok okuyan, kültürlü ve yardımsever bir hanımdı. Sakat olmasının hiç önemi yoktu. Yaşamaktan zevk alıyor, insanlara faydalı olabiliyordu." (s. 16). Tanrısal anlatıcı tarafından öne sürülen bu görüş, didaktik olup, çocukların ne düşünmesi gerektiğini öne sürse de, engellilere ilişkin hangi ön yargılarla mücadele edildiğini göstermesi açısından yararlı bir örnektir. Ayrıca bu anlatı çevre düzeninin, örneğin kaldırımların engellileri nasıl zorladığına da bir kanıttır.

Çevrede sosyal modelle uyumlu bir düzelmenin olmadığını 2008'de Ayşe Çekiç Yamaç'ın yazdığı "Yeni Engeller" isimli öy-

117 Filiz Tosyalı ve Merve Fergökçe, *Tekerlekli Sandalye*, Bu Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 2-16.

küden anlarız.[118] Ortopedik engelli Atakan'ı her sabah babası okula götürüp, okul hizmetlisiyle birlikte ikinci kattaki sınıfına çıkarır. En büyük sorunu tuvalet ihtiyacı, o yıl okulun tuvaletine özel oda yapılarak çözülmüştür. Ama sorunlarla sadece okulda karşılaşılmaz.

> "Okuldaki sorunları arkadaşlarımın, ailemin ve okul görevlilerinin desteğiyle çözsem de kent için aynı şeyi söyleyemeyeceğim ne yazık ki! Bir kere otobüslere binemiyorum. Nereye gitmem gerekirse, annem ya da babam götürmek zorunda kalıyor. İlimizde engelliler için otobüs varmış, ama ara ki bulasın. Hangi semtlere çalıştığını bile çözemedim henüz. Hadi, onu çözümledik diyelim. Sorunlar bununla bitmiyor ki. Yayalar için yapılan yollarda, bizim durumumuz göz önüne alınmamış. Yüksek kaldırımlara çıkamıyorum. Kaldırımlara çıksam, bu kez de mağazalara giremiyorum, çünkü çoğunun önünde basamaklar."

Bundan sonra annesinden belediye başkanıyla konuşabilmesi için yardım talep eden Atakan'ı belediye başkanı müjdeli haberle karşılar. "Meğer bu konuda o da çok duyarlıymış. Bana çok güzel haberler verdi. Tramvay yolunun yakında tamamlanacağını, benim de bundan yararlanacağımı, çünkü tramvayda basamaklar olmadığını söyledi." (s. 49). Belediye başkanı kaldırımlar ve mağaza önleriyle ilgili çalışma başlatacağını da müjdeler ancak Atakan uyanır ve bu görüşmenin bir düş olduğunu anlar. Böylece aradan geçen on beş yıl boyunca önce Serpil Ural'ın Ali'si, sonra Ayşe Çekiç Yamaç'ın Atakan'ı çevrenin engelliye uygun biçimde tasarlandığını yalnızca düşlerinde görmüşlerdir. Demek ki engellilere sosyal bakış biçimiyle yaklaşmak ve buna uygun politikalar üretmek, çevre düzenlemesinde engelliyi dâhil edici çözümler düşünmek hâlen yalnızca bir düş olmaktan ibarettir.

Engelli ve dış çevre ilişkilerinin gözden geçirildiği bu bölümde temel çıkarım dış çevrede engelliye sosyal modelle yaklaşmak konusunun hâlen sadece düşlerde görülmesi olmuştur. İncelenen eserlerde engelliliğin bir toplumun organize oluş biçimi nedeniyle

118 Ayşe Çekiç Yamaç, "Yeni Engeller", *Özgür Pencere*, sayı 18, s. 48.

ortaya çıktığı ve engelliye yönelik ayrımcı uygulamaların bu nedenle oluştuğuna dair güçlü bir eleştiriye hiç rastlanmamıştır.

Burcu'nun gerçek yaşamdan örneklerle açıkladığı engelliye dış çevreden gelen etiketlenme ve daha sonra etiketlenene acıma, onunla alay etme olguları edebî eserlerde de görülmüş, ancak son yıllarda yazılan eserlerde reddedilme olgusuna ender olarak rastlanmış, buna karşılık alay edilmenin sürdüğü gözlenmiştir.

Eserlerden yalnız birinde (*Terzi Masalı*'nda) görülen yaratıcılığın, muktedir bedenden daha üstün değer olarak sunulması durumu ileriye yönelik bir bakış açısı değişikliğinin ilk tohumu olarak fark edilmiştir.

Tezin bu aşamaya kadar olan kısmında çocuk edebiyatı anlatılarında kurgulanan engelliyi aile, okul, arkadaş ve dış çevre ilişkileri içinde inceledim. Evrensel bir duygu olan insanın benlik saygısının diğer kişilerle ilişki içinde oluşacağını belirttim. Eserleri incelerken, engelli karakteri ele alan eserleri okuyan çocukların zihninde oluşabilecek düşünce ve tutumların altını çizmeye çalıştım Ancak engelli karakterin duyguları, sabırsızlıkları, öfkeleri, kızgınlıkları, umutları ve düşleri, kısaca engelli karakteri karmaşık bir birey yapan iç dünyasının özellikleri üzerine doğrudan yoğunlaşmadım. Engellinin iç dünyasını bundan sonraki bölümde ele alacağım ve çocuklar için yazılan anlatılarda sayılı eser dışında engellinin iç dünyasına ulaşmanın neden zor olduğunu tartışacağım.

Engelli ve İç Dünyası

Çocuk ve Edebiyat isimli eserinde Sedat Sever, Rebecca Lukens ve Emin Özdemir'e atıfla edebiyat yapıtlarında yazarın karakterleri değişik yollardan geliştirebileceğini belirttikten sonra, bir karakterin kişiliği hakkındaki ipuçlarını karakterin davranışı ve eylemleriyle, konuşmalarıyla, diğer karakterlerin yorumlarıyla, yazarın yorumlarıyla elde edebileceğimizi belirtir.[119] Engelli ka-

119 Sever, a.g.e., s. 95.

rakterin iç dünyası, benlik algısı, hayalleri, umutları, incinmeleri, öfkeleri, kısaca kimliği hakkındaki en güvenilir bilgiyi bizzat engelli karakterin sözlerinden, iç konuşmalarından elde edileceği düşüncesiyle anlatılar değerlendirildiğinde bu tez için incelenen kırk eserden yalnız üçünde, anlatının, engelli bir ben anlatıcı tarafından anlatıldığı görülür. Bu bölüm aslında biraz da engellinin iç dünyasının nasıl anlatılmadığını anlatmaktadır. Engellinin iç dünyası incelenirken seçilen örnekler iç dünya hakkında en az bilgi sunan örnekten en çok bilgi sunan örneğe doğru sıralanmıştır. Böylece engelli ben anlatıcılı eserler bölümün sonunda detaylı olarak ele alınacaktır.

Anlatıların bu kadar azında engelli bir ben anlatıcı kullanılması dikkat çekicidir. Genelde, çocuk edebiyatında ben anlatıcı kullanımının ve otantik çocuk sesiyle yazılmış kitapların çağdaş çocuk yazını sahnesine hâkim durumda olduğunu Barbara Wall, *The Narrator's Voice: Dilemma of Children's Fiction* (Anlatıcının Sesi: Çocuklar İçin Kurmacanın İkilemi) isimli incelemesinde de ortaya koymuştur.[120] Engelli karakter içeren anlatılar söz konusu olduğu zaman ortaya çıkan bu farklı durumun iki nedeni olabileceğini düşünüyorum.

İlki, yazarların bir engellinin iç dünyasının nasıl olduğu konusunda yeterince deneyimli olmamaları, ikincisi ise engelli bir ben anlatıcı karakter ile engelsiz bir çocuk okurun özdeşim kurmakta güçlük çekebileceği endişesidir. Çocuk okurların büyük çoğunluğunun engelsiz olduğu düşünüldüğünde, yazarın engelli anlatıcı bir karakter seçmesi ve sınırlı bir bakış açısıyla anlatısını kurması engelliyi kurmaca öznesi yapmak anlamına gelir. Kurmaca öznesi engellinin gözünden olayları, düşünce ve heyecanları paylaştığında, bu durum engelsiz çocuk okurda karakterle özdeşleşme güçlüğü yaratabilir.

Nedeni ne olursa olsun, engelli karakterin iç dünyasına ulaşma güçlüğü engelli karakterin "dışarıdaki", "kenardaki" olarak ko-

120 Barbara Wall, *The Narrator's Voice: Dilemma of Children's Fiction*, Palgrave-Mcmillan, New York, 1990, s. 249.

numlanmasına etki yapan bir durum olmuştur. Çünkü anlatıların bir bölümünde engelli karakter hakkında engeli dışında hiçbir insani bilgiye ulaşamayız. Bu saptamayı şöyle örneklendirebilirim:

Hüseyin Ergül'ün "Sakat Çocuk" öyküsünde okul bahçesinde zorba çocukların dayağından kurtarılan koltuk değnekli çocuk tek sözcük etmeden koltuk değneklerine dayanıp okulun bahçesini terk eder. Bu karakter hakkında adının İhsan olduğunun dışında hiçbir şey bilmeyiz. Anlatıcı, "Bu çocuk ne hissediyor vururken? Hasta mı, sadist mi, zevk mi alıyor? Diyelim bu öyle. Ya ötekiler? Neden engel olmuyorlar? Haksızlığa, dövülen bir çocuğun güçsüzlüğüne neden tepki göstermiyorlar?" (s. 15) diyerek, öykünün eleştirel iletisini pekiştirse de engelli karakterin iç dünyasını bilemeyiz; engelsiz olanın davranışını sorgulayan, engellinin iç dünyasını merak bile etmez. Burada da engelli iç dünyasıyla sunulmamış, bir alay nesnesi olarak, bir kalıp tip olarak sunulmuştur.

Bir diğer örneği Ayla Çınaroğlu'nun *Terzi Masalı*'nda görebiliriz. Tüm anlatılar içinde en çağdaş iletiye sahip olduğunu daha önce detaylı olarak açıkladığım *Terzi Masalı*'nda da engelli Zera'nın iç dünyasına ait hiçbir bilgi sunulmamıştır. Zera, tekerlekli sandalyesinde nerdeyse evin tüm işlerini gören, kendine yeten bir kız olarak betimlenmiştir. Ev işlerinden artakalan zamanda pırtık parçalardan çok yaratıcı oyuncaklar yapan Zera'nın yaratıcı, neşeli, çocuk ruhunu yitirmemiş bir kişi olduğunu çıkarabiliriz. Onun hakkında bildiklerimize masum yüzlü, içten ve ön yargısız bakışlı olduğunu da ekleyebiliriz. Hâlbuki aynı anlatıdaki kıskanç Firaz karakterinin iç dünyası çok daha detaylı betimlenmiştir. Bu anlatıda yazar için önemli olan ileti, yaratıcılığı en üst değer olarak konumlamaktır. Yaratıcı bir engellinin kendine mutlu ve bağımsız bir dünya kurup nice engelsizin gıpta etmesine neden olabileceğini anlatmak isteyen yazar, engellinin iç dünyasına değil de, diğer karakter Firaz'a bu nedenle yoğunlaşmış olabilir ancak sonuç gözlemimizi pekiştirir. Anlatılarda engellinin iç dünyasına pek yer verilmemiştir.

Anlatılarda engelli karakterin daha çok yardımcı karakter ko-

numunda kurgulanmış olması da iç dünyaları hakkında az şey öğrenmemize neden olmaktadır. Örnekle açıklamak gerekirse, Dilek Yazar'ın "Sözsüz Sevgi" isimli öyküsündeki Hakan karakteri iyi bir seçim olabilir. Bu öyküdeki ana karakter Barış isimli çocuktur. Yaz tatilini Fethiye'de yaşayan dedesinin yanında geçirecektir. Barış hakkında tüm bilgiler öykü boyunca okuyucuya sunulur. Annesinin avukat, babasının mimar olduğunu öğrendiğimiz Barış, yüzme sporunu seven, dersleri bitince kapalı havuza koşan bir beşinci sınıf öğrencisidir. Zeytin isimli bir kedisi vardır. Öykü boyunca, Barış'ın dedesi ile babaannesini de tanırız. Barış, sitedeki evlerden birinde yaşıtı bir çocuk görür. Onunla bir ilişki kurmak için çaba gösterir ancak çocuk hiç konuşmadan eve girince Barış çocuğun kendini beğenmiş olduğunu düşünür ve biraz üzülür. Bu arada 45 sayfalık öykünün 26. sayfasına geliriz, diğer bir ifadeyle bu aşamaya kadar ana karakter hep engelsiz Barış'tır. Barış, yüzerken boğulmak üzere bir çocuk görür ve kurtarır. Bu çocuk arkadaşlık kurmaya çalıştığı çocuktur. Daha sonra, Barış'ın evine kurtardığı çocuğun annesi gelir. Anne, hastanede yatmakta olan oğlu Hakan'dan bir de not getirmiştir. Notta Barış'a hem teşekkür hem de dört gün sonraki doğum gününe davet vardır. Bu notta Hakan'ın iç dünyasına ilişkin bir ipucu buluruz: "Seninle nasıl anlaşacağımı henüz bilmiyorum. Benden sıkılmanı istemem. Yardımına binlerce kez teşekkürler." (s. 31). Karşısındakini sıkmaktan endişe duyan hassas bir çocuk olarak düşündüğümüz Hakan'ın işitme engelli olduğunu doğum gününde anlarız. Hakan, doğum gününe davet ettiği Barış için evi süslemiş, kapıya "Hoş geldin Barış" yazmış, Barış'a ne denli değer verdiğini kendince ifade etmiştir. Bir de kâğıt uzatır. Kâğıtta yazanlardan Hakan'ın iç dünyasına ilişkin yeni bilgiler ediniriz:

> "Seni ilk kez hamakta sallandığım gün, beni izlerken gördüm. Yanıma gelip konuştuğunda benden sıkılacağını düşündüm. Yanından uzaklaştım. Kumsalda kendime geldiğimde yine yanımdaydın. Bu mutlu günümde de beni yalnız bırakmadın. İşitme engelli olduğumu fark etmişsindir. Bu nedenle arkadaş olmamızı istemeyebilirsin." (s. 43)

Bu noktaya kadar Hakan'ın fiziksel özelliklerini, okula gidip gitmediğini bilmeyiz. Bundan sonra öykü iki çocuğun yazışarak anlaşması ve Barış'ın Hakan'ın işaret dilini öğrenmeye karar vermesiyle son bulur. Görüldüğü gibi, yazılma nedeni Barış'ın değişimini engelli üstünden anlatmak olan bu öyküde engellinin iç dünyasına ilişkin tek ipucu onun da her çocuk gibi arkadaşlık etmek arzusunda olduğu ancak engelsiz bir kişiyi sıkabileceği korkusuyla belki de kendini tecrit eden ortamı kendinin yaratmasıdır.

Görüldüğü gibi engelliyi yardımcı karakter konumunda kurgulayan yazarlar engellilerin iç dünyalarını kıyıda bırakıp daha çok engelsiz karaktere yoğunlaşmışlar, engelsiz karakterin engelli hakkında ne duyduğu, ne düşündüğü önemli olmuş ve engelli duygusal durum olarak dışarıda bırakılmıştır. Bu gözlemi 2007'de yazılmış *Sevginin Kuş Kanatları* romanı aracılığıyla bir kere daha örneklendireyim. 171 sayfa olan bu romanda engelli karakter Dilek, romanın 98. sayfasında ortaya çıkar. Tavşanlarına niyet çektirerek yaşamını kazanan Bekir amca her zamanki yerinde olmayınca Gülce ve Gökçe isimli arkadaşlar sora sora Bekir amcanın evini bulurlar. Bekir amca üşütüp hastalanmıştır. Evde, Bekir amcanın tekerlekli sandalyesiyle odaya giren zayıf, çelimsiz, incecik yüzlü, gözleri canlı ve ışıklı kızı Dilek'le tanışırlar. Dilek'le tanışan kızlar iç sesleriyle düşünmeye başlar: "Eksikli biriyle söze nereden başlanırdı? Durumunu göre göre, 'Nasılsın.' diye sorulur muydu? Güle şakalaşa konuşulur muydu?" (s. 98). Dilek, onların içinden geçenleri gözlerinden, yüzünden okumuşçasına hatır sorarak sessizliği bozar. Kalıplaşmış hatır cümlelerinden sonra tanrısal anlatıcı devreye girip şu yorumu yapar: "İyi miydi? Durumdan hoşnut muydu? Bunu yürekten mi söylüyordu yoksa söz olsun diye mi? Kim bilir?" (s. 99).

Tanrısal anlatıcının bu soruları okurun zihnine engellinin iç dünyasına ilişkin kuşku tohumları eker. Ancak eserde bu soruların yanıtları verilmez. Dilek'in, altıncı sınıfa giden, hep onur listesinde olan, kitap okumayı seven, arkadaşları tarafından hava güzel olduğunda gezdirilen ve onlarlayken kendini "hiç eksik-

li" hissetmeyen bir kız olduğunu konuşmalardan anlarız. Anlatı bundan sonra Gülce'nin etrafında döner. Bekir amcayı ziyaretten eve dönerken yağmura yakalanan, ıslanan, ateşlenen Gülce'nin sayıklamaları aracılığıyla onun Dilek'le karşılaşmaktan ne kadar etkilendiğini anlarız. Daha sonra çocuklar sınıfça kendi aralarında organize olurlar ve Bekir amcanın evine ziyaret planlarlar. Her öğrenci bir kitap kurdu olan Dilek'i mutlu etmek için armağan bir kitap götürmeye karar verir. Sınıfın en yaramazı ve varlıklısı Caner ise Dilek'e bir bilgisayar armağan edeceğini belirtir. Tüm sınıf, ziyaret ettikleri evde Dilek'le karşılaşınca "durumunu bilmelerine rağmen yüzlerine bungunluk" çöker (s. 149). Bu tür betimlemeler okuru ister istemez engellilikle karşılaşmanın sıkıntı yaratacak bir durum olduğu konusunda şartlar. Dilek, bilgisayarı görünce çok sevinir. Bu okurun Dilek'le son karşılaşmasıdır. Yolda Caner'in şu sözleri Dilek hakkında okurun son okuduğu sözlerdir: "Belki inanmayacaksınız ama, Dilek'i görünce öyle üzüldüm ki. Her şeyi unuttum. Ne iyi ettik de geldik." (s. 163). Bir defa daha engelliyle karşılaşmanın üzülünecek bir durum olduğu iletisi okura verilmiştir, Dilek'in iç dünyası üzerinde ise hiç durulmamıştır. Roman, esas olarak bir engelliye yardım faaliyetini konu eder. Burada niyet ne kadar iyi olsa da engelli karakter kurguyu ilerletmek için bir araç olarak kalmıştır.

Engelli karakterlerin ikinci planda karakterler olarak gözükmesi incelenen anlatıların önemli bir kısmında söz konusudur. Listelemekten kaçınmak için *Çocukluk Limanıma Sığınan Foklar*, *Beyaz Evin Gizemi*, *İçimdeki Ses*, *İncili Kavak* romanlarında da engelli yan karakterin duygu dünyası hakkında çok az şey anlatıldığını ve *Sevginin Kuş Kanatları*'nda yaptığım analizin bu romanlar için de geçerli olduğunu belirtmekle yetineyim.

Ben anlatıcılı romanlar dışında engelli karakterin duygu dünyasına kısıtlı da olsa ulaşabildiğimiz anlatılar tanrısal anlatıcının engelsiz bir karaktere odaklanıp diyaloglar yoluyla engelli hakkında bilgi sunduğu ya da kimi zaman bu bilgileri okurun satır aralarından çıkarmak zorunda olduğu anlatılar veya tanrısal anlatıcı-

nın engelli karaktere odaklanarak anlatıyı sürdürdüğü romanlardır. İlkine örnek olarak Kemalettin Tuğcu'nun *Karanlıkta Bir Çocuk* romanını alalım. Bu romanda olaylar ana karakter Nesrin'in gözünden anlatılır. Nesrin'in annesi ölmüş, on bir yaşında üvey annesince istenmediği için babası tarafından bir ailenin yanına evlatlık verilmiştir. Evlatlık verildiği evin on yaşında çiçek hastalığı nedeniyle kör olan Volkan isimli bir oğlu vardır. Nesrin'in Volkan'a arkadaş, can yoldaşı olmasını uman aile, bir fırsatını bulup bu kararlarından oğullarını haberdar edeceklerdir. Volkan evde yabancı kimseyi istemediğinden bu açıklamayı alıştıra alıştıra yapmayı planlarlar.

Karakterle doğrudan karşılaşmadan önce Volkan'ın bazen haykırarak, ağlayarak kendisini bu karanlıktan kurtarmalarını istediğini öğreniriz. Nesrin ile Volkan'ın ilk karşılaşması yemekte olur. Yemekte tanımadığı birinin varlığından şüphelenen Volkan, orada kimin olduğunu sorar. Volkan'ın bu sorusuna annesi evde olmasına alışılmış olan Fatma Hanım diye yanıt verince Volkan bir sinir krizi geçirir: "Gözlerim görmüyor diye bana niye yalan söylüyorsunuz? Sizde hiç acıma yok mu? Ben biliyorum, birisi su getirdi. Ben kimseye inanmıyorum artık. Hepiniz hain, hepiniz vicdansız insanlarsınız." (s. 15). Bu sözlerden sonra elleriyle masanın üstünde ne varsa süpürüp yere saçan Volkan'ı, ilk karşılaşmada, geçirdiği bu sinir krizi içinde tanırız. Görmese dahi, ayak sesinden yabancı bir insan olduğunu algılayacak denli duyarlı, kendisine yalan söylenmesine şiddete varan bir tepki gösteren, biraz da sinirli bir karakterle karşılaştığımıza dair bir ilk izlenim ediniriz. Volkan ile Nesrin'in ikinci karşılaşması Volkan ile annesinin düşmesi sırasında olur. Nesrin de tüm ev halkı gibi düşünmeden yardıma koşunca Volkan evin içinde bir yabancı olduğunu kesin olarak anlar ama Nesrin'i reddetmez. Bundan sonra kendi başına bir şey yapamaz hâle getirilmiş Volkan'ın Nesrin'in yol göstermesiyle bağımsızlaşma çabaları başlar. Bu bağımsızlaşma çabalarının Volkan'ın ruhunda yarattığı izleri de yine, "Her yeri kolaylıkla belleyip aklında tutuyor, kendi kendisine bahçeye inerse veya gidip

bir yerden su içerse buna çok seviniyordu." (s. 20) diyen Nesrin'in gözünden, onun anlattıklarıyla öğreniriz. Volkan, gördüğü bir rüyayı Nesrin'le paylaşınca doğrudan iç dünyasına yaklaşırız:

> "Nesrin rüyamda her şeyi gördüm, ama her şeyi. Bulutları, çiçekleri, bahçeyi, ağaçları, hepsini gördüm. Ağaçtan erik kopardım. Kocaman morarmış bir bardakeriği. Yürüyordum, koşuyordum Nesrin. Nesrin ben artık hiçbir şeyi göremiyorum, keşke ölseydim." (s. 21-22)

Bunları söyledikten sonra ağlamaya başlayan Volkan'ı Nesrin, zengin bir ailenin çocuğu olduğunu, hayatını kazanmak zorunda kalmadığını ve fiziksel dünyanın yanı sıra bir de ruh dünyası olduğunu söyleyerek teselli eder. Volkan, Nesrin'in yol göstermesiyle artık her şeyini kendi yapmaktadır. Okullar açılınca Nesrin okula başlar ancak her akşam eve dönünce Volkan'a okulda yaptıklarını anlatır, ödevlerini okur. On beş yaşına gelince Nesrin ortaokulu bitirirken, Volkan da dışarıdan sınavlarla ortaokulu bitirir. Liseye başlarlar. Artık her ihtiyacını kendi karşılayabilen Volkan da liseye gider. Burada iki gencin arası Safinaz isimli bir kız nedeniyle açılır. Nesrin teyzesi ile enişte-sinin yanına taşınır, orada kalmaya başlar. İki gencin arasının açılma nedeni Safinaz'ın Volkan'a gerçek olmayan bir bilgiyi gerçekmiş gibi anlatmasıdır. Safinaz Volkan'a Nesrin'in, "Ne zamana kadar kör bir adama dadılık edeceğim, yoksa o körle evleneceğimi mi sandın?" (s. 55) dediğini aktarmıştır. Bu yalan sözler üzerine iki gencin arasına soğukluk girmiştir. Nesrin, tüm bunları bir alt sınıfta okuyan Mürşide isimli bir kızdan öğrenir. Nesrin, okulda Volkan'ın yanına gider ve yüzleşir. Bu yüzleşmede genç kız, Volkan'a hesap sorar ve Safinaz'ın yalanını irdelemeye davet eder:

> "Bir insanın gözlerinin görmesi veya görmemesi onun kıymetini değiştiremez Volkan. Biz seninle iki arkadaştık. Ortak birçok yanımız vardı. Birbirimizi çok iyi anlamıştık. Aramızda evlenmeye dair bir konuşma geçti mi ki, ben seni gözlerinin görmemesi yüzünden istemeyeyim?" (s. 56)

Volkan'ın bu soruya yanıtı okura genç çocuğun iç dünyasında olanlara ilişkin ipucu sunar. Volkan içini çekerek, "Benim kişili-

ğim ne demek, kör bir erkek." der (s. 56). Burada bizzat Volkan'ın toptancı bir tavırla engelini tüm kişilik özelliklerinin önüne geçirdiğini, kendini algılayışına engeli kendinin yarattığını fark ederiz. Nesrin bu algıyla mücadele eder ve susan, hareketsiz kalan, kendisinden söz edilmeyen her insanın bir hiç olabileceğini, Volkan'ın ise üstün zekâsı, azmi ve duygusallığıyla tüm okulun ilgisini üstünde topladığını anlatır. Volkan, o konuşmanın ardından Nesrin'in yanından ayrılırken, "Beni bağışla Nesrin, ben kör bir arkadaşım." der (s. 57). Anlatı ilerledikçe Safinaz'ın hırsız olduğu anlaşılır. Safinaz, Volkan'ın evini soyarak kaçar. Volkan olanlardan çok üzgündür. "Hislerini biliyorum, annem babam gibi Nesrin de benim için çok üzülüyor. Ne yazık ki ben onun da kalbini kırdım. Ama gözleri görmeyecek, hiçbir zaman göremeyecek olan bir insanın kusuruna bakılır mı?" (s. 62). Bu sözlerden Volkan'ın engelinin arkasına sığındığını ve kendine acıdığını çıkarabiliriz. Nesrin, Safinaz'ın yalanları ortaya çıkınca tekrar köşke taşınır ve yavaş yavaş Volkan ile Mürşide'nin yakınlaşmasını Volkan'a telkin etmeye başlar. Oysa Volkan bu konuda çekingendir. Zira herkesin gözlerini görmeye tahammül edemeyeceğini düşünmektedir. Volkan bir gün Mürşide'ye çiçekten kör olan gözlerinin hâlini görmeye tahammül edip edemeyeceğini sorar. Mürşide, "Tabii, sana çok acırım, belki gözlerim yaşarır ama neden bakmayayım?" diye yanıt verir (s. 93). Volkan bu soruya şu yanıtı verir:

> "Bilmem Mürşide, Nesrin bir iki defa baktı yüzüme: Benden iğrendiğini, gördüğü o oyuk gözlerin sinirlerini bozduğunu söylemedi bana. O metin bir kızdır. Ama annem, annem benim yüzüme bakamıyor. Annem olduğu hâlde benim o kör olmuş gözlerimin manzarasına dayanamıyor." (s. 93)

Bu itiraf, Volkan'ın iç dünyasına doğrudan bir penceredir. Bu pencereden annesi tarafından olduğu gibi kabul edilmediğini düşünen bir çocuğun acısına tanık oluruz. Bu kabul edilmeyişin onun kendine olan güvenini nasıl kemirdiğini de fark ederiz. Volkan daha sonra Mürşide'yle evlenir ancak okur onun Nesrin'e evlenme teklif etmeye cesaret edemediği için Mürşide'yle evlenmeyi seçtiğini sezer.

Kemalettin Tuğcu anlatılarında kendine acıyan, engelli tipi sıkça görülür. *Küçük Kambur*'daki Tevfik, *Görmeyen Yavru*'daki kendinden "eli ermez, gücü yetmez, gözleri görmez bir kız" olarak bahseden Lamia, bu tipe örnektir. Tuğcu anlatılarında engelliler genellikle güçlendirilmeye, teşvik edilmeye ihtiyacı olan kişiler olarak çizilmişlerdir. Engelli karaktere yardımcı olan bir ana karakter mutlaka vardır ve roman bu karakterin gözünden anlatılır. Bu durumda engelsiz karakterin engelli karakter hakkındaki duygu ve düşünceleri daha çok ön plana çıkar. Engelli karakterin iç dünyasından en sık yansıyan duygu engelsiz duruma duyulan özlemdir.

Tanrısal anlatıcının engelli bir karaktere odaklanarak olayları anlattığı durumlarda engellinin iç dünyasına diğer anlatılara kıyasla daha çok nüfuz etmek mümkün olur. Bu duruma örnek olarak Tuğcu gibi ortopedik engelli olduğunu bildiğimiz bir yazarın, Melike Funda Kaynak'ın kurguladığı *Güneşe Açılan Pencere*'deki Tutku'yu alabiliriz. Tutku'yla ilk kez karlı bir günde karşılaşırız. Tekerlekli sandalyesinde pencereden dışarıda karla oynayan arkadaşlarını seyreden Tutku, karda oynayanları içeri davet eder ama çocuklar gelmek istemez. Tanrısal anlatıcı bu sahneyi şöyle betimler:

> "Gözleri dolu dolu olan Tutku, 'Ben de dışarıda kar oynamak istiyorum.' diye iç geçirdi. Ağlamamak için kendini zor tutuyordu. Küçük kızın yüzündeki mahzunluk, mutfakta işlerini bitirip salona geçen Nuriye Hanım'ın içini sızlattı. Haylaz çocuklar gelmemiş, torununu yalnız bırakmışlardı." (s. 4)

Bu sahne, Tutku'nun yürüyebilen arkadaşları gibi karda koşup oynamak isteyen ve bunu gerçekleştiremeyince her çocuk gibi için için üzülen iç dünyasını sergiler. Daha sonra anneannesinin içeri taşıdığı karlarla oynayan Tutku, bunu o denli zevkli bulur ki gece yattığı yerde karda koşup oynamanın nasıl bir şey olacağını düşleyen kız, "Ben bile bu kadar zevk aldığıma göre, elbette eve girilmez." diye düşünerek sabah kendisini reddeden arkadaşlarına hak bile verir (s. 5). Tutku ateşli bir hastalık sonucu yürüme

yetisini kaybetmiştir. Çalışan anne ve babanın çocuğu olduğu için o olaydan sonra anneannesi tarafından bakılır. Tutku, hep bir gün anneannesinin kendi evini özleyip, dönmesinden korkar. Bu olasılık aklına geldikçe üzülür ve geceleri anneannesinin onu bırakıp gitmemesi için dua eder. Bu dualardan Tutku'nun kendisine bakan anneannesine olan bağımlılığını sezeriz. Tanrısal anlatıcı, Tutku'nun tekerlekli sandalyeye sahip olduktan sonra kendini "hiç eksik hissetmediğini" anlatır. Okula giden, başarılı bir öğrenci olan kız kitap okumaya da bayılır. Bir gün arkadaşlarını eve davet eder. Arkadaşlarından biri kitaplığından çok etkilenir ve ödünç kitap ister. O zaman Tutku'nun iç dünyasına ilişkin yeni bir bilgiye ulaşırız. Daha önce üst kat komşusu bir çocuk da kitap istemiş ve geri getirmemiştir. O zaman çok üzülmüş ve babasının bir daha kimseye kitap vermemesi öğüdüne, "Demesi kolay. Ben vermemeye başlarsam onlar da benim yanıma gelmezler, yapayalnız kalırım diye korkuyorum." (s. 13) karşılığını vermiştir. Bu karşılık, yürüme engellinin yürüyen insanları daha üstün gördüğü, ancak bir çıkar karşılığında yanında kalmaya razı olduklarını düşündüğünü gösteren bir alıntıdır. Tutku, kitap isteyen arkadaşına, kütüphanesinden ilkesel olarak kitap ödünç vermeyeceğini, ancak ne zaman isterse gelip okuyabileceğini belirtir. Kız, bu durumdan hoşnut olmaz ve gider. Sonraki duygular şöyle anlatılır:

> "Kızlar bir süre daha sessiz sedasız oturdular. Tutku, İpek'i darılttığı için pişmanlık duyuyordu. İçinden 'Yaptığın arkadaşlığa sığmadı. Ne olurdu sanki inat etmeseydin. Bak kaybeden gene sen oldun.' derken ta derinliklerinden gelen bir ses de babasının sözlerini tekrarlayarak, 'Çıkarlara dayanan arkadaşlık, temeli olmayan ev gibidir. Eninde sonunda yıkılır. İpek de senden faydalanamadığı için gitti.' diyordu. Bu düşünce ne kadar acı verse de doğruydu. Ülker ve Hatice'nin hâlâ kendisiyle birlikte oluşları onu rahatlatsa bile bir gün onların da gidebilecekleri olasılığını düşünmeden edemiyordu. Elini, okşarcasına, raflarda duran kitapların üstünde dolaştırdı. İşte onu hiç terk etmeyecek arkadaşları burada yanı başındaydılar." (s. 17)

Tutku'nun babasının söyledikleri tüm çocuklar için geçerli olsa da Tutku, arkadaş bulamamak endişesiyle yalnız, tecrit edilmiş kalma korkularını yoğun biçimde hisseder. Yukarıdaki alıntıda korkunun yanı sıra durumunu kabullenişini de kitapları okşamasından anlarız. Tutku'yu okulda gördüğümüz bölümlerde derslerinde başarılı, köy okulları için kitap toplama kampanyasına önayak olan özgüvenli bir kişi vardır karşımızda. Yürüyemediği, arkadaşlarına karışamadığı için çok üzüldüğünü ise bir sahne olmasa anlamak zordur. Sınıfa yeni gelen öğrenci Berk, sırada Tutku'nun yanına oturur. Teneffüs zili çaldığı zaman da onu dışarı davet eder. Bunu duyan bir başka arkadaş atılıp Berk'in kulağına bir şeyler fısıldar. Sonrası şöyle anlatılır:

> "Berk'in yüzündeki şaşkınlıktan Haluk'un ne dediğini anlayan Tutku, başını üzüntüyle önüne eğdi. Gözlerini yakan yaşların akmaya başlamasından önce oğlanların çıkıp gitmesini diliyordu." (s. 24)

Herkes teneffüse çıkarken sınıfta kalmak kuşkusuz Tutku'yu üzer. Dıştan çok özgüvenli bir duruşu olan küçük kız için için arkadaşlarına karışamamanın, okul yaşamına bazı kısıtlamalarla dâhil olabilmenin üzüntüsünü hissetmektedir. Tutku'nun engelliler hakkındaki düşüncesini ise ön yargıyla ilgili düşüncelerinden çıkarırız. Ailesi, üzüleceği endişesiyle Tutku'yu İpek'le arkadaşlığı konusunda uyarınca, Tutku şunları düşünür:

> "Tutku, anneannesinin endişe etmekte haklı olduğunu biliyordu. Yine de İpek'in aslında iyi bir kız olduğunu düşünmeden edemiyordu. Çünkü bazı insanlar da kendisi hakkında yanılabiliyor, yürüyemediği için onun kaprisli ve şımarık olabileceği fikrine kapılıyorlardı. Tedavi için gittiği hastanelerde, özürlü insanlar arasında hastalığını duygu sömürüsü olarak kullananlar az değildi. Bunun kötü bir şey olduğunu bilen küçük kız, onlara benzemeyi istemiyordu. Bu yüzden davranışlarına olabildiğince dikkat ediyordu. Ama gene de yanlış anlaşılmasına engel olamıyordu. İpek'i bu yönden kendisine benzettiği için, ona bir şans daha verilmesi gerektiğine inanmaktaydı." (s. 28)

Bu alıntı üç açıdan önemlidir. İlki kalıp tip yaklaşımıyla her engelliyi bir kalıba sokmanın yanlışlığını anlatır. Nasıl engelsizler arasında şımarık ve kaprisliler varsa, engelliler arasında da şımarıklar olabileceğini, ancak bu huyların tüme genellenemeyeceğini anlatır. İkincisi bazı engellilerin davranışlarına bizzat bir engelli gözünden eleştiri getirir. Engeli nedeniyle duygu sömürüsü yapanlar hoş karşılanmaz. Üçüncüsü de kendi deyimiyle "özürlü" olduğunu kabul etmiş bir bireyin kendi özellikleri ve kişiliği içinde algılanmak arzusunu sezdirir. Tutku, engelli olduğu için ön yargılarla algılanmak ve değerlendirilmek istemez.

Tutku'nun yaş günü hazırlıklarının anlatıldığı bölüm bize karakterin iç dünyası hakkında yeni bir ipucu sunar. Tutku doğum günü için alınan elbisesini giyip aynanın karşısına geçince şöyle düşünür:

> "Saçlarını tararken yüzünü inceleyerek düşünüyordu. Sınıf arkadaşlarından olan Elif kadar güzel olmayı çok isterdi. Elbisesi de vitrindeki mankenin üstünde durduğu gibi durmuyordu. 'Keşke.' diye geçirdi içinden. 'Keşke yürüyor olsaydım. O zaman elbisem daha güzel olurdu. Şöyle bir döndüm mü etekleri yelpaze gibi açılırdı.' Bütün neşesi uçup gitmişti. Saç fırçasını hızla masaya vurdu." (s. 38)

Alıntıdan da görüldüğü gibi kimi zaman yürüyememek özlem ve öfke duyurtan bir durum olarak yaşanmaktadır.

Tutku'nun bayram için alınan ayakkabılarla olan öyküsü de onun yürüyebilme arzusunu gösteren bir ayrıntıdır. Yeni ayakkabılarını kapıcının küçük kızına veren Tutku'ya annesi kızar ve bu davranışını onun aşırı merhametli oluşuna yorar. Hâlbuki gerçek farklıdır. Tutku, kendi ayakkabılarını eskitebilme, en azından tabanlarını kirletebilme şansına bile sahip olmadığından, içinden gelen dayanılmaz istekle yeni pabuçlarını arkadaşının eskileriyle değiştirmiştir.

> "O an ne kadar mutlu olduğunu da anımsıyordu Tutku. Gözü ayağındaki rengi solmuş, yer yer yırtılmış, bağcıkları

> olmayan ayakkabılara takıldıkça kendisini yürüyor gibi duyumsayarak sahte sevinçler yaşamış ve işittiği azarlara aldırış etmemişti. Onun neler hissettiğini yürüyen birinin anlaması çok zordu." (s. 51)

Kısa bir gezi için Konya'ya Mevlana Türbesi'ne uğurladığı anneannesinden, "Torunum, Tutku yürüsün." diye dua etmesini isteyen Tutku'nun bu dileği kızın yürümeye duyduğu özlemin bir diğer kanıtıdır (s. 64). Beşinci sınıf biterken çocuklar ailelerinden istedikleri hediyeleri konuşmaya başlar. Hatice bisiklet, Ülker paten istemiştir. Tutku'nun bu konuda hissettiklerini tanrısal anlatıcı şöyle betimler:

> "Tutku da bir çift patenle bisiklete özlem duyuyordu. Kendisini onlara binerken düşlüyor ama bunu hiçbir zaman yapamayacağı aklına geldikçe de karşı koyamadığı bir kıskançlığa kapılıyordu. Elinde olmadan arkadaşlarının da böyle şeylere sahip olmasını istemiyordu." (s. 67)

Ancak ailesi diploma hediyesi olarak bilgisayar alır ve bu küçük kızı çok mutlu eder.

Güneşe Açılan Pencere sonuna yaklaşırken Tutku yeni bir doktora götürülür. Daha önce Tutku'nun ameliyat olmayı reddettiğini görmüştük. Babasının engelli olduğu hâlde yaşamın değişik alanlarında çok başarılı olanlara dair anlattıkları küçük kızı etkiler. Tutku, engelini kabul etmiş, ameliyat olmamayı seçmiş, ancak kendisine engeliyle güzel bir gelecek kurabilmek için çalışmaya karar vermiştir. Anlatının bundan sonraki hâkim duygusu umuttur.

Sevin İzgü'nün "Rekortmen Tekerlekli Sandalye" öyküsündeki, öykü boyunca adını öğrenemediğimiz tekerlekli sandalyesinde basket oynayan erkek çocuk anlatıcının, Necati Güngör'ün "Ressamın İki Kuşu" öyküsündeki kaydıraktan düşüp yürüyemez kalan kız ile Sevim Ak'ın *Horoz Adam ve Korsan* romanındaki işitemeyen Yağmur'un öyküleri de engelli ben anlatıcıya rastladığımız eserlerdir.

"Rekortmen Tekerlekli Sandalye"de elli maçta yenilmeyen

bir tekerlekli sandalye basketbol takımının oyuncusu olan erkek karakter öyküsüne, "Hepimiz acılı bir öyküden yola çıkarak bu takımda buluştuk." diye başlar (s. 39). Anlatıcının acı çektiğinin ilk ipucunu aldığımız bu başlangıç, daha sonra anlatıcının takımdaki çoğu arkadaşı gibi kendinin de trafik kurbanı olduğunu belirtmesiyle anlamlı hâle gelir. Anlatıcı şimdiki başarısına düşleri sayesinde kavuştuğunu söyler ve düşlerini paylaşır. Rüyalarında eski günlerdeki gibi koşup oynamaktadır. Güneş doğup da, doğrularak ilk adımını atmaya çalıştığında gerçekle yüz yüze geldiğini paylaşan anlatıcı, önceleri bu durumu bir türlü kabullenemez: "Ben, çocuk ben. Koşup oynayarak büyüyecek olan ben, tek bacaklı bir leylek gibi uçamıyor, koşamıyor, gökyüzüne kanat çırpamıyordum." (s. 40). Daha sonra anlatıcı yok olan bacağını hâlâ hissedebildiğini anlatır. Onsuz da yola devam etmesi gerektiğini belirtir. Anlatıcı, tekerlekli sandalyesinin pedalına bastığında uçabildiğini, üstelik takım arkadaşlarıyla birlikte uçtuğunu paylaşarak okuru, "Ah, inanmıyorsanız, o zaman gelin spor salonuna, nasıl basketbol oynadığımızı görün." diyerek kısmen meydan okuma, kısmen ikna çabası olarak nitelendirilebilecek bir tonla kendi gözüyle görmeye davet eder. Öykünün daha sonraki kısmında bir grup kız öğrenci başarılı takımın bireylerine birlikte dans etmeyi önerirler. Anlatıcı çok şaşırır. "Yoksa tekerlekli sandalyede olduğumuzu ayırt edemiyorlar mıydı?" (s. 44) diye iğneleyici bir tonla sorar. Önerinin içtenlikli olduğunu anladıklarında duygularını, "Takımda ne kadar arkadaş varsa hepsinin yüzündeki şaşkın anlatım, gülücüğe dönüştü. Her birinin yüzü yalnızca birer gülücüktü. Güneş gibi ışıl, ışıl." (s. 44) diyerek; dans çalışmaları sürdükçe ise, "Herkes gibi ben de çok ama çok mutluyum." (s. 46) diye doğrudan anlatır. Kızlar onlara dans, onlar da kızlara basketbol öğretmektedirler. Anlatıcı, yaşamın içinde kendinden farklı olanla dans eylemini paylaşmakta, bir oyunu şartlarını oyuna uydurarak, ayakları yerine tekerlekleri kullanarak oynayabilmekte, yaşama katılma duygusu da onu mutlu etmektedir:

> "Dans etmek, yeni arkadaşlar edinmek, yeni şeyler öğrenmek ne harika. Öyle durduk yerde içimden bağırmak geliyor. Ne diye mi bağıracağım? Bilmem ki. 'Yaşasın, harika, çok güzel.' Başka ne diyebilirim ki? Son zamanlarda aynaya daha çok bakar oldum. Yüzümü inceliyorum. Bir değişiklik var ama ne? Buldum, gözlerim parlıyor. O kazadan sonra yalnızca bacağımı değil, gözlerimdeki parıltıyı, dahası canlılığı da yitirmiştim. O parıltıyı Tekerlekli Sandalye Basketbol Takımına girince yeniden yakaladım." (s. 48)

Antrenörü ileride onun da iyi bir antrenör olacağını söyleyince anlatıcı gururlanır ve sevincini antrenörünün boynuna sarılarak gösterir. Anlatının sonunda düşlerini yitirmeyen, geleceğe umutla bakan bir genç zihninde tekerlekli sandalyesiyle gökyüzünde bulutlarla dans ettiğini kurarak anlatısına son verir.

Bu engelli ben anlatıcı, engelsiz-engelli birlikteliğini kızlar dans ekibiyle kurmuş, takım arkadaşlarıyla başarı ve dostluğu paylaşmış, yeni durumuna uyum sağlamış, geleceği umutla bekleyen ve kuran, kendine güvenen bir engelli olarak kurgulanmıştır ve okura engelsiz-engelli kaynaşmasının önemini duyumsatır. Yine de onun iç dünyası hakkında çok fazla bilgi edinemeyiz.

Necati Güngör'ün "Ressamın İki Kuşu" öyküsünde adını yine bilmediğimiz ressamın yürüyemeyen kızı öykü boyunca kendinden çok ailesini anlatır. Öykü, önce annesi ile babasının tanışıp birbirlerini sevmeleri ve evlenmelerinin öyküsüyle ilerler. Sonra annesiyle birlikte parkta olduğu bir gün kaydıraktan nasıl düştüğüne geçer anlatıcı. Nasıl düştüğünün öyküsünü de çok sonraları babasından bölük pörçük öğrenmiştir. Bu düşüş nedeniyle baba tarafından suçlanan anne ailesini bırakıp gitmiştir. Anlatıcının duygu dünyasına ait ipuçlarını yalnızca aşağıdaki bölümden çıkarabiliriz:

"Düştüğüm zaman yerimden kalkamıyorum. Birinin tutup kaldırması gerekiyor beni. Yataktan kalkarken de öyle, illa ki biri yardım edecek. Ancak ellerimin üstünde sürünebiliyorum: Kazadan bu yana hep babam kucağında taşıyor beni. Hareket edemediğim

için zamanla şişmanladım. Babama ağır geldiğimi de biliyorum. O olmazsa, onun güçlü kolları olmazsa, ben hiçbir şey yapamam. Çişe gitmek için bile onun yardımı gerekiyor. Beni kucakladığında, ona bütün sevgimle sarılışım biraz da bundan. Onun varlığına sıkı sıkıya sarılınca kendimi güvende hissediyorum. Annemden sonra, babamı da yitirme korkusu içimde bir yerlerde duruyor çünkü. Korkumu babam öldürüyor." (s. 17)

Bu anlatıdaki ben anlatıcı babasına bağımlı, yaşamda kendi başına hiçbir şey yapamayacağına inanan bir sesle konuşuyor. Yalnız kalmaktan korkuyor, ancak babası varken güven hissi duyuyor. Görüldüğü gibi bu engelli bağımlı ve çaresiz biçimde kurgulanmıştır.

Horoz Adam ve Korsan'daki ben anlatıcı Yağmur ise kendisine ilişkin en çok bilgiye sahip olduğumuz engelli karakterdir. Burada eğitimci ve çocuk edebiyatı uzmanı Maria Nikolejeva'nın çocuk edebiyatının karakter ağırlıklı değil de kurgu ağırlıklı olmasıyla ilgili düşüncelerini gözden geçirmek yararlı olabilir. Nikolejeva, *The Rhetoric of Character in Children's Literature* (Çocuk Edebiyatında Karakter Retoriği) isimli incelemesinde geleneksel çocuk edebiyatının kuşkusuz biçimde kurgu ağırlıklı olduğunu belirtir. Yetişkinlerle kıyaslandığında çocuk okurun karakterlerden çok olaylara ilgi duyduğunu belirten yazar, durağan, kapalı karakterlerle örülü olay ağırlıklı mitler ve masallarda olduğu gibi, bu anlatıları taklit eden ilk çocuk kitaplarının da olay ağırlıklı olduğunu söyler. Günümüzde de çocuk kitaplarının büyük bölümünün olay ağırlıklı olduğunu belirten yazar bu durumun hem çok fazla kullanıldığı için başından sonu kestirilebilen olay örgüsüne dayalı formül kurmacasında –ki Kemalettin Tuğcu anlatıları bu türün ülkemizdeki örneğini oluşturur– hem de kaliteli romanlarda görüldüğünü anlatır. Bu durumun 1960'tan sonra değişmeye başladığını vurgulayan Nikolejeva, günümüzde çocuk edebiyatı eleştirisinde olay örgüsünden daha çok karakterizasyona odaklanıldığını ve edebî kalitenin karakterizasyonda arandığını anlatır.[121]

121 Maria Nikolejeva, *The Rhetoric of Character in Children's Literature*, Scarecrow Press, Oxford, 2002, s. 18-19.

Horoz Adam ve Korsan bu açıdan karakter ağırlıklı bir roman olarak belirlenebilir. Yağmur'un hem fiziksel hem ruhsal özellikleri hakkında diğer tüm anlatılardaki karakterlerden daha çok bilgi ediniriz. Diğer iki ben anlatıcılı eserde engellilerin fiziksel özelliklerinden hiç bahsedilmez ama Yağmur'un deniz renkli gözlere sahip olduğunu biliriz. Çocuk işitememesine öfkelenip zaman zaman sinirli davranışlarda bulunur, öfkesinden duvardaki sıvaları yer, dedesinin koltuğuna çişini yapar, yastıkları patlatır. Yağmur, köyden kente kapıcı olarak göçen ailesinin apartman sakinlerinden utanıp sakladığı bir çocuk olduğunun farkındadır. Gün boyu, varlığı kimseyi rahatsız etmesin diye televizyon karşısında mum gibi oturur. Televizyonda en çok maç gösterilmesini ister, çünkü kendisine en çok uyan işin futbolculuk olduğunu düşünür. Futbolcular hiç konuşmaz, bacaklarıyla çalışırlar. Eski yaşamını, köyünü, köydekilerin yanaklarını sevgiyle avuçlamasını çok özler. Bir gün apartmanda bir yaşlı komşu onu evine davet eder. Kâzım amca, birlikte boya yaptıkları sırada radyoyu sonuna kadar açar. Yağmur da yanağını radyoya dayayıp bir titreşim duyar. Çok mutlu olur, içine hayat ışığı sızdığını düşünür. Belki kendisi için hâlâ ümit vardır. Bu duygusunu şöyle ifade eder:

> "Hayallerle büyüdüm ben. Çatılarda, bulutlarda gezdim, bıçak sapından mikrofonumu kaptım, otomobillerin üstünde gökdelenlerin tepelerinde şarkılar söyledim. Şimdi usulca insem yere. Okula gitsem, harfleri sayıları yan yana getirsem, maket ev yapsam, kanat taksam, kelebek olsam, kitapların dilini çözsem. Eksikliğim vurulmasa yüzüme. Yok sayılmasam. Sen de bizim gibisin dense. Kulağın zayıf ama bizden iyi görüyorsun, hissediyorsun, iyi kalpli çocuksun deseler." (s. 60)

Görüldüğü gibi, Yağmur'un tek istediği okula gidebilmek ve "normal" yaşıtlarınca varlığının sevgiyle kabul edilmesidir. Beşinci kattaki yaşlı arkadaşı ona radyoyu armağan eder. Yağmur, sesleri duyabilmekte ancak ne olduğunu ayırt edememektedir ama o bu duruma bile sevinçle razıdır. Yağmur duygularını, "Kulağım acısa da, gürültüden, anlamsız seslerden kendimi geberecek kadar kötü

hissetsem de ötekiler gibiydim şimdi." (s. 62) sözleriyle ifade eder. Armağan radyosunun varlığını ya elinden alır da onu sessizliğiyle baş başa bırakır korkusuyla annesiyle dahi paylaşmaz. Babası bir gün radyoyu bulduğunda hırsızlık yaptığını sanır ve Yağmur'u "pis bir toz bezi parçasıymışçasına" tekmeleyerek, "Belasın!" (s. 72) diye bağırır. Burada, okur, derdini anlatamayan ve şiddet gören bir engellinin değersizlik duygusuyla karşılaşır. Alıntı aynı zamanda engelli çocuğunu bela olarak gören bir babanın varlığına da işaret eder. Yağmur, artık vaktinin önemli bir bölümünü Kâzım amcasının yanında geçirmekte, o evde, evinde karşılaştığı muameleden farklı olarak neyse o olarak sevildiğini ve kabul edildiğini duyumsamaktadır. Ancak bir süre sonra, Kâzım amca hastalanır. Önce hastaneye gider, biraz iyileşince de ev boşaltılır, oğlunun yanına göçer. Yağmur için derin bir yalnızlık başlamıştır. Bu yalnızlık günleri, beş numaraya taşınan bir müzisyenle son bulur. Işık ağabey, işitme engelli kuzeninin eski kulaklıklarını Yağmur'a verir ve ona sesleri ayrı ayrı duymayı öğretir. Yağmur, bu çalışmayla ilgili duygularını şöyle anlatır:

> "Benimle günlerce aylarca usanmadan uğraştı bu yabancı adam. Ailemdekiler gibi beni sevmiş, inandığı noktaya taşımak için deli sabrıyla didinmişti. Derdimi kolayca anlıyor, neye ihtiyacım olduğunu, kendini çok iyi anlatmanın yollarını biliyordu. Onunla birlikteyken yaşam, insanlar korkutmuyordu beni. Yaşamın şifrelerini bir bir önüme koyuyor, öğretiyor, yabancılığımı, korkularımı bir bir siliyordu." (s. 118)

Engelli bireyin, "normallerin" dünyasında korku duyabileceğini, yaşamın şifrelerini algılama zorluğunu ve bunun yarattığı korkunun onu nasıl kenarda tuttuğunu bu anlatı örnekler. Nitekim Yağmur, Işık ağabeyin işitme engelli kuzeni Seçkin'le tanışınca dünyası değişir:

> "Benzerini bulmak kadar güzel şey yok bu dünyada… Benzer dilden konuşmak kadar… Camgöz'le tanışmam engelleri aşmamı kolaylaştırdı… Önce o, sonra onun işitmeyen arkadaşları, okulu… dünyamı koskoca bir köye çevirdi." (s. 119)

Bu alıntı Yağmur'un iç dünyasındaki değişimi, kendi benzerini bulunca yaşadığı güven duygusunu ve yavaşça o korku dolu dünyanın dönüşerek tanıdık, bildik köyünün uyandırdığı duyguları uyandırmasını gösterir.

Işık ağabey, geceleri bir diskotekte çalışmaktadır. Bir gün çalıştığı yere Yağmur'u da götürmek ister ve ailesinden izin alır. Ailesinin iznini anlatırken, Yağmur'un söyledikleri belki de birçok engelli evinde yaşananları yansıtmaktadır. "İşitme engelli olmasaydım kesinlikle 'hayır' derdi bizimkiler. Müziği duyamayacağım için değil, benden ümitlerini kestikleri için yanıtları 'evet' oldu." (s. 120). Burada ailenin engelliden ümidini kesmesi, "O nasılsa bir kenarda kalır, kendine ve aileye bir zarar verecek duruma gelmez." duygusuna bağlanabilir. İçindeki yeteneği geliştirmek için sabırla eğitim veren Işık ağabey sayesinde "eksik değil farklı olduğuna inanan" Yağmur, yirmi bir yaşına geldiğinde ses sistemleri kuran bir firmada ses teknisyenliği yaparak yaşamını kazanır. Eksik değil farklı olduğuna inanması Yağmur'u özgürleştirmiştir.

Anlatı, tanımadığı ve anlamadığı bir dünyanın uyandırdığı korku hislerini, yalıtılmışlığı, yalnızlığı, benzerini bulup arkadaş olunca duyulan güveni başarıyla anlatır. Engeline rağmen kendisine gösterilen ilginin ve kabulün ne denli değerli olduğunu, sevginin insan dünyasındaki vazgeçilmez yerini sezdirir. Burada kurgulanan engelli, öfkesi, umudu, korkusu, çabası, gayreti ve yaramazlıklarıyla yaşamın içinden idealize edilmemiş, çok boyutlu bir engellidir. Aslında Sevim Ak'ın bu eseri, engelsiz çocuklara bir işitme engelli çocuğun yaşamı konusunda duygudaşlık geliştirme fırsatı veren bir eserdir. Açık bir karakter olarak geliştirilen Yağmur, eser boyunca değişir. Yalnızlıktan kurtulur, doğru arkadaş seçimleri yaparak topluma karışır. Eserin tek eleştirilebilir yanı, Yağmur'un kulaklık yardımıyla "normal"leşerek yeni bir yaşama başlangıç yapmasıdır. Eğer Yağmur, engeliyle beraber yaşama uyum sağlasaydı, bu kitap engelli karakteri olan iyi bir çocuk edebiyatı eserinde olması gereken özelliklerin tümüne sahip olacaktı.

Esasen engellinin iç dünyasına ulaşabildiğimiz anlatılarda en yoğun duygu "normal"leşmeye, herkes gibi olmaya duyulan özlem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen kıskançlık ve öfke duygusuna rastlanmışsa da bu duygu geçicidir ve hemen kontrol altına alınır. Farklı olmaktan dolayı çevreden gelen duyarsızlıklar, alaylar, düşüncesizlikler engelliyi incitmektedir, bu duygunun izi açıkça sürülebilir. Arkadaşlarla beraber olabilmek ihtiyacı, iç dünyanın sezdirdiklerindendir. Tecrit olmamak için bazen kendilerinin gerçek duygularını bastırabilmektedirler. Anlatıların çoğunda engellinin değil de engelliyle karşılaşanların iç dünyalarının öne çıkması, engellinin umutları, düşleri, öfkeleri ve sevinçlerinin, geleceğe yönelik planlarının az sayıdaki eserde kısmen izlenebilir oluşu engelli karakterlerin dışarıdaki karakterler olarak ele alındığı şeklinde yorumlanabilir. Benzer biçimde bazı anlatılarda ise engelli karakterden engelsiz karakterin duygusal gelişimi/değişimi için yararlanılmıştır. Ya da engel, kurguyu ilerletici bir araç olarak kullanılmıştır. Anlatıların daha çok engelsiz üçüncü tekil şahıs anlatıcılar tarafından yapılması, engelli ben anlatıcının yalnız üç eserde görülmesi de engelli karakterin merkezde değil de dışarıda yer alması, kenarda kalma durumunu pekiştiren bir olgudur. Zaten kırk yıllık bir geçmişte erişilebilen anlatı sayısı da bu dışarıda kalma durumuna işaret etmektedir.

Tezin buraya kadar olan kısmında incelediğim eserlerde engellilerin dünyalarının nasıl şekillendiğini göstermeye çalıştım. Ancak dil de dünyayı şekillendiren önemli bir unsurdur. Rubin ile Watson'un da belirttiği gibi cinsiyet ve ırk ayrımına yol açan dil kullanımı olduğu gibi dilin engelliye yönelik olumsuz tutum ve ön yargı yaratacak biçimde kullanımı da söz konusu olabilir.[122] Bundan sonraki bölümde dil, dille aktarılan ideoloji ve engelli ilişkisi irdelenecek; dille aktarılan ön yargılar, dille aktarılan değerler ve dilin engelliye ilişkin kullanımlarının engelli üzerindeki etkileri anlatılardan yola çıkılarak incelenecektir.

122 Rubin ve Watson, a.g.m., s. 62.

Dil, İdeoloji ve Engelliler

Engellilerin çevreleriyle ilişkilerini incelediğimizde sözlerin çok önemli olduğunu, sözcüklerin engelliyi nasıl incitebileceğini ve kendilerini nasıl ikincil önem derecesinde hissettirebileceğini gördük. Kullanılan dilin engellilere yönelik tavrı ve tutumu şekillendirmekte de önemli rolü vardır. Dil, düşüncelerimizi biçimlendirdiği gibi, tutumların ve kültürün de aktarım ortamıdır. Bu yüzden ilkönce engelliler için kullanılan dilden genel olarak bahsedilecek, sonra incelenen metinlerde anlatıcıların ve karakterlerin bilinçli ya da bilinçsiz olarak söylediklerinin ve bu söylemlerinin etkileri üzerinde durulacaktır.

Engellileri betimlemek için kullanılan sözcükler dünyada da olumsuz çağrışımlı sözcüklerdir. Arthur Shapiro, F. Mcbee'den alıntılayarak çeşitli dillerden engelliler için kullanılan sözcüklere örnek vermiştir:[123]

Ülke	*Sözcük*	*Anlam*
Çin	can fei	yararsız ve özürlü
Danimarka	Krobling	sakat
İspanya	menos valido	malul
Almanya	lahme krupel	topal sakat

Türkçede de "topal, aksak, sakat, kötürüm" gibi yürüme engeli olanlar, "ahraz" gibi işitme engeli olanlar, "çolak" gibi tek kolu olmayanlar için kullanılan değişik sözcükler vardır. "Tam insan"dan daha aşağıda bir durumu işaret eden bu sözcükler kimi zaman küçümseme, aşağılama, hakaret amacıyla kullanılır. Ülkemizde engellilere yönelik sözcüklerin hakaret amacıyla kullanılmasına ilişkin örnekleri Hilal Oytun Altun'un "Hakaret Amacı Olmayan Kelimelerin Hakaret Amaçlı Kullanımı" başlıklı makalesinde görmek mümkündür.[124] Burada kör, sağır, cüce, sakat, şişko, ruh

123 Arthur Shapiro, a.g.e., s. 38-39.

124 Hilal Oytun Altun, "Hakaret Amacı Olmayan Kelimelerin Hakaret Amaçlı Kullanımı", *Hakaret Kitabı*, (ed.) Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 5-23.

hastası, zekâ özürlü, spastik, otistik, psikopat, bunak sözcüklerinin hakaret anlamlı kullanılan fiziksel ve zihinsel engelleri ifade eden sözcüklerden sadece bazıları olduğunu belirtmek yeterli olacaktır.

Dil bize tutumlar ve inançlar hakkında birçok ipucu sunar. Örneğin atasözlerimiz engellilik durumları açısından gözden geçirildiğinde, "Deliden deli doğar… Gördün sakat, kapıyı kapat… Aksak akıl, kel pahıl, ille de körden sakın…" örneklerinden de görüleceği üzere engellilikle ilgili olumsuz bir kalıp bakış sunduğu görülür. Atasözlerimizde engellilere karşı görülen olumsuz tutum, "Kambur kambur üstüne… Kör topal gitmek… Keli körü toplamak…" örneklerinden de görüleceği gibi deyimlerimizde de mevcuttur.

Engelli sözcüğüne gelene kadar sakat, malul ve özürlü aşamalarından geçtiğimiz ve resmî terminolojide hâlen özürlü sözcüğünü kullandığımız da bir gerçektir. Bu terim konusunda eserlerimizde görülen tartışma ise "özürlü" ifadesinin incitici bir sözcük olarak algılandığını göstermektedir. Kemalettin Tuğcu, *Sakat Çocuk* isimli romanında bu sözcüğe ilişkin görüşleri yürüyemeyen Candar karakterine söyletir: (s. 78)

> "Ama her şeye rağmen iki kişi arasına çıkmaktan, her çeşit insana, hatta çocuklara görünmekten çekinmişti. Sakatlığı, yarımlığı kabul etmişti. Fakat insanların ne dereceye kadar duygusal olduklarını anlatmak ister gibi hiç sıkılmadan, 'Zavallı.' demelerini kaldıramıyordu.
>
> Yığınla kitap vardı odasında. Sakatlardan söz eden ve onların eğitimlerinden bahseden kitaplar.
>
> Sakatlar için özürlü diyorlardı. Fakat özür belki ruhsal bir kusur, bir insanın hatası, bir hareket tarzıydı. Özür dilerdi insanlar. Bir suçlarını itiraf eder, sapasağlam oldukları hâlde mazeretlerini beyan ederlerdi. *Geçici bir hastalık, bir engel özürdü. Ama bedensel eksiklikler, körlük, sağırlık, dilsizlik, topallık, yaradılış bozukluğu özür değil sakatlıktı.*"

Görüldüğü gibi 1991 yılında özürlü sözcüğü kullanımına karşı

olumsuz bir tavrın izini çocuk edebiyat eserlerinde sürmek mümkündür. 1993 yılında Serpil Ural, *Aksak Ali*'de sakat sözcüğünü kullanmış, 2003 yılı geldiğinde Zeynep Cemali işitmeyen Şerare karakteri aracılığıyla özürlü kelimesine karşı çıkmış ve Şerare engelli kelimesiyle kendini tanımlamıştır:

> "'*Biz engelliler* için yaşamı çekilmez kılanlar, çevremizdeki insanlar, hatta en yakınımız olan ailelerimizdir. Engelli olduğumuzu biz kabul etsek bile, onlar kabul etmezler. *Öncelikle bizi "özürlü" görenler onlar…*' Şerare yine duraksadı. Sanki fazla ciddileşmiş olmaktan rahatsızlık duyuyor gibiydi. Gülümsemeye çalıştı. 'Oysa bizler hatalı ya da suçlu değiliz. Aksine çok kararlıyız, çok azimliyiz. Bizim için engeller, aşıldıkça geride kalır. Bunu en başta ailelerimiz kabul etmeliler ki, topluma da kabul ettirebilsinler. İşte o zaman, dünyada *hiç 'zavallı sakat' kalmaz*.'" (s. 178)

Son yıllarda yazılan eserlerde artık sakat ya da özürlü sözcüklerine hiç rastlanmamakta, bunun yerine "engelli" veya "farklı" sözcüklerinin yeğlendiği görülmektedir. Burada John Stephens'ı da anmak gerekir.[125] Stephens'ın da belirttiği gibi özne ile dünyası arasındaki ilişki dille temsil edildiğinden ve edebiyat dil yoluyla çocuk ile kültür arasındaki ilişkiyi tanımladığından, çocuklar için üretilen edebiyat eserlerinde temsillerin ve tanımların süreçlerini ve etkilerini açığa çıkarmak önemlidir.

Dilin engelliye yönelik küçümseme, acıma, bedenen işlevleri tam olan insana kıyasla engelliyi daha aşağı gören/gösteren kullanımına birkaç örnek daha vererek bu durumun altını çizmek isterim. Anımsanacağı üzere *Garip* romanında başı büyük, kolları, bacakları sıska Garip aileye "bir kir, leke, bir mahcubiyet ve sıkıntı" (s. 12) getirmişti. *Yarım Adam*'ın kahramanı Bekir Bey, romanın adının da işaret ettiği gibi "sakat ve yarım bir adam" sözcükleriyle betimlenir. Bu söylemler hep dil yoluyla aktarılan engelliyi ikincil konumda gören ve gösteren söylemlerdir. Bu sözcüklerle yazılmış

125 John Stephens, *Language and Ideology in Children's Fiction*, Longman, New York, 1992, s. 5.

bir eseri okuyan çocuğun bilinçaltına engellinin tam insandan daha aşağı durumda bir insan olduğu yerleşebilecektir.

Dilin aşağılama amaçlı kullanımının yanı sıra alay amaçlı kullanımının ne denli incitici olduğunu gerek *Küçük Kambur*'da gerek, "Topal Leylek" diye alay edilen küçük Selçuk'un öyküsünde incelemiştik.

Dilin ön yargı yaratan bir kullanımına örnek, "tekerlekli sandalyeye mahkûm" söylemidir. Rubin ile Watson'un da işaret ettiği gibi yürüyemeyen bir bireyi sandalyeye mahkûm şeklinde tanımlamak ya kafeste bir kuşu ya da bir mahkûmu akla getirmektedir. Hâlbuki tekerlekli sandalye yürüyemeyen bireyin özgürlük aracıdır.[126] Nitekim *Güneşe Açılan Pencere*'nin Tutku'su, Düldül adını koyduğu tekerlekli sandalyesini kullanmayı öğrendikten sonra, "kendini hiç eksik hissetmez."[127] Dilin bir başka ön yargı yaratan kullanımına örnek "iki ayağı üzerinde durabilmek" ya da "ayakları üzerinde durabilmek" deyimidir. Başkasının yardımına muhtaç olmadan yaşamını sürdürmek anlamında kullanılan bu deyim, tekerlekli sandalyede olmasına rağmen yaşamını kazanan ve sürdüren birçok bireyin gerçeğine ters düşer. Çocuk edebiyatı örneklerinden Zera ve Bekir Bey, tekerlekli sandalyede olmalarına karşın "ayakları üzerinde durabilen" karakterler olarak kurgulanmıştır.

Dilin olumsuz, incitici, kendini küçük ve eksik duyurucu, beden fonksiyonları tamam olan insanın üstün insan olduğunu sezdirici kullanımını gösteren örneklerden sonra bir de olumlu örnek sunmak isterim. 2008 yılında Sevim Ak'ın, işitme engelli ve konuşamayan bir çocuğun kulaklıkla nasıl işitebildiğini ve hatta ses teknisyeni olarak çalışabildiğini anlattığı romanı *Horoz Adam ve Korsan*'da dilin zehrinden bir başka tümceyi panzehir yaparak kurtulan Yağmur'u anlatır. Yeni taşındığı kentte Yağmur sık sık köydeki Tumtu Kadın'ı düşünür: "Tumtu Kadın, 'Çocuk değil peri bu.' demiş benim için. Periyim ben, periler kusursuzdur. Periler

126 Rubin ve Watson, a.g.m., s. 62.

127 Kaynak, a.g.e., s. 7.

kusurlulara yardım ederler. Ben kusurlu değilim. Sesle işim yok yalnızca. Duyanların dünyasında bal gibi yaşıyorum işte." (s. 51)

Romanın sonunda Yağmur, işitme cihazı yardımıyla ses teknisyeni olmayı başarır ve yaşamını böyle kazanır. Aşağıdaki alıntı bilincin değişmesiyle dildeki değişimi (örneğin, eksik ile farklı sözcükleri) göstermesi açısından önemli olduğu kadar, olumlu dil kullanımının (bu örnekte peri sözcüğü) insanın benlik algısı üzerindeki olumlu etkisini göstermesi açısından da önemlidir.

> "Horoz Adam'ın evinde saatlerce çalışmasaydık, özel eğitim almasaydım bu yeteneğimin su yüzüne çıkması hayaldi. Horoz Adam şansım benim. İşitme engelli kuzenine verdiği emek, onu kolay pes etmeyecek bir konuma getirmiş. Bizim gibilerin *eksik değil farklı* olduğuna inanmış, bana da inandırdı. Önüme bilmediğim pencereler açtı, özgürleştirdi.
>
> (…)
>
> Bir peri değilmişim ben! Bunu çok geç, büyürken anladım. Peri masalına inanmak ümitsizlik zehrinden uzak tutmuş beni. Çocukluğumun bir karabasana dönüşmesini engellemiş." (s. 123)

Burada çok önemli olan husus engelliyi eksik, malul, sakat, özürlü, kusurlu olarak değil de farklı olarak algılayan paradigmaya doğru olan değişim ve gelişimdir. 2008 yılında yayımlanan *Engelsiz Masal Seti* içindeki tüm masallarda da bu "farklı" olma yaklaşımını görmüştük. Çocuk edebiyatı, engellinin eksik, kusurlu olarak algılanma aşamasından süreç içinde farklı olarak algılanma aşamasına olan değişimine tanıklık etmiştir.

Dil konusunu, engelliyle ilk kez karşılaşılan sahnelerde kullanılan tanımlama sözcükleriyle sürdürmek isterim. Çünkü tanımlama hem tanımlananı hem tanımlayanı etkileyen, ideolojik sonuçları olan bir süreçtir. İnceleyeceğimiz karşılaşma sahnesi Kemalettin Tuğcu'nun 1977 yılında yayımlanan *Küskün Çocuklar* romanındandır. Yürüme engelli Cemal karakterini ilk kez babasının kucağında odaya geldiği sahnede tanırız.128

128 Kemalettin Tuğcu, Küskün Çocuklar, s. 14 ve 16.

> "Bu çocuğun iki ayağında çoraplar vardı ve ayakları içinde kemik yokmuş gibi sallanıyordu. (…) Babam: 'Nesi var oğlunuzun?' Cabbar Bey: 'Çocuk felci' dedi." (s. 14)

Dikkat edileceği gibi, ilk odaklanılan çocuğun farklı ayakları olmuştur. Kimse çocuğun adını sormamıştır. Engel, çocuğun adının, kişiliğinin önüne geçmiştir. Daha sonra engelsiz anlatıcı Orhan, Cemal hakkında şöyle düşünür:

> "Bu çocuk, çocukluk çağı boyunca pencerede oturarak sokaktaki çocukların oyunlarına seyirci kalacak. O koşamayacak, hatta yürüyemeyecek, yalnız görerek oyunlara, çocuk yaşantılara katılacak. Onlara bakarak heyecanlanacak, vakit vakit sokaktaki çocukların adlarını söyleyerek seslenecek.
>
> Ama büyüdükçe, delikanlılığa girince yaşamak onun için daha ağır olacak. Gezme yok, eğlenme yok, okumak yazmak yok. *Yarısı ezilmiş bir kedi gibi* ellerinin gücünü kullanarak sürünecek, sakat vücudunu oradan oraya götürebilmek için ya bir başka insanın yardımına ihtiyaç duyacak, ya kendisi çabalayacak.
>
> O artık *yarım bir insan* bile değildir. Yarım bir insan kadar çalışamaz, hiçbir zaman para kazanamaz. Ona kimse iş vermez, ona sadece acınır. Zaman geçtikçe kendi varlığından utanacak, gizli gizli ağlayacak, ailesine hiç faydası olmayan bir *yük, bir ıstırap olup* kalacak." (s. 16)

Bu alıntıda 1977 yılında anlatıcının zihnindeki engelliye ilişkin toplum algısı son derece açıktır ve bunu okuyan o dönemin çocukları bir engelli gördükleri zaman, "O yarım insan bile değil." diye düşünebilecekler, ona acıyarak bakacaklardır. Muktedir olanın bakışı, dil aracılığıyla tutum oluşturmaktadır. Engelli bir yük ve ıstırap olarak algılanacak, bu algı kuşaktan kuşağa aktarılacaktır. Yine *Küskün Çocuklar*'da bir diğer engelli Tevfik karakteridir. Tevfik ile arkadaşları okulun açıldığı ilk gün tanışırlar:

> "Okullar açılır açılmaz bizim sınıfa bir başka okuldan bir çocuk geldi. Onu görür görmez *içimiz acıdı. Zavallının* kolları

uzun, başı omuzlarının arasına gömülmüş gibiydi. Sırtında, bir tarafında bir çıkıntı, bir kambur vardı.

Üç yıl okuduğu okulda çocuklar onun sakatlığı ile alay etmeye başlamışlar, öğretmenler başa çıkamamış, anası babası onu o okuldan almak zorunda kalmışlardı. Ama okul değiştirmekle saygısız çocukların terbiyesiz ve insafsızlıklarının önü alınabilinir mi?

Daha ilk günlerde alay başlamıştı. Bahçede etrafını çeviren çocuklar ortasında Tevfik adındaki *küçük kambur* şaşkına dönmüştü. Ağlayamıyor, bağıramıyor, bu alaycı çocuk yüzlerine gittikçe yaş dolan gözlerle bakıyor, yüzünün etleri oynuyordu." (s. 32)

Bu alıntıda görüldüğü gibi, engelli karakteri görür görmez kullanılan zavallı kambur betimlemesi, muktedir bedenin farklı olana karşı bir acıma duygusuyla yaklaşması, kambur bir bireye acımanın normal olduğunu duyumsatan bir söylemdir. Kamburluk acınacak bir engellilik durumu olarak sunulmaktadır.

2009 yılında Zehra Ünüvar, *Sihirli Sözcükler* öykü kitabında yeni bir engelli öğrenci için yapılan hazırlığı anlatarak öyküsüne başlar. Bu başlangıç çevre şartlarının engelli öğrenci için değiştirildiğini göstermesi açısından çok önemlidir. 3/A sınıfı ile 8/A yer değiştirmiş, böylece sınıf okulun ilk katına yerleştirilmiştir. Ancak bu değişikliğe sıra taşıyarak yardımcı olan öğrenciler homurdanır. Öğretmenin öğrencilere uyarısı öğretmenin engelliyi nasıl daha "az" konuma yerleştirdiğini göstermesi açısından çok ilginçtir:

"'Siz sağlıklı bacaklarınızla üç katı çabucak çıkarken, o yürümeyi *bile beceremiyor.* Onunla arkadaş olun, yardımcı olun. Sakın üzüleceği bir söz söylemeyin.' 'Bütün bunları söylemesi kolay öğretmenim.' dedi Tolga. 'Özürlüyse özürlüler okuluna gitsin.'"[129]

Engelli öğrenci daha sınıfa gelmeden muktedir ideolojiyi temsil eden öğretmen sınıf arkadaşlarının gözünde engelliyi "beceriksiz" konuma yerleştirmiştir. "Bile" edatı kullanımıyla beceriksizlik güç-

129 Zehra Ünüvar, *Sihirli Sözcükler*, Tudem, İzmir, 2009, s. 14.

lendirilmiş, öğrenci "yürümeyi bile beceremeyen" biri olarak etiketlenmiştir. Öyküde bir öğrenciye özürlü, diğer bir öğrenciye engelli sözcüklerini söyleten yazar bu konuda henüz bir oturmuş kullanım olmadığına da işaret eder.[130] Yukarıdaki örnekler dilin, olumlu ve olumsuz kullanımına, aşağılayıcı, engelliyi "daha az" hissettirici uygulamalarına ve dilden geçen kalıp düşüncelere, değerlere ait fikir verdi. Dilden geçen bir ideoloji olduğu kadar yazardan yansıyan ideolojinin varlığı da çeşitli araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır.

Pat Pinsett'in belirttiği gibi çocuklar için yazılmış edebî eserleri incelerken gözden kaçırmamak gereken en önemli husus yazılmış metinlerin mutlaka onu yazan yazarın değerlerini yansıtacağı konusudur.[131] Bu değerler, sosyal, politik ve ahlaki (moral) değerlerdir. Hollindale'in "Ideology and the Children's Book (İdeoloji ve Çocuk Kitapları)" makalesinde açıklandığı üzere özellikle pasif ideoloji konusu dikkatle üzerinde durulması ve tabir yerindeyse büyüteçle aranması gereken bir olgudur. Hollindale, çocuk kitaplarında ideolojiyi iki katmanda izleyebileceğimizi ileri sürer. İlki yüzey katmanıdır ki, bu katmanda yazar vermek istediği mesajı oldukça açık biçimde iletir. Eğer yazar iyice usta bir yazar ise edebî kurgunun yapısı vasıtasıyla ahlaki etkiyi sağlamaya/sezdirmeye çalışır ve didaktik söylemden uzak durur. Hollindale'e göre modern çocuk edebiyatında çocuk okurun algılama deneyimine çok güvenilmediğinden, düşsel derinlik pahasına didaktik mesaj verme kaygısı ağır basmaktadır.

Hollindale'in bu görüşünü örneklendirecek olursak Kemalettin Tuğcu kitaplarından yazarın engelliliğe ilişkin ideolojisini birden çok mesajda kolaylıkla saptayabiliriz. Örneğin *Küçük Kambur* isimli eserde Engin ile lalası arasındaki diyaloğa baktığımızda dini bir inanç aktarması görürüz:

> "– Tanrı benim sırtıma bir kamburluk oturtmakla ne kazanmıştır Lala?

130 Peter Hollindale, "Ideology and the Children's Book", *Signal*, Ocak 1988, s. 3-22.

131 Pat Pinsett, *Children's Literature and the Politics of Equality*, David Fulton Publishers, Oxon, 1997, s. 23.

– Yeryüzünde sizin gibi kusurlu yaratılmış yüz binlerce insan vardır efendim. Akılları başlarında insanların bu kusurlu yaratılmışlara normal bir insan gözüyle bakmaları gerekir. (…) İnsanlar ölüp giderler. Toprak sakat, sağlam, arap, beyaz diye bir ayrım yapmaz. Hepsini yok eder. Geride kalan insanların anıları ve izleridir. Bu izler iyi niyetle ve gönüllü olarak yapılan iyilikler, hizmetler, belki biraz da yoksullara yapılan yardımlardır." (s. 11)

Alıntıda engelin Tanrı tarafından yaratıldığına dair bir inanç vardır. Peşinden kamburluk bir "kusur" olarak nitelenir. Aklı başında olanlar kusurlu yaratılmış olanlara normal insan gözüyle bakarlar. Doğal olarak bu önermenin aksi olan aklı başında olmayanlar kusurlu olanlara normal insan gözüyle bakmazlar önermesi de kendiliğinden bu önermeden çıkar. Öbür dünyada, yani toprağın altında herkes eşit olduğuna göre, geride iyilik bırakmaya çalışmak gerekir. Burada ahlaken sakatla bedenen sakat kavramlarına atıf yapan lala, ahlaken sakat olmayan bedenen "sakatları", hiyerarşik olarak ahlaken sakat fakat bedenen "sakat" olmayanlara üstün görüyor. Ayrıca bedenen farklı oluşu Tanrı'nın sorumluluğuna ve isteğine bağlıyor. Bu alıntıda içkin bir biçimde yazarın "normal insan", "normal olmayan insan" konulu ayrımını sezmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle kusurlu yaratılmışlar da normaldir, kusursuzlar da normaldir, çünkü her ikisini de Tanrı yaratmıştır, hâlbuki Lala kusur sözcüğünü seçmekle zaten normal dışı bir durumun varlığını kabul etmektedir. Dolayısıyla kendisiyle çelişkiye düşmektedir.

Bu diyalog iki karakter arasındadır. Bir de anlatıcının sesini duyduğumuz bir bölümü görelim:

"Doğan çocuk kamburdu.

Başı biraz omuzlarının ortasına gömükçe, kolları normalden fazla uzun ve sırtında bir tümsek oluşturan kamburuyla bu *oğlancık*, ilk aylarda hiçbir talihsizliğin ve kendi sakatlığının farkında olmamıştı. Bütün normal çocuklar gibi büyüyordu.

Fakat büyükbaba Talha Bey, babası Sadri Bey ve annesi Sabahat Hanım derin bir kahra gömülmüşlerdi. İhtiyar yaşına rağmen

> Talha Bey, memleketin bütün hekimlerini köşke getirdi. Konsültasyonlar yapıldı, çırılçıplak soyulup elden ele dolaştırılan bu *bedbaht çocuğun* alın yazısının ve tabiatın *bu yavrucağın* belkemiğine attığı kördüğümün çözülmesine imkân görülmedi. Aile bu sakatlığı soğukkanlılıkla karşılayamadı. Talha Bey, o kibar ve soylu insan kahır içinde gözleri arkada kalarak öldü." (s. 4)

Görüldüğü gibi, tanrısal anlatıcının seçtiği "talihsiz", "bedbaht" gibi sıfatlarla, "sakatlık" çok üzülünmesi gereken bir kişisel yazgı, alın yazısı olarak sunulmaktadır. Tanrısal anlatıcının sesi, kişisel trajedi yaklaşımına uygun bir biçimde, engelliye karşı acıma ve üzüntü duygularıyla dolu bir betimleme gerçekleştirmiştir. Engellinin, engelsizle insan olma özelliği dolayısıyla eşitliğini düşünen bir bakış değildir söz konusu betimleme.

Hâlbuki yazar Mehmet Atilla'nın edebî kurgusuna güvenerek iletisini verdiği "Deniz Yıldızı" isimli öyküsünü incelediğimizde engelli ve engelsize eşit bakan bir durum görürüz.[132] Bu öyküde çocukluktan beri dost olan iki arkadaş yüzmeye giderler. Adnan, üç yıl önce bir hastalık geçirmiş ve sol bacağı kısa kalmış, koltuk değneksiz yürüyemeyen bir çocuktur. Eskiden iki arkadaş birlikte yüzmeyi çok sevmelerine rağmen, artık deniz kenarına geldiklerinde Adnan denize girmez, çünkü insanların bakışlarından rahatsız olur. Ben anlatıcı olan Adnan'ın arkadaşı ise kendini sorumlu hisseder; bu duygusunu şu sözlerle iletir: "Ne olacaktı Adnan'ın hâli böyle? Yürüyüşümle alay edecekler diye hiç mi denize girmeyecekti? İnsanların bakışlarından rahatsız olmamayı ne zaman öğrenecekti? Buna mutlaka bir çözüm bulmalıydım." Çözüm olarak, ertesi gün Adnan'ı her zamankinden farklı bir yerde denize girmeye ikna eder. O plaja bir süre sonra tüm ülkenin tanıdığı bir sinema oyuncusu engelli çocuğunun arabasını iterek gelir. İstemsiz davranışlarda bulunan ve başını dik tutamayan bu çocuğu babası kucağında denize sokar. Bu bölüm öyküde şöyle anlatılır:

> "Kıyıya doğru yaklaşırken aklıma ünlü oyuncu geldi gene. Bir de baktım ki oğluyla beraber denizde o da. Yüzme öğrenme-

132 Mehmet Atilla, "Deniz Yıldızı", *Özgür Pencere*, no. 18, 2008, s. 43-46.

ye başlayan bir çocuk gibi çırpınan oğlunu suyun üzerinde tutmaya çalışıyor, bu arada kollarını düzenli bir şekilde oynatmasına yardımcı oluyordu. İkisi de son derece coşkulu ve sevinçliydiler. (…) İşte benim istediğim de buydu. Adnan'ın bunları izlemesini sağlamak. Bu yüzden Adnan'ın yanına hemen gitmedim. İleride güzel bir büfe vardı. İki dondurma ile iki şişe su alıp döndüm. Bu sırada ünlü oyuncu ile oğlu da denizden çıkmaya çalışıyorlardı. İkisi de çevredekilerin bakışlarını umursamıyorlardı. Issız bir adada yapayalnızmış gibi rahattılar." (s. 45)

Bu plan işe yarar, çünkü bir süre sonra Adnan, arkadaşına, "Kalk denize girelim." der. İki yıldır ilk kez olmaktadır bu istek. Ünlü oyuncunun ve oğlunun bakışları arasından geçerek "tıpkı onlar gibi" incecik dalgalara doğru "bir güzel" yürürler.

Bu örnek ise edebî kurgu yoluyla engellilikte utanılacak hiçbir durum olmadığını çok güzel anlatmıştır. Adnan, film yıldızını görerek cesaret kazanmış, belki de ona destek olmak isteyerek kendi kısıtlamalarının üstesinden gelebilmiştir. Yazar ikiliyi "bir güzel" denize doğru yürüterek güzelliğin aksamadan atılan adımlarda değil de aksamadan sürdürülen dostlukta olduğunu duyumsatmıştır. Bu öyküyü okuyan engelsiz bir genç, engelli arkadaşıyla çok rahat dostluk kurabileceğini düşünecektir. Öyküyü okuyan bir engelli de hem öyküdeki engelliyle duygudaşlık kurabilecek, eğer toplum içine karışmak konusunda endişeleri varsa kendinin yalnız olmadığını anlayacak, hem de eğer engelsiz bir arkadaşıyla beraber bir etkinlikte bulunmaya dair utanma/çekinmesi varsa bu duygusuna farklı bir gözle bakabilecektir. Bu öyküyle ideolojik olarak engelli ve engelsizi bir gören, dostlukta eşitleyen bir bakış açısıyla karşılaşmış oluruz.

Hollindale'in, yüzey katmanda kolayca fark edilebilecek ideolojik yaklaşımın dışında ikinci işaret ettiği husus pasif ideoloji kavramıdır. Hollindale, nasıl erişkinler için yazanlar inandıkları değerleri gizleyemezler ise çocuklar için yazanların da değerlerini gizleyemeyeceklerini belirtir. Anlatıda bir yazarın inançları doğrultusunda bilinçli bir etkileme çabası olmasa dahi, seçilen dilin

yapısı ve öyküleme yazarın ideolojisini yansıtabilir. Burada yazarın içinde yaşadığı toplumun değerlerini benimsemesi sonucu bilinçdışı, farkında olmadan yansıttığı değerler söz konusudur. Bu edilgen değerler genellikle toplumca paylaşılan değerlerdir. Hollindale, eğer çocuklar bilinçli olarak eleştirel okuma konusunda eğitilmezler ise bu değerleri benimseyeceklerini, edebiyatın toplumun paylaşılan değerlerinin pekiştiricisi olarak etkili olacağını belirtir.

Pasif ideoloji konusuna Zehra Ünüvar'ın "Satranç Birincisi" öyküsü iyi bir örnektir. Dil bölümünün başında "bile" edatı kullanımının engelliyi "daha az" insan durumuna nasıl koyduğu yönünden incelediğimiz bu eseri şimdi de pasif ideolojisi açısından inceleyeceğiz. Bu öyküde sınıfa engelli bir yeni öğrenci geleceği için eski öğrenciler sınıfın bir alt kata taşınmasına sıra ve sandalyeleri taşıyarak yardımcı olurlar. Ancak bu işlem sırasında yorulup homurdanınca öğretmen sınıfla konuşmak gereği duyar.

> "'Bu değişiklik pek hoşunuza gitmedi sanırım çocuklar.' dedi. 'Bugün sizden ummadığım davranışlar gördüm ve üzüldüm doğrusu. Ama kendinizi yeni arkadaşınızın yerine koymayı denerseniz, çok iyi anlayacaksınız. Siz, sağlıklı bacaklarınızla üç katı çabucak çıkarken o *yürümeyi bile beceremiyor.* Onunla arkadaş olun, *yardımcı olun.* Sakın üzüleceği bir şey söylemeyin.'
>
> 'Bütün bunları söylemesi kolay öğretmenim.' dedi Tolga. '*Özürlüyse özürlüler okuluna gitsin. Aramızda işi ne? Ben, kendimi nasıl tutarım bilmiyorum.*'
>
> 'Ben sana da arkadaşlarına da güveniyorum.' dedi öğretmenleri ve raftan bir kitap alarak konuyu değiştirdi." (s. 14)

Bu öyküde her ne kadar bilinçli düzeyde engelli bir öğrencinin engelsiz öğrencilerle kaynaşmasının önündeki engeli, engelli öğrencide değil de diğerlerinin kafasının içindeki engellerde arayan bir anlatı söz konusu ise de, bilinçaltı düzeyde toplumun engelliyi, engelsizle eşit görmediğini gösteren ipuçları vardır ve yazar da bu tutumu seçtiği sözcüklerle yansıtmaktadır. Öğretmenin öğrencilerini ikna ederken kullandığı, "Yürümeyi bile beceremiyor" savı,

yürüyebileni, yürüyemeyen yanında üstün kılan bir söylemdir. "Onunla arkadaş olun, yardımcı olun." söylemi de yine yardıma ihtiyaç duyan ve yardım yapan ikiliğini çağrıştırır ki bu da güçlü ve güçsüz düşüncesine yol açar. Buradaki ikilik, bilinçaltı bir ikiliktir. Engelliyi sağlıksız, yürüyeni sağlıklı gören bir öğretmen kurgulayan yazar büyük olasılıkla bilinçaltında engelliliğe tıbbi yaklaşımla bakan bir düşünce yapısının izlerini sunar. Aksi olsaydı, anlatı engelliliğe sosyal modeli benimsemiş bir kalemden çıkmış olsaydı o zaman, Murat'ın neden tekerlekli sandalyesi olmadığı, sosyal güvenlik sisteminin yeterliliği, okulların inşası sırasında engelli öğrencilerin neden düşünülmediği, özürlülük kavramının sorgulandığı bir anlatı olurdu.

Sonuç olarak çocuk edebiyatı eserleri toplumun engelliliğe bakışını yansıtan eserler olduğu kadar, bu bakışı oluşturan eserler olarak da dikkatle değerlendirilmelidir. Çocuk edebiyatı eserlerinde kullanılan dil, "normal"in ideolojisini yansıttığı zaman, engellinin "daha az" konumda algılanmasını pekiştirmekte ya da "tekerlekli sandalyeye mahkûm" örneğinde olduğu gibi ortopedik engellinin tekerlekli sandalyeyle özgürleştiği gerçeğini yok sayabilmektedir. Bu nedenle dil ve dilden geçen ideoloji çok dikkatle ele alınmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

Engellilik, ülkemizde yaklaşık 8,5 milyon bireyi doğrudan ilgilendiren bir konudur. Engellilerin yakın aile bireylerini de düşündüğümüzde sorunun nüfusun neredeyse dörtte birini etkilediği anlaşılır.

Bir ilk çalışma olan *Türk Çocuk Edebiyatında Engellilerin Temsili* incelemesi 1969-2009 yılları arasında yazılmış ve erişilebilen kırk anlatıyı kapsar. Kırk yıllık süre zarfında kırk anlatıya ulaşılabilmiş olması ve özellikle 3-8 yaş grubuna yönelik kitaplardan biri hariç diğerlerinin baskılarının tükenmiş bulunması, tezin ilk sonucunu da ortaya koymuştur. Erken çocuklukta farklılığa saygı yaratabilmek için çok önemli olan çocuk edebiyatı eserleri eksiktir. Benzer şekilde ilk gençlik çağına (12-18 yaş) yönelik telif eserimize de rastlanmamıştır. Bir diğer eksikliği hissedilen kaynak da engelli kitaplarına ilişkin bibliyografya çalışmasıdır.

Kırk yılı kapsayan bir perspektif içinde engelliler aile, okul, arkadaş ve dış çevre ilişkileri içinde incelendiğinde yavaş da olsa bir değişimin söz konusu olduğu iddia edilebilir. Aile çevresi açısından engelliyi "kir", "leke", "utanılacak" kişi olarak gören anlayış değişmekte, engelli çocuğuyla iletişim kurabilmek için eğitim alan (*Patenli Kız*) ya da sportmen engelli çocuğuyla gurur duyan ("Rekortmen Tekerlekli Sandalye") ailelere son yıllarda rastlanmaktadır. Ancak bu durumun henüz yaygın olmadığı ve engelli çocuklarını hâlen saklayan aileler olduğu da yine çocuk edebiyatı eserleri (*Patenli Kız*, *Horoz Adam ve Korsan*) aracılığıyla saptanmıştır.

Engelliyi okul çevresi içinde incelediğimizde kurgulanan engelli-öğretmen ilişkisinin, istisnalar olmakla beraber, genellikle engelliyi destekleyen bir tutum içinde ele alındığı saptanmıştır. Çevre şartları, merdivenler, tuvaletin yeri, merdiven korkulukları, işaretlendirme gibi okula erişimi kolaylaştıran konularda eskiye göre bir düzelme görülmüşse de bu ilerleme yetersizdir. Okulun fiziki çevresi sosyal yaklaşımla engellinin yaşama dâhil olmasını kolaylaştırıcı biçimde düzenlenmemektedir.

Engelliyi arkadaş çevresi içinde incelediğimiz zaman, engellinin en çok yaşamın bu alanında örselendiği saptanmıştır. Arkadaş alayı kimi zaman *Yarım Adam* örneğinde olduğu gibi engellinin okulu terk etmesine bile neden olmuştur. Ancak tüm arkadaşlık ilişkileri incitici olarak kurgulanmamıştır. Arkadaşlık ilişkilerinin destekleyici, güç verici olarak kurgulandığı anlatılarda destek ve güç veren taraf genelde engelsiz taraf olmuştur. Bu genellemenin istisnalarını da vardır. "Satranç Birincisi" öyküsünde engelli olan çocuk, sınıfını şampiyonada temsil etmiştir. *Küçük Kambur*'da ise Engin aileden kalan mirası ihtiyacı olan arkadaşlarına yardım amaçlı kullanarak yardım alan olduğu kadar, yardım veren olarak da temsil edilmiştir. *Patenli Kız*'daki Şerare de dostluk ilişkileriyle öğrendiği öyküleri kitap hâline getirerek kalıcı kılan aktif bir bireydir.

Engelli-çevre ilişkilerinin irdelenmesi sonucu ortaya çıkan en önemli sonuç dış çevrenin engelliyi, engeliyle etiketlemesi, ona acıması, kimi zaman da alay etmesidir. Türk çocuk edebiyatı eserleri Burcu'nun sosyolojik incelemesine edebî düzlemde tanıklık etmişlerdir.[133] Diğer bir ifadeyle, incelenen eserlerde engelliye acındığı, onunla alay edildiği, onun küçük görüldüğü saptanmıştır, ancak Burcu'nun makalesinde konu edilen reddedilme olgusuna ilk dönem eserlerde rastlanmışsa da son yıllarda yazılan eserlerde çok seyrek karşılaşılmıştır. Erving Goffman, damgalanmış bireyin toplum içinde özel alan ihlallerine maruz kaldığını belirtirken, engelliye gözünü dikip bakmak, engellinin durumuna ilişkin sorular

133 Burcu, a.g.m., s. 61-63.

sormak, engelliye acımak davranışlarını örnek olarak belirtir.[134] Bu davranışlara incelediğimiz eserlerin bir bölümünde rastlanmıştır.

Anlatılar fiziksel dış çevre açısından değerlendirildiğinde engellinin iç mekândan dış mekâna çıktığını söyleyebiliriz. Nitekim ilk eserlerde pencerenin arkasından oyun oynayan arkadaşlarını seyreden "zavallı sakat", yerini paten kayan ve kitap yazan işitme engelliye ya da tekerlekli sandalyesiyle sınıfını satranç şampiyonasında temsil eden veya tekerlekli sandalyesiyle basket oynayan yürüme engelliye bırakmıştır. Bu saptanabilen önemli bir değişimdir. Bir bölüm engelli ise maddi güçlükler nedeniyle topluma karışamamaktadır. Anlatılarda, tekerlekli sandalye sorunu çözüldüğü zaman, engelli de topluma karışır. Ancak bu sorunun çözümü genellikle arkadaş hayırseverliğiyle olmuştur. Anlatılardan yalnız birinde okul müdürü engelliye bir tekerlekli araba sağlama sorumluluğunu üstlenmiştir. İncelenen edebî eserlerden varılan sonuç, Türkiye'de henüz engelliye sosyal modelle yaklaşılmadığı, bu yaklaşımın ancak düşlerde ortaya çıktığıdır. Anımsanacağı üzere engelliye sosyal modelle yaklaşımda "özürlülük" bedensel ya da fiziksel sakatlığı değil de bir toplumun organize oluş biçimi dolayısıyla ortaya çıkan engellenmişliği ifade eder. Çevrenin engelliye göre düzenlenmesine ilk kez Serpil Ural, *Aksak Ali* anlatısında değinmiş (1993), karakterine binalarda, parklarda, sinema ve tiyatrolarda, spor alanlarında "sakatlara kolaylık sağlayacak düzenlemeler" düşletmiştir. Ayşe Çekiç Yamaç ise 2008'de karakteri Atakan'a engelliler için otobüs, alçak kaldırımlı yollar, engellilerin de ulaşabileceği alışveriş merkezleri düşletir. Yani aradan geçen on sekiz yıl boyunca çevrenin engelliye uyumlu hâle gelmesi hâlâ bir düş konusudur. Yalnız, durumun değişmeye başladığına dair ipucuna da rastlanmıştır. "Yeni Engeller" öyküsünde okul engelli öğrencisi için özel tuvalet yaptırmış, "Satranç Birincisi" öyküsünde de üçüncü kattaki sınıf ile giriş katındaki sınıf engelli öğrencinin rahat erişebilmesini sağlamak amacıyla yer değiştirmiştir. Bu küçük ipuçlarını

134 Goffman, a.g.e., s. 18-19.

çevrenin engelliye uyumlu hâle getirilmesi yönünde bir değişim tomurcuğu olarak değerlendirmek isabetlidir.

Kırk yıllık bir zaman dilimi içinde yapılan inceleme engelli imajındaki pasiften aktife, iç çevreden dışa doğru gözlenen değişime ek olarak bir bakış açısı, bir paradigma değişimine de işaret eder. Önceleri kusurlu, eksik olarak bakılan, hatta kendilerini de öyle değerlendiren engelli karakterler son yıllarda yerlerini kendilerini farklı olarak değerlendiren karakterlere bırakmıştır. *Horoz Adam ve Korsan*'daki Yağmur karakteri ile *Engelsiz Masal Seti* içindeki karakterler bu değişimin kanıtlarıdır.

İncelenen eserlerde, toplumdan her zaman kucaklayıcı yaklaşım göremeyen engellilerin iç dünyasında yaşananlara odaklanıldığında karşılaşılan durum engellinin iç dünyasına ulaşma zorluğu olmuştur. Eserlerin yalnızca üçünde engelli ben anlatıcı vardır. Diğer anlatılarda ya tanrısal bir anlatıcı ya da engelsiz bir ben anlatıcı görülmektedir. İkinci grup eserlerde anlatıcının ve engelsiz diğer karakterlerin engelliye ilişkin duygu ve düşünceleri ağırlıklı bir rol oynamaktadır. Engellinin iç dünyasına çok az yer verilmektedir. Engellinin iç dünyasına ulaştığımız anlatılarda ise en yoğun duygu "normal"leşmeye, herkes gibi olmaya duyulan özlemdir. Bazen kıskançlık ve öfke duygusuna da rastlanmıştır. Ancak bu duygular geçicidir ve hemen kontrol altına alınır. Arkadaşlarla beraber olabilme ihtiyacı en yoğun sezilen duygudur. Arkadaş alayı ise engelliyi en çok yaralayan durum olarak saptanmıştır. Tecrit olmamak, arkadaşsız kalmamak için bazen engelliler gerçek duygularını bastırabilmektedir. Engellinin iç dünyasına ulaşma çabaları, aslında engellinin nasıl dışarıdaki olarak konumlandığını açığa çıkarmıştır. Hem kırk yıl içinde kırk anlatı olması, hem anlatılarda engelli karakterin ben anlatıcı olarak yalnızca üç eserde yer alması, hem de engelli karakterlerin daha çok yardımcı karakter konumunda kalması ve eserin engelsiz karakterlerin engelli karakterle ilgili duydukları, düşündükleri olarak gelişmesi bu dışarıdaki konumu pekiştiren verilerdir.

Edebî eserler bir dil ortamı içinde gerçekleşir. Dil bize tutumlar ve inançlar konusunda değişik ipuçları sunar. John Stephens'ın da belirttiği gibi özne ve dünyası arasındaki ilişki dille temsil edildiğinden ve edebiyat, dil yoluyla çocuk ve kültür arasındaki ilişkiyi tanımladığından, böyle bir çalışmada dil üzerine yoğunlaşmak da gerekmiştir.[135] Burada vurgulanması gereken en önemli husus, dilin hâkim ideoloji taşıyıcısı olarak oynadığı roldür. Bedenen tüm fonksiyonları yerinde bir öznenin (muktedir öznenin) dili, engelli bir özneyi belirlediği sözcükleri pejoratif (küçültücü) sıfat olarak da kullanabilmektedir. Engellinin "hilkat garibesi", "eksik insan", "yarım insan", "leke" ya da "kir" gibi düşünülmesi hep dil aracılığıyla taşınan ön yargılara ve tutumlara, toplumsal değerlere örnektir. Dil aracılığıyla engelliye yönelik duygusal bir acıma tutumu da sıfatlar ve betimlemelerle oluşur. "Zavallı", "şansız çocuk", "bedbaht delikanlı", engelliyi görünce gözün yaşarması, için acıması hep betimlemenin engelliye yönelik tutum yaratan örnekleridir. Dilin, engelsiz öznenin bakışından ön yargı yaratacak biçimde kullanılmasına bir örnek "tekerlekli sandalyeye mahkûm" söylemidir. Tekerlekli sandalye yürüyemeyen için bir özgürlük sembolü olmasına karşın, muktedir öznenin bakışından bir mahkûmiyet hücresi olarak söylemleştirilmiştir. Engellilere yönelik bir tutum değişikliği amaçlanıyorsa bedenen muktedir öznenin bakış açısından yansıyan dilin küçültücü kullanımlarının önce farkında olmak, sonra da mücadele etmek gerekecektir. Dil konusunda dikkat çeken bir diğer husus engelliyi belirtmek için kullanılan sözcüklerdeki değişmedir. Bu değişim, "sakat, özürlü ve engelli" istikametinde olmuştur. Her ne kadar resmî yazışmalarda hâlâ özürlü deyimi kullanılıyorsa da edebî eserlerden yansıyan, günümüzde engelli sözcüğünün yeğlendiğidir. Engelliliğe ilişkin anlatılarda, dil, muktedir öznenin bakışını, değerlerini, tutumunu yansıtan bir ideolojik vasıta olarak dikkatle incelenmeli ve engelliliğe ilişkin olumsuz tutumların ve kalıp yargıların dille taşındığı hep göz önünde bulundurulmalıdır.

135 Stephens, a.g.e., s. 5.

Anlatılardan ortaya çıkan bir diğer bulgu da çok az anlatı dışında engellilerin genellikle yardım alan konumunda temsil edildikleri olmuştur. *Sevginin Kuş Kanatları*'nda ve *Pal Pal Palyaço*'daki "Yaşam Paylaştıkça Güzeldir" öyküsünde olduğu gibi bazı anlatıların olay örgüsünü bizzat bu yardım çabası oluşturur. *Denize Doğru*'da ya da *Horoz Adam ve Korsan*'da ise anlatı engellinin bir alet yardımıyla normalleşmesiyle gelişir ve mutlu sona ulaşır. Yaşamın içinde engelsizle eşit duruşu olan, hatta kimi zaman yaptıklarıyla engelsizlerin yaşamına değer katan karakterler çok değildir. *Patenli Kız*'ın Şerare'si, *Yarım Adam*'daki Bekir Bey, *Dolunay Detektifleri*'ndeki Portekizli görmeyen Gago, okulunu satranç şampiyonasında temsil eden "Satranç Birincisi" öyküsündeki Murat ve *Terzi Masalı*'ndaki Zera bu güçlü betimlenmiş karakterlere örnektir.

Shapiro'nun ileri sürdüğü gibi çocuk edebiyatı eserleri kimi zaman engelliliğe yönelik olumsuz tutumların taşıyıcısı olmuşlardır.[136] Geleneksel masallarda, kötü karakter olarak işlenen engelliler bu durumun en tipik örneğidir. Rubin ile Watson ise, Batı edebiyatı anlatılarında engelli kalıp tipleri saptamış ve engellilerin bu kalıp tiplere uygun temsili sonucu, bu anlatıları okuyan çocukların engelliye ilişkin bu kalıp yargıları içselleştirebileceğini belirtmiştir.[137] Rubin ile Watson'un belirlediği kalıp tiplere Türk çocuk edebiyatı anlatılarında da rastlanmış ve örnekler ilgili bölümde sunulmuştur. Burada önemli olan engellinin bir kalıp tip olarak sunulmasının, örneğin alay edilebilecek bir kişi gibi anlatılmasının sakıncalarını fark etmektir. Öğretmenin eleştirel okuma desteği bu konuda çok önemlidir.

Engelli karakter içeren bir çocuk edebiyatı eserine iyi bir eser denilebilmesi için çeşitli araştırmacıların önerilerinin başında engellinin çok boyutlu bir karakter olarak çizilmesi, engelli çocuğu kahraman gibi göstermekten ne kadar kaçınmak gerekiyorsa acıma ve anlayışa muhtaçmış duygusu vermekten de o kadar kaçın-

136 Shapiro, a.g.e., s. 3-4.

137 Rubin ve Watson, a.g.m., s. 60-66.

mak gerektiğidir. İncelenen eserler arasında bu özelliklere sahip eser sayısı oldukça azdır.

Tez çalışmasının sonunda bu çalışmanın sadece bir ilk adım ve tez kapsamına dâhil edilmeyen ancak farklı araştırmacıların ilgisini bekleyen konular olduğunu belirtmek isterim. Yetişkin edebiyatında engellilik; öz yaşam öykülerinde engellilik; geniş çaplı araştırılacak Türk masallarında, ninnilerinde, tekerlemelerinde engellilik ve karikatürlerdeki engelli imgesi yazılı medyada işaret etmek istediğim başlıca konulardır.

KAYNAKÇA

Ak, Sevim, *Horoz Adam ve Korsan*, Can Çocuk, İstanbul, 2008.

Akçagüner, Zeliha, *İçimdeki Ses*, Tudem, İzmir, 2002.

Altun, Hilal Oytun, "Hakaret Amacı Olmayan Kelimelerin Hakaret Amaçlı Kullanımı", *Hakaret Kitabı*, (ed.) Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul, 2010.

Altan, Ömer Zühtü, *Sosyal Politika Dersleri*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, no. 1592, Eskişehir, 2006.

Atilla, Mehmet, "Deniz Yıldızı", *Özgür Pencere*, no. 18, 2008.

Bağlı, Melike Türkân ve Esen, Yasemin (editörler), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

Barnes, Colin ve Mercer, Geoff, *Disability*, Blackwell Publishers, Oxford, 2008.

Burcu, Esra, *Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007.

"Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 23, no. 22, 2006.

Canamares Torrijos, Cristina, "Disabled Characters in Spanish Children's Literature", *Disability Studies Quarterly* 24, no. 1, 2004.

Cemali, Zeynep, *Patenli Kız*, Günışığı Kitaplığı, İstanbul, 2003.

Ciravoğlu, Öner, *Çocuk Edebiyatı*, 4. basım, Esin Yayınevi, İstanbul, 2000.

Coloroso, Barbara, *The Bully, the Bullied and the Bystander*, Harper Collins, New York, 2002.

Corker, Marian ve Shakespeare, Tom, *Disability/PostModernity*, Continuum, New York, 2006.

Couser, G. Thomas, *Signifying Bodies-Disability in Contemporary Life Writing*, The University of Michigan Press, Michigan, 2009.

Çekiç Yamaç, Ayşe, "Yeni Engeller", *Özgür Pencere*, sayı 18, 2008.

Çınaroğlu, Ayla, *Denize Doğru*, Uçanbalık Yayınları, İstanbul, 2009.

Terzi Masalı, Uçanbalık Yayınları, İstanbul, 2009.

Douglas, Mary, *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*, çev. Emine Ayhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

Dölek, Sulhi, "Ömer", *Kestane Şekeri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.

Erden, Münire; Ömeroğlu, Esra; Kandır Adalet; Yenice, Berrin; Ayhan, Nil; Uzun, Şükran; Eren, Zeynep; Demircan, Ceylan ve Akçar, Şengül, *Erken Çocuklukta Farklılıklara Saygı Eğitimi El Kitabı*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

Ergül, Hüseyin, *Sakat Çocuk*, n.a., İstanbul, 1981.

Ertürk, Enver, "Disability in Turkey", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2003.

Foucault, Michel, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007.

Büyük Kapatılma, çev. Işık Ergüden ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.

Garland Thomson, Rosamarie, *Extraordinary Bodies-Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*, Columbia University Press, New York, 1997.

Goffman, Erving, *Stigma-Notes on the Managment of Spoiled Identity*, Simon and Schuster, New York, 1963.

Güneş, Ekrem, *Sevginin Kuş Kanatları*, Tudem, İzmir, 2007.

Güngör, Necati, "Ressamın İki Kuşu", *Sessiz Yürek*, Günışığı Kitaplığı, İstanbul, 2009.

Gürmen, Aysel, "Abiyi-biyi-bi", *Dereden Tepeden Dereliköyden*, Uçanbalık Yayınları, İstanbul, 2006.

Haberl, Barbara, "One of Us? Disabled Protagonists as Outsiders in German and Austrian Fiction for Children and Young Adults", *Bookbird* 39, no. 1, 2001.

Hollindale, Peter, "Ideology and the Children's Book", *Signal*, Ocak 1988.

Ilgaz, Nilgün, *Çocukluk Limanıma Sığınan Foklar*, Çınar Yayınları, İstanbul, 2003.

İzgü, Sevin, "Rekortmen Tekerlekli Sandalye", *Dev Adamlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

Kaner, Sema, "Ortopedik Engelli ve Engelli Olmayan Erkek Ergenlerde Benlik Saygısı ve Beden İmajı", *Özel Eğitim Dergisi*, 2 (4), 2000.

"Görme ve Ortopedik Engelli ve Engelli Olmayan Ergenlerin Benlik Saygılarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *Özel Eğitim Dergisi*, 2 (1), 1995.

Karakaş, İzi Harika, "II. Abdülhamid Dönemi'nin Fiziksel Engelli, Kazazede ve Felaketzedelere Yönelik Politikalarının Bir Analizi (1876-1909)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007.

Kaynak, Melike Funda, *Güneşe Açılan Pencere*, Bu Yayınevi, İstanbul, 1997.

Keith, Lois, *Take Up Thy Bed and Walk: Death Disability and Cure in Classic Fiction for Girls*, The Women's Press, Londra, 2001.

Koçak, Leyla; Bal, Sinan; Alkan, Faruk ve Zenginol, Özlem, *Engelsiz Masal Seti*, Engelsiz Kitap Yayınevi, Ankara, 2008.

Kristeva, Julia, "At the Limits of Living: To Joseph Grigely", *Atenea*, cilt 25, no. 1, 2005.

Kutlu, Ayla, *Merhaba Sevgi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

Milas, Herkül, *Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Mitchell, Diana, *Children's Literature-An Invitation to the World*, Pearson Education, Allyn&Bacon, Boston, 2002.

Nazari, Massoud, "Disability in Iranian Children's Literature", *Bookbird* 39, no. 1, 2001.

Nikolejeva, Maria, *The Rhetoric of Character in Children's Literature*, Scarecrow Press, Oxford, 2002.

Norton, Donna ve Norton, Saundra, *Through the Eyes of the Child-An Introduction to Children's Literature*, Merrill Prentice Hall, Ohio, 2003.

Oğuzkan, Ferhan, *Çocuk Edebiyatı*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006.

Oliver, Michael, *Understanding Disability*, Palgrave, New York, 1996.

Pinsett, Pat, *Children's Literature and the Politics of Equality*, David Fulton Publishers, Oxon, 1997.

Rigel, Nurdoğan; Batuş, Gül; Yücedoğan, Güleda ve Çoban, Barış, *Kadife Karanlık*, Su Yayınevi, İstanbul, 2005.

Rubin, Ellen ve Watson, Emily, "Disability Bias in Children's Literature", *Lion and Unicorn*, cilt 11, no. 1, Nisan 1987.

Said, Edward W., *Şarkiyatçılık/Batının Şark Anlayışları*, çev. Berna Ünler, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

Schnapper, Dominique, *Öteki ile İlişki*, çev. Ayşegül Sönmezay, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Seven Turan, Zübeyde, "Bayram", *Menekşe*, Lacivert Yayınevi, Ankara, 2008.

Sever, Sedat, *Çocuk ve Edebiyat*, 4. basım, Tudem, İzmir, 2008.

Sever, Sedat; Dilidüzgün, Selahattin; Neydim, Necdet; Aslan, Canan ve Güneş, Zeliha (ed.), *İlköğretimde Çocuk Edebiyatı*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, no. 1764, Eskişehir, 2007.

Shapiro, Arthur, *Everybody Belongs: Changing Negative Attitudes Towards Classmates with Disability*, Garland Publishing, New York, 1999.

Siebers, Tobin, *Disability Theory*, University of Michigan Press, Michigan, 2008.

Stephens, John, *Language and Ideology in Children's Fiction*, Longman, New York, 1992.

Synder, Sharon ve Mitchell, David T., *Cultural Locations of Disability*, The University of Chicago Press, Chicago, 2006.

Tan, Canan, *Beyaz Evin Gizemi*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1997.

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Toplum Özürlülüğü Nasıl An-*

lıyor Araştırması, Ankara, 2008. http://www.ozida.gov.tr/arastirma/toplum_ozurlulugu_nasil_anliyor.pdf (erişim: 27 Şubat 2010).

"Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri", araştırma, Ankara, Aralık 2002.

Temple, Charles; Martinez, Miriam; Yakota, Junko ve Naylor, Alice, *Children's Books in Children's Hands*, Allyn and Bacon, Boston, 2002.

Tosyalı, Filiz ve Fergökçe, Merve, *Tekerlekli Sandalye*, Bu Yayınevi, İstanbul, 1997.

Tufan, İsmail ve Arun, Özgür, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002 İkincil Analizi*, Ankara, 2006, http://www.ozida.gov.tr/arastirma/ilerianaliz/ilerianaliz.doc (erişim: 21 Şubat 2010).

Tuğcu, Kemalettin, *Garip*, İtimat Kitabevi, İstanbul, 1969.

Görmeyen Yavru, İtimat Kitabevi, İstanbul, 1977.

Karanlıkta Bir Çocuk, Kurtuluş Yayınları, İstanbul, 1977.

Küçük Kambur, Kurtuluş Yayınları, İstanbul, 1982.

Küskün Çocuklar, Kurtuluş Yayınları, İstanbul, 1977.

Sakat Çocuk, Erdem Yayınları, İstanbul, 1991.

Yarım Adam, Şenyıldız Kitapları, İstanbul, 1987.

Tuğcu, Nemika, *Sırça Köşkün Masalcısı: Kemalettin Tuğcu'nun Yaşamöyküsü*, Can Yayınları, İstanbul, 2004.

Türkân, Kadriye, "Masallarda Bedensel Kusur", *Beden Kitabı*, Kitabevi, İstanbul, 2009.

Uluç, Güliz, *Medya ve Oryantalizm/Yabancı, Farklı ve Garip Öteki*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2009.

Ural, Serpil, *Aksak Ali*, Yapa Yayınları, İstanbul, 1993.

Ural, Yalvaç, *Müzik Satan Çocuklar*, A.D. Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Ünal, Ayfer Gürdal, "Bir Şefkat Öyküsü", *Özgür Pencere*, no. 18, 2008.

Ünüvar, Zehra, *Sihirli Sözcükler*, Tudem, İzmir, 2009.

Wall, Barbara, *The Narrator's Voice: Dilemma of Children's Fiction*, Palgrave-Mcmillan, New York, 1990.

Yazar, Dilek, "Yaşam Paylaştıkça Güzeldir", *Pal Pal Palyaço*, Tudem, İzmir, 2002.

Sözsüz Sevgi, Tudem, İzmir, 2005.

Yener, Mavisel, *Dolunay Dedektifleri/Dehşet Mektupları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

Young, Janice, "The Subject of Disability in Children's Literature in the United States", doktora tezi, The University of San Francisco, 2005, http://go.galegroup.com/ps/i.do?&id=GALE%7CN2812228964&v=2.1&u=bogazici&it=r&p=MLA&sw=w (erişim: 26 Şubat 2010).

İnternet Kaynakları

http://www.ozida.gov.tr/arastirma/oztemelgosterge.htm (erişim: 26 Şubat 2010).

http://www2.le.ac.uk/offices/ssds/accessability/staff/accessabilitytutors/information-for-accessability-tutors/the-social-and-medical-model-of-disability (erişim: 17 Şubat 2010).

http://www.making-prsp-inclusive.org/en/6-disability... (erişim: 18 Şubat 2010).

http://ece.uprm.edu/artssciences/atenea/Atenea-XXV-1.pdf (erişim: 24 Haziran 2010).